

СРПСКИ ЛИСТ

Гласник Српског клуба

БРОЈ 2: О СОЈУ

Мај 2003.
Београд

УРЕДНИШТВО:

Момчило Селић, Витомир Пушоњић, Ана Селић

АУТОРИ:

Момчило Селић, Владика Николај Велимировић, Коста Чавошки, Иван Иљин, Предраг Голубовић, Алберто Мингарди, Душан Јагликин, Светислав Пушоњић, Ана Селић, Владимир Стегњајић, Зоран Вукчевић, Герхард Геземан, Горан Бјелановић, Жан Дитур, Витомир Пушоњић, Марко Миљанов Поповић, Рајица Марковић.

СТАТУС:

СРПСКИ ЛИСТ је гласник Српског клуба из Београда, неформалног националног удружења. Излази једном месечно, намењен је чланству клуба, симпатизерима и истомишљеницима, и није јавно гласило.

АДРЕСА: aselic@sezampro.yu

САДРЖАЈ:

ВРЕМЕКАЗ:

О СОЈУ, Момчило Селић 4.

ИСТОЧНИК:

ВЛАДАТИ МОРАЈУ НАЈБОЉИ, Иван Иљин 12.

ПРОГЛАС, Непознати аутор 15.

АГОН, Герхард Геземан 17.

О аутору 34.

ЧЕМУ ЛИ ЋУ ГЛЕДАТ ПУТ ПЛАНИНЕ, Горан Бјелановић 34.

О аутору 41.

СИТО:

ДУХ ПРОТИВРЕЧЕЊА, ТЕМЕЉ ВРЛИНЕ, Жан Дитур 41.

О аутору 50.

ЕПСКА ПОЕЗИЈА ИЛИ ЗАВЕТНИ КОВЧЕГ, Витомир Пушоњић 51.

ПЕЧАТНИК:

МАРКО МИЉАНОВ ПОПОВИЋ, КУЧ, Момчило Селић 58.

ДВЕ ПОХАРЕ КУЧА, Марко Миљанов Поповић 61.

Прва (1774)

Друга (1851) 69.

НЕБЕСКИ КРВОТОК, Рајица Марковић 78.

ПОЛЕТИ ПЕСМО

ПАДОМ ЛЕТИМ 79.

О аутору 79.

ПОЕМА О ГРАДСКОМ АНЂЕЛУ, Светислав Пушоњић 80.

ПРИКАЗИ:

ИСМЕЈАНИ ЈУГ (Предлог преводиоцу), Момчило Селић

85.

ВРЕМЕКАЗ

Момчило Селић О СОЈУ

У Почетку беху Зло, Мрак, и Смрт.
И беше им досадно.
И начинише Бога, да живи.
И Бог се побуни противу све Троје.
И Они га изагнаше ван Света, у Себе самога.
И Бог створи Човека, за друга.
И тако поче Све, без престанка, и Краја.

- Апокрифи

Већ својим именом на санскрту, чувени староиндијски законик *Манусмрти* подсећа нас на везу између норме и казне. Да ли је Ману заиста постојао није више ни важно: као све револуционарно, прве казне беху углавном смртне и из њих је израстао сој, носилац смрти, али и живота.

Јер, без Смрти ни живот нема облика, без Мрака ни светлост значаја, без Зла ни добро вредности. Сој је, заправо, прича о Вредности.

Наиме, још се Маркион, јересијарх и син православног епископа из Синопе чудно наводној вези између Старог и Новог Завета. Закон, говорио је Маркион, не може заменити Завет, Љубављу утврђен. Одбијајући да прихвати Јахвеа као Христоса, Маркион беше започео побуну Соја кудикамо пре но се племство, у Европи, уобличило у феудалну аристократију. И Свети Августин беше осам година из сличних разлога манихејски посвећеник, а Црква Босанска подељена на посвећене и непосвећене – то јест, на монаштво и паству, као што се, уствари, православна дели и данас.

Јер од Соја се увек очекивало више, мада му се није увек и давало више. Напротив, готово сви монашки редови Истока строго су одвајали обавезу од награде, тежећи искључиво духовном добитку: најчешће, спознаји о Соју. Напором и строгошћу живљења монах је од искони прибављао себи, па и свету, право на постојање, док се од пука то никад није очекивало. Пучани су постојали по себи, као птице у пољу, или рибе у води.

Но рећи да је Сој само монументална људска сујета, као у многих “живих светаца”, значи не видети да се Бог пројављује више сојем, мање пучином. Растко Немањић је сојем утиснуо Христа у Србе, не речју. И други су причали и писали од када је века, но, мало их је сојем наличило Племићу над Племићима, Исусу. Говорити, стога, о Христосу као свељудској Икони може се само метафорично: њему стреме, и њему се могу примаћи једино позвани, боље речено, одабрани.

Прича о Соју, значи, јесте исказ о Правди, Истини и Лепоти сагледаних милошћу Божијом кроз љубав, у слободи. Јер, љубав јесте дар и човек њоме не управља, већ се њоме руководи. Соја без љубави нема, као ни ње без слободе – која, опет, једино зависи од нас, људи. Слободу сами себи дарујемо храброшћу, такође искључиво нашим достигнућем. Јер, маколико страшљив рођен, храбар је ко се своме и туђем страху супротставља, без обзира колико успешно. Предајући се и подајући страху кукавице творе свет “воденицом смрти”, и “кланицом”, како то беше казао и Отац Јустин Поповић. Јер, да није зла, мрака и смрти не би било ни храбрости, Божије Бити у нама. Ако ишта, Бог је храбар – макар створивши свет којим нас пропушта, као минским пољем.

Сој, стога, јесте срж српства. Јер, још је Ал Масуди забележио да су међу “Западним Сакама” (Арапи и данас све Словене зову “Сакалиба”) најзначајнији Срби. Своју тврдњу тај путник из десетог века није поткрепљивао: српску врлину су остали из тих, данас пољских, чешких, белоруских, пруских, литавских и немачких крајева сматрали даташћу. А шта је име “Срб” значило на Старом Језику пре но су из њега граматичари извели санскрт (“савршени” или “завршени”) можемо се само домишљати. Наиме значење корена “срб” нећемо наћи ни у санскрту, пошто је, по свему судећи, име табуизирано пре него су се језика докопали жреци. Али да су Срби, од позне антике, били Крајишници Словенства јасно је и из катедарске историје припуштане нам са Запада. Из римских анала знамо да су Лужичани нападали Галију у трећем веку, из немачких да су Тевтонци с њима водили борбе на живот и смрт до у четрнаести век, а из византијских да су противници Царства на северу били поглавито Срби. Јер, сој се међу Ариљем (“Индоевропљанима”) одвајкада потврђивао храброшћу, а војвода и војин као појаве и именице значе нам што и у хититско доба, када младе ратнике зваху “марјанима”. За оне који су у школи учили марксизам, али не и да су марјани до у десети век били посебан слој племства међу Неретљанима, сва прича о Соју страна је, ако не и запањујућа – колико и спознаја да имена “Марјан”, “Марјанац” или “Марјановић” нису изведенице из семитске “Марије” (“Мариам”), већ домаћа.

Стога, када Константин Порфиригенит пише о Србима насељеним око Солуна (у “Србици”), и о њиховом одизању у Дакију па у крајеве ниже Цетине и више албанске Маће, историчарима који не знају да је “Србин” првобитно значило титулу више него име, то делују збуњујуће. Но, ако се подсетимо да ни Мађара који су у деветом веку ујახали у Панонију није било више од четрдесетак хиљада ратника, онда Порфиригенитови подаци добијају на смислу. Од најранијих времена, наиме, народи се нису звали по већини већ по превласном слоју, или касти: из Херодотовог приказа Скита јасно је, рецимо, да Краљевских (или

“правих”) Скита није било много наспрам свих побројаних племена и народа њиховог “царства”, али су ипак Грци и остали све звали “Скитима” – као што се и данас сви православци у Русији, без обзира на порекло, зову и сматрају “Русима”.

Порфирогенитови “Срби”, значи, били су онај сој о коме је Дворска канцеларија водила рачуна. Њихова чељад (до у двадесети век у неким нашим крајевима за чељад се задржао и назив “робље”), њихови отроци, себри, власи, меропси и други нису узимани у обзир јер, једноставно, нису доносили одлуке од значаја. Као што се ваља подсетити да ни “племе” не значи пук, већ племство. Наиме, сва црногорска племена сматрала су себе аристократијом и сваког племеника племићем – за разлику од потурица, чифчија, или грађана Подгорице, Спужа, Никшића, Котора, Будве, или Колашина. У тим “племенима” ред је био јасан: гласали су и гласили се људи, нарочито “виђенији”, а ништаљуди, немрчипушке и слични бивали трпљени, док су се држали места. Углед се стицао врлином, храброшћу, мудрошћу, а губио глупошћу, нискошћу или кукавичлуком. У сој се радо ишло браком, кумством, или побратимством, а од несоја бежало, макар лажима о сопственој вредности. Но, племенски подсмех, суров и делотворан, делио је жито од кукоља. Брђански хумор и клетве, забележени и у делу, рецимо, Матије Бећковића, не остављају много места превари: сој се доказује делом и крвљу, а губи “грађанством”.

Јер, сој се није тражио нити могао одржати ни на Цетињу: када је “Господар” установио своје “перјанике”, “сенаторе”, “капетане” и остале дворске и државне чиновнике, и почео делити своја звања и титуле наместо племенских, сој у Црној Гори почео је да понире – да би се ових дана нашао у подземљу, своје место уступивши несоју. Соја, наиме, не може бити по постављењу: када су и марјани почели примати звања од Двора (на Западу се тај процес спорије одвијао) тада је истинској аристократији у Византијском “комонвелту” одзвонило. Наиме, од истине да племство бира и краља и Цара, дошло се до лажи да краљ, и Цар, постављају своје племство. Политичка подобност уништила је Византију као потом и Немањинску Србију: природно је било, рецимо, да Мрњавчевићи (потомци Влаха Мрње, са Шаре), уздигнути царском милошћу пазе на личне а не државне интересе – као што ни војска ослоњена о немачке најамнике, рударство предато Сасима, дворска управа и протокол поверени Грцима, нису могли одбранити народ који је племићки сталез “Срба” дотле штитио столећима.

Сој, наиме, извире и зависи од етноса. Док је Кир имао око себе “Десет хиљада бесмртника”, који су с аријевског рођења и одгоја Цара сматрали првим међу једнакима, дотле је Персијско Царство значило нешто. Када су потоњи шахови и својту удаљили од себе месопотамским, ропским протоколом, стигао је Александар Филип из Македоније да ствари постави на место. Јер чиновничко племство, за разлику од наследног, органског, одраз је неверице у постојање соја, то јест, неверице у Бога. А пошто Месопотамија никада није веровала у Сој, Стари Завет и јесте исказ о низу зала и злочина где од витештва нема ни трага. (Јер витештва се у то доба могло наћи једино у Хананаца – то јест, Филистинаца (Пеласта, Пелазга, или Палестинаца, које и дан дањи Арапи зову “Филистини”). Ти Јевреје беху

примили на веру и реч, као госте, да би заузврат добили издају, помор, чак геноцид – све то, по неким теолошким тумачењима, због жртвовања сваког прворођеног сина Балу. (Но, шта је Аврам чинио када је Исака принео на жртву Јахвеу, или Јефтај своју ћерку?)

Јер, где нема вере – то јест, препознавања Соја и Несоја – сва је прича о човеку, или створењу од/из блата коме је демијург удахнуо живот да би му се оно потом дивило, као дебил мађионичару. Свет је, каже Отац Јустин Поповић, богојављање! и то је дивно речено, али потом додаје: А човек је богослужење! и ту је у праву друкчије но је можда мислио. Наиме, Човек јесте богослужење једино ако је витез, Сој – када служећи Частии одаје пошту Богу у себи и другима. Но падајући ничице пред неким демијургом, робовласником, Јахвеом или Алахом, ниједан човек не служи никога и ништа до Зло, Таму, и Смрт. Јер, витеза који је из поштовања клекнуо пред њега Краљ придиже, да би га поставио поред себе као једнака. Зато су тек по свом Паду Персијанци тражили и од кнежева да престолу прилазе пузећи, безмало као црви. Истински Човек, наиме, јесте боготражење – што је истовремено и најбољи опис Соја.

Концепт соја, стога, историјски је повезан са Ариљем – то јест, Србима, Сакама, Скитима, Келтима, Сарматима, Партима, Персијанцима, и другом својом потеклом са евроазијских гора. Идеја Соја јесте и етнички и етички концепт, пријемчив само ретким неиндоевропским народима: разни Турци су га схватили као привилегију, Арапи такође, док су га и Нордици окаменили у законоправило. Но, за разлику од онога што су многи учили по марксистичким социологијама, историјама, политикологијама и слично, феудални поредак претходио је робовласничком и остао кудикамо значајнији. Јер, и ахајски краљеви су према пуку имали обавезе племенских главара у старој Црној Гори, док се робовласништво јавило тек сусретом Грка са Левантом – где другога односа међу свеопштим робљем није ни могло бити. “Мрачни средњи век” грађанских и левичарских интелектуалаца није био никакво доба пропадања и страховладе, већ реда и лепоте – сагледане кроз Истину, Правду и Љубав, а не технолошки напредак оличен енглеским клозетима, виртуелном стварношћу и медијским лажима. Наиме, малограђани никад нису имали ништа против перфидије или хипокризије, нити тлачења људским, перверзњачким, и животињским “правима” или договорном “истином”, колико против саме идеје нечега недоступног сваком ко би да га купи, отме, или преваром стекне.

Без Соја, стога, српске државе не може бити. Јер, пропустивши да устаничко племство и озваничи, Кнез Милош Обреновић потврдио се као још један левантинац. Његова дубока, рајетинска неверица у Сој, и ругање самом појму “Грофа Шарова” или “Барона Зељова” довели су до нестанка његове династије, потом и Карађорђево; без аристократије, наиме, свака монархија је немогућа, као што је незамислив и зимзелен у калу. Јер када се Александар Обреновић оженио Драгом Машин, пучанком, и када су њена браћа почела харати Србијом као ондашњи Сурчински клан, само Црна рука могла је обавити неопходно. Но лишени домаће аристократије и Карађорђевићи су се одродили. Тако је и данашњи

“престолонаследник” син и унук Немица, а његова деца су само осмином Срби. Кад се, у кинологији, једна пасмина срза на осмину себе, љубитељи паса је се одричу; код нас, Крунски савет од бивших марксиста, активних удбаша и косоваца, те разноразних масона, темплара и сличних, зазива успостављање монархије која би се, осим привидом, китила још једино лажним називом.

Карађорђе, пореклом испод Комова, јесте био племић, што је и доказао целокупним ликом, животом и делом. Недалеко од његовог празавичаја налази се комски катун Царина, где су својевремено гајени царски коњи, и где је летевао Двор. Јер, српски преткосовски Двор зими је столовао у Призрену или Скопљу, а лети издизао на планину. Као и многи аријевски обичаји, ни тај није одражавао “примитивизам” и “некултуру” већ исконско знање да се одвајањем од сопства и тла, од свога народа и његовог духа, пролази као побеђени Антеј. Грађанска Србија никада није постојала, пошто је увек представљала контрадикцију у појму: Срби који су желели постати грађани претметали су се просто у Хрвате, Латине, Грке, Турке, Немце, или Мађаре. Није, наиме, грађанство случајно опречно племству. Ту није реч о сукобу епоха, “начина производње”, или светоназора, већ омрази Несоја на Сој. Јер, док се Сој држи тла и сопства, и обавеза из тога проистеклих, Несој тежи необавези, лагоди и пучкој забави.

И рат наиме може бити забава, али племићка. Двобој, као пут ка Истини, у западној Европи важио је као судска установа до деветнаестог века, а захваљујући Турцима код Срба се мегдан (стара, персијска реч) одржао до у двадесети. На последњем познатом мегдану, Лексо Саичић из Васојевића је 1905. године у Манџурији посекао официра царске јапанске војске, самураја. Хомерски, десетерачки усхит, рат је као такав дочекан и 1991. године у Хрватској и Босни и Херцеговини – мада су се разни марксисти, хуманисти, шпијуни и одроди трудили да га бар са српске стране обезвреде и криминализују колико су могли. Јер, како кажу *Протоколи сионских мудраца*, гојима се не сме дозволити приступ њиховом најјачем и најисконскијем оруђу: агону, или непосредној телесној и духовној борби. Основним занимањем соја, ратом, смеју се зато бавити једино трговци, зликовци, сплеткари и завереници, а никако племство, те се грађанство данас обрушава на Србе због ратништва, немајући при том ништа против најнижих људских особина њихових противника. Убеђени да вреди ићи једино за добитком, пленом, надмоћи и влашћу, наши непријатељи ниподаштавају све што је изнад њихових духовних и умних, а камоли телесних моћи.

Јер племићка забава јесте и потрага за лепотом, а грађанска или пучка за обликом и твари. Неверица у Лепоту као одраз Љубави, Истине и Правде најочитија је стога у најграђанскијој од свих установа, медијима. Није кабловска телевизија, са својим тврдим и меким порнићима, ништа друкчије од првих новина којима су се буржуји огласили својим духовним ништавилком; племићке новине, наиме, нису још виђене нити ће бити. СРПСКИ ЛИСТ, зато, није часопис већ зборник који се да читати – ако нам је посао чему – и деценијама потом, без губитка актуелности. Сој је, наиме, потрага за истрајним Богом, а такав завет собом вреднује време – мерилима која не

прате моду. Сој се никад гласањем није васпостављао, а још мање телевизијским или новинским кампањама.

У српској Црној Гори одличја су се зато износила пред строј, а најстарији угледник викао: Нека изађе ко га је заслужио! И обично се тада јављао један племеник и примао орден на груди, знајући своју вредност, признату и од осталих. Од рођења заједно у игри, биткама, муци, глади, и похарама, ратници се међусобно нису дали лагати. За лаж се ступало у двобој пред војском – победник би собом предпочавао Истину, попут марјана од искони. Није се међу људима могао дичити несој, нити изнуђеним или купљеним гласовима приграбити што му не припада – била то слава гуслара од соја, или памтише, или судије, или војводе од успеха. Кућа је рађала Људе а они су градили Кућу; син је наслеђивао оца, а обојица пазили да не обрукају Кућу. Да није било свести о Соју можда би многи војник утекао с бојног поља, или се другде показао нечасним, недостатним, или ништачовеком, но је потомству ваљало даровати угледа, бар колико од предака наслеђеног.

Аристократија, наиме, јесте једини начин да се влада без тираније. Нису се Људи бунили противу Броза или Милошевића што их фронтају или им командују већ што су недолични. Помором племства међу нама – ратовима, револуцијом, затворима и логорима, иселјењем, одродом, и изродом – појавили су се угледници каквих досад није било. Одавно се наиме ни порекло ни личне особине не сматрају битним у српској политици и јавном животу, наспрам наводних потреба тренутка. Но није невоља у постојању “лидера” већ у њиховом одбиру, а нарочито у узгоју и провери. Хиљадама година су Срби и остали Индоевропљани то решавали животом као сталним испитом врлине, а тек смо одрекавши се Соја као Божије иконе спали на “елиту” олоша. Јер, “Пази само да те не ухвате!” смејали су се одвајкада горштаки онима који би посегли за незаслуженом користи. “Снађи се друже!” увели су међу нас тек комунисти, па им се и потомци служе свиме што законом није забрањено, и много чиме што јесте. Из таквог схватања – не соја, већ елите – доспели смо и до мафије, или полицијско-обавештајне номенклатуре лишене другог бога до успеха – сагледаног очима њихових јатака, саучесника, истомишљеника и истообразника.

Заиста, Маркион нашег доба мора да живи ту негде, међу нама, поново згађен и хипокризијом цркве. Јер, храмови подигнути новцем худих дародаваца, те подршка неких владика Брозовим наследницима, екуменизму, или КФОР-у неће одржати Сој међу Србима. Литургија преко интернета и манастирски туризам навешће, готово сигурно, неког новог Манија, или Мануа, да сроче нови, још смртоноснији Закон Освете. Јер, овакво се зло досад није одржало нигде сем на кратко. И, први су увек страдали потомци злотвора – македонски сатрапи и римски патрицији од рођења повлашћени безбригом и луксузом, или омекшали османски бегови којима су завладали јаничари, те пород комунистичких целата и жбира, погођен лудилом, слабокрвношћу или мецима парадржавних убица – а понајвише презиром народа коме ће одговарати за своје и родитељске грехе. Јер, Бога има и Он јесте и Освета; “Ко се не осветио, тај се не посветио!” стари је српски поклич, и такво одржавање реда – па и правде – столећима се показало поузданије од законског, или државног.

“Племенска освета душе нема!” каже стара васојевићка изрека; у овом случају, племе је цео српски народ а злотвори се сваким даном разоткривају све више.

У Времену Откровења, наима, цела “демократска” ујдурма престала је да залуђује и малограђане, јер су и они уочили пресвлаку комуниста у разне странке, невладине организације, и групе за притисак – истоветне, безбожничке памети као у њихових старих, у доба најгорих “левих скретања” 1941-1956. године.

Шта има Срби да очекују од “демократије”, која је и Периклову Атину довела до пропасти за неколико деценија? Без Соја и владавине најбољих – без аристократије – нећемо проћи ништа боље него Руси. Владавина руље и странаца је некада моћну Русију свела на готово исти број душа као пред Први рат, док је Француза и Енглеза данас двапут више. Сведочанства Ивана Иљина и других руских боготражитеља својом узвишеношћу бацају гадну сенку на данашње батргање за опстанак. “Демократија” добра зеленашима, фарисејима, и чиновницима да нас подјарме користећи се новцем, преваром и подлошћу – а пре свега презиром и мржњом према већинском становништву било Србије, било Русије, било Немачке или Америке – не може се оправдати никаквим идеологијама, нити флоскулама.

Срећом Србија и остале српске земље још имају људи од соја – што се не би дало рећи за добар део Запада. Не треба сметнути с ума да је аријска традиција од одличника одвајкада захтевала телесни, духовни и карактерни склад. Тако се у опису савршеног брамина иде до најситнијих телесних појединости, док су и Хелени у лепоти тражили врлину. И површни поглед, међутим, на београдске “борце за људска права” крајње је поразан. Јер, изгледом тешко могу поткрепити претензије на врлину: безбројне брадавице и младежи, цинични и искривљени осмеси, говорне мане, чудна гестикалација и погрешно наглашен српски, уз љигавост у сусрету са странцима и надменост наспрам својих нису одлике соја до лошег. О млохавости, дебљини, неуредности, или пак ситноћи, неразвијености или несоју већине представника такозваног “невладиног сектора” није потребно ни говорити. Ружноћа нашег владајућег олоша очигледна је, као и лепота оног дела српског народа који се не појављује на екрану већ по кућама, црквеним саборима, или на фронту.

Јер, над лепотом чак београдског корзоа донедавно су се чудили и многи српски непријатељи, док су мекоћа и облост данашњих наших мушкараца такође свима на увид. Сој наима не може цветати где се не цени, или вреди колико несој. У земљи где се девојке спарују са старцима ради новца, успеха и моћи, где бездушне жене воде телевизијске емисије и пишу зле књиге и колумне, где тајни полицајци обављају државне и јавне послове а штампа подучава омладину, љубавнике и супружнике превари, естетској хирургији, маскирној шминки, каћиперској моди и мимикријском понашању, говора о племству заиста не може бити. Јер, никаква технологија не може заменити лепоту стечену рођењем или аскезом; без љубави нема слободе, а мимо једног и другог нити ичег вредног борбе. Зато је, вероватно, толика повика на рат, нарочито одбрамбени: да је међу Србима Људи као некад, наши душмани би стрепели бар колико ирски, баскијски, или палестински.

Све то, међутим, још није непоправљиво: у народу у коме се и данас могу видети хиљаде високих, правих, кошчатих и снажних мушкараца, чистог погледа и јасне, мада подругљиве мисли, и још више витких, снажних и честитих жена, Соја има мада непризнатог. У других, нажалост, као да га више нема: задригли руски бизнисмени или утањили западни хомосексуалци нису племство, мимо свег свог новца и моћи. Стога, нашим младим људима ваља пружити макар једно десетлеће школе засноване на штиву по вредности а не морално-политичкој подобности, и градиву достојном једног крајишког, правдољубивог, истинољубивог, и лепоте гладног народа. Јер марјани Новог Доба имаће посла за еоне, не столећа. “Од гована се пита не прави”, кажу Срби уз смех, те ни од праунука северњачких људождера не вреди очекивати да обаве што су, досада, могли једино потомци горштака са Памира, Хиндукуша, Кавказа или Динаре. Нема соја без провере, ни провере без тешкоћа; у добру, заиста, није лако добар бити већ се на муци познају јунаци, кадри стићи и утећи и на страшном месту постојати.

А ко то може боље од Срба, заточника Бога Правде, Истине и Љубави – то јест, љубавника Слободе, у Царству Мрака, Зла, и Смрти?

ИСТОЧНИК

Иван Иљин ВЛАДАТИ МОРАЈУ НАЈБОЉИ

Прво што морамо учинити кад разматрамо уређење руске државе јесте да одбацимо хипнозу политичких формула и парола. Препустимо "верујућим" демократама да верују у неопходност и "месијанску" улогу таквог режима и ослободимо себе ради непристрасности праћења и дубљег истраживања. И још: препустимо људима који траже успех у маси да псују "аристократе" или да остану у равнодушној ћутњи према идеји аристократије као наводно "реакционарне", "контрареволуционарне", "старорежимске", итд. Када мислимо о будућој Русији, онда морамо остати слободни, потпуно ослобођени бојазни да некоме нећемо угодити и да нас неко не "осуди", били то западноевропејци или наши, домаћи десни или леви радикалисти. Ми одговарамо Богу и Русији – истином, а ако се она некоме не допада, тим горе по њих.

Обично "демократију", као власт "омиљених" људи које је народ изабрао, и "аристократију", као владавину људи "наследно привилегованих" – супротстављају једну другој. То је грешка, коју ваља увидети и одбацити. Она је чедо политичких страсти, демагогије и озлојеђености. Владати државом морају најбољи људи земље, а народ често не бира најбоље, већ ласкавце који му угађају и несавесне демагоге који га подижу на бунт. Владати државом морају дословце најбољи, а они неретко произилазе из државних школа и из поколења образованих слојева народа. Демократија заслужује признање и подршку само уколико остварује истинску аристократију (то јест, издваја ка врху најбоље људе): а аристократија се не изрођује и не штети држави једино уколико у њен састав улазе истински најбоље силе народа.

Уверимо се у то.

"Аристос" на грчком значи "најбољи". Не "најбогатији", не "најстаријег порекла", не "најутицајнији", не "најспособнији и најпромућурнији", не привилегован, не најстарији узрастом. Већ управо – најбољи: искрени патриота, државотворни мислилац, политички искусан човек, човек части и одговорности, пожртвован, паметан, одлучан, организационо даровит, далековид и образован. Овим својствима могла би се додати и друга, на пример храбар, предусретљив; али тешко је одбацити макар и једно од набројаних својстава, и међу најбоље сврстати човека похлепног, поткупљивог, интернационалисту, нечасног, лишеног државничког разума и искуства, безвољног глупана, организационог неспособњаковића или наивног незналицу. Управо најбољи морају владати у свим државама и при свим режимима. Сваки режим је рђав, ако владају лоши. Ружно је и противприродно рећи: "потребна нам је демократија, па макар били бирани, долазили на власт и владали безвољни глупани, поткупљиви лопови, нечасне распикуће и томе сличан социјални олош". Напротив, неопходно је и праведно одговорити: "Демократија која не уме издвојити најбоље, не оправдава себе; она упропашћује народ и државу – и мора пропасти." Безумно је у земљи уводити демократију да би она упропастила државу и народ, како су у Русији учинили 1917. године. А чему води владавина истински најгорих људи, то Руси на себи осећају већ, ево, тридесет и другу годину... Сурова је то школа!

Могуће би било назвати наш захтев политичким аксиомом (то јест очигледном истином): владати морају најбољи. У препознавању таквих људи може се начинити грешка, можемо се слагати или не при њиховој процени, али задатак њиховог препознавања је неспоран и темељан. Могуће га је изразити у виду лозинке: пут припада часним и умним патриотама! Тај пут им припада независно од тога из каквог слоја, класе или партије потичу! Важне човекове одлике су његова политичка вредност и његова политичка воља; неважни су његово порекло, његова професија, његова класна и партијска припадност. Важни су његови природни и умни ресурси, а не његови преци; важна је верност отаџбини, суштинско усмерење његове воље, а не његова партијска књижица. Странчарење (свако!) не задовољава све човекове захтеве, већ их само прикрива или подупире. А карактер човеков стоји пре свега и драгоценији од свега.

Зато сви избори морају имати у виду јединствен, главни и неопходни циљ: издвајање најбољих синова народа и стављање политичких питања њима у задатак. Глупо је и слепо ласкати демагозима који, прикривени партијским књижицама, јаросно бране интересе некакве класе, слоја и националне мањине, територијалног округа или просто – свој лични!

Као прво, државни послови траже јединствен, општи, свенародни интерес, а не појединачну похлепу. Демагог који распаљује страсти управо због приватног интереса отворено сведочи о својој политичкој неподобности; он је у политици фалсификатор; он је сличан Циги који хвали најгорег коња; према наивном и поверљивом народу он иступа у својству развратитеља деце, човека који згрће лично богатство путем подвале и лажи.

Као друго, сама његова демагогија сведочи о његовој карактерној непостојаности: он распаљује страсти да би се истакао и упропастио државне послове, претварајући их, у најбољем случају, у ствар личне властољубивости, а у најгорем случају – у ствар свог богаћења. Русија се може спасити једино издвајањем најбољих људи који истрајавају не на партијском, и не на класном, већ на народном интересу. Са овим се морају сагласити сви, и сви се на то имају усредсредити. То треба разјаснити самом Руском народу пре свих.

За то морају бити предузете све мере, на пример: ослобођење народа од безначајних партија; увођење гласања по окрузима са истицањем персоналних, лично свима познатих кандидата; и, основно, израда својеврсног конкурентског сарадництва државног центра са бирачима.

Демократски избори су само условно целисходно средство за безусловно праведан циљ (избор најбољих). Ако такав циљ и таква средства почињу да се сукобљавају, онда условно средство мора уступити место безусловном циљу. Захтев да владају најбољи односи се на саму природу, на саму идеју државе; уређење при којем се на власт успињу најгори биће осуђено од стране живота и срушиће се пре или касније, са већом или мањом срамотом. Свака држава позвана је да буде аристократска у нашем смислу речи; и монархија, и диктатура, и демократија; могло би се са сигурношћу рећи: кад би историјски закони државе били на политичкој висини, они би издвајали истински најбоље људе из свих слојева становништва, и тада професионални револуционари не би имали шта да раде на свету.

Зато је питање "народних избора" (по четворогодишњој формули – свеопште, једнако, директно и тајно бирачко право) питање средства, а не вишег необоривог циља или догме. То средство у једној држави и у једној епохи може да се покаже целисходним, а у другој земљи и епохи мањкавим. Дечје наивно је веровати у то средство као у политичку "панакеју". Ни изблиза сваки народ није увек способан да на власт упути најбоље, уз помоћ таквих избора. Питање треба поставити друкчије: какав народ, и када, у држави каквих размера, на ком нивоу религиозности, моралности, правне свести, образовања и богатства, уз какав изборни систем, у

спокојном или бурном периоду живота – одиста може тај задатак успешно да реши?

Запитајмо се, зато: какве темеље морају поседовати савремене емигрантске партије да би могле рачунати на то да ће Руски народ – после сверазорне, духовно опустошујуће и борбено противправне епохе комунизма, после зацарења у земљи апсолутног сиромаштва (не рачунајући обogaћене совјетске каријеристе!), после тридесетдвогодишњег ропства, после одвикавања од самосталног мишљења, после потпуне и укорене неупознатости са питањима политике, привреде и дипломатије, после очврсле навике да се плаши, краде, цинкари, да спасава свој живот довијањем – умети да спроведе такве изборе? Ако поседују озбиљне темеље, онда их не треба одговарати; а ако их не поседују, већ оне који су засновани на нечему супротном – онда чему неодговорне програмске пустоловине?

Русији треба такав изборни систем који би јој отворио праву могућност да нађе и издвоји своје истински најбоље људе како би они дошли на власт. У тим изборима најбољих људи не могу и не морају учествовати чланови интернационалне партије, осведочени погромаша и целати Руског народа, "пали" комунисти, префарбани издајници, итд. А то значи да ти избори не могу да буду ни општи, ни директни. Најбољим људима могу се сматрати само они који нису изгубили част и савест, они који су патили, а не они који су мучили страдалнике. Иначе ће Русија опет бити предата на милост и немилост политичком шљаму који ће се из црвене боје префарбати у црну, да би саздала нов тоталитаризам, нову тамницу и нови распад. Избави нас од тога, Господе!

(Оглед написан 1949. године. Из Иљинове књиге изабраних есеја *У потрази за праведношћу*, Светигора, 2001, превод Владимира Јагличића.)

Непознати аутор ПРОГЛАС

Једна од најплеменитијих црта нашег националног карактера, којој су се дивили сви познаваоци наше народне песме, којом смо се сами поносили и која нам је у најтежим данима нашег националног страдања осигурала симпатије свих племенитих духова у свету, била је наша видовданска етика, наш косовски морал и наша вера у коначну победу пораженог Лазара над победником Муратом.

Ако дакле има народа у свету који је правилно схватио смисао Христове жртве, онда је то наш народ. Чак и у поразу за праведну ствар он је видео вишу вредност него ли у најсјајнијој победи, која је извојевана помоћу силе и у служби лажи. Није

му при том помутила вид ни чињеница што је победа силе имала изглед вихора, коме није у стању ништа да се супротстави. И победа Муратова на Косову изгледала је више него дефинитивна, једнако као и победа Цезарова на Голготи. Цезаров империј рађао се, на изглед, баш у том истом часу док је на крсту умирао исмејани син дрводеље из Назарета; једнако као што је иза Косова османилијски вал допро чак до Беча, не остављајући онима који се поносе реалним гледањем (а који су врло често само комотни поклонници, било чијег успеха!) нити најмањег индиција да би прегажено српство – а нарочито не на бази вере у правду и слободу – могло једном да савлада тог непобедивог Мурата, чије јаничарске формације су у много чему потсећале на неке данашње формације са исто тако ударним задацима и машинском дисциплином.

Да је, рецимо, после Голготе и после Косова постојала штампа у данашњем смислу, а к томе још систем вођа и радио-звучници, није тешко погодити са каквом би безграничном иронијом били обасули сироте апостоле и слепе гусларе, и са каквим би презиром говорили о “слому утопија и идеја Лазаревих”, насупрот величанственог тријумфа “реалних концепција Муратових”, који је додуше био самодржац у својој земљи али је зато ту земљу “учинио моћном”... Тим диригованим звучницима не би, наравно, ни на ум пало да ће историја сву ту освајачку славу означити једном као век ропства и варварства, и то не само за потчињене народе, него и за сам, тобож “госпудујући”, турски народ. А пошто ни под Турцима није баш све било горе него ли данас, ко зна да ли сироти гуслари, једнако као и Христови ученици, не би морали да одговарају због уношења забуне и због помањкања поштовања према реалним вођама чија се реалност састоји понајвише у реалном гледању на своје личне интересе.

Показало се, међутим, и против реалних предвиђања (која су великаше одвела у бегове!), да је народ имао право, и да Муратова победа, као и победа Цезарова, није никако била ни истоветна са правдом, ни дефинитивна. Показало се, шта више, да правда, и преко свих привремених пораза, крочи ипак постепено и сигурно даље, ка коначној правди и коначној победи.

Морал Косова и етика Видовдана нису, међутим, ствари које се даду одложити, као што се мења оријентација неке спољне или унутрашње политике. Та етика је кроз пет стотина година моделовала наш народни карактер, а нема сумње да је и пре тога живела латентно у нама, чим је у толикој мери могла да постане водилом свих наших прегнућа. И, Богу хвала да је тако! Јер да је, рецимо, према данашњим схватањима (да успех претставља једини морални критериј и да материјални пораз значи исто што и слом неке идеје!) – наш народ узео Мурата као идеал, а на Лазара стао да се баца блатом, па да је презирући правду практички закључио да треба да се помири са “стварношћу”, те да и он пође у бегове, а можда и у јаничаре – зар не бисмо данас, уместо свог језика и имена, на сопственом тлу имали туђ народ и туђу веру, са неограниченом власти онога који је, према садашњим критеријима, био заиста победио и Лазара и Христа!...

А ипак, колико дугујемо данас онима који су радије пошли за правдом него ли за победом; који су радије одабрали колац и окове, него ли уносне службе и имања, и који су се радије одметали у хајдуке и дизали врло непрактичне и толико пута савладаване устанке, него ли да се помире са валом, за који се чинило да нико не може да му се супротстави.

Немамо дакле рашта да се стидимо своје вере ни ми, који смо Соколи! А чим смо Соколи, значи да верујемо у победу правде и слободе, у победу југословенства и словенства. Да смо се клањали успеху и да смо се бојали пораза, били бисмо се задовољили са Бечом, Пештом и Цариградом, као што су то чинили они, чији следбеници и данас јуре за тријумфаторским колима. Другог тријумфа ми не признајемо, сем што је тријумф правде и слободе, тријумф величине и независности свих делова и свих крајева нашег народа, читавог словенства и мирољубивог човечанства. Данашње свраћање с тог пута, није ни прво ни последње. Па као што је било раније, тако и данас – баш у том уображењу о несавладивости, и у незајажљивој чежњи да се потчини све око себе, лежи заметак за слом насиља.

Поносни смо, дакле, што идемо за правдом и слободом, макар то привремено изгледало “непрактично” и “неразумно”. А да онима који се поносе “реалним гледањима” покажемо да нисмо ни ми месечари – јачајмо се и окупљајмо, стварајмо свесну дисциплину и спремност на најтеже, па свим својим снагама помажимо правди, да што пре слави коначну победу!

(Чланак је објављен као уводник часописа *Соко – Месечног часописа за школски живот и рад*, Година I, Београд, март 1939, Број 3. Соколска организација је после Другог светског рата забрањена у Југославији, њене гимнастичке сале (Соколане) преузело је Друштво за телесно васпитање “Партизан”, али је наново васпостављена 1992. у Републици Српској, под именом Српски Соко. Њен обновитељ, Мојсије Секуловић, одрекао се њеног дотадашњег југословенства и прожео је православним духом. Данашњи Српски Соколи се окупљају и раде под српским знамењима, химне су им “Боже правде” и Светосавска, а у Републици Српској се повратили и своје Соколане. У претходних неколико година, Соколи су предузели и неколико ходочашћа: највеће им је био пешачки поход неколико десетина херцеговачких Сокола од Требиња до Свете Горе, а спремају се и на пешачење до Јерусалима. Ктитори су и многобројних цркава по Републици Српској. У Србији, најјачи огранак им је у Нишу.)

Герхард Геземан АГОН

Вазда нека најбољи будем и одличан између других,
Да не срамотим рода отаца, који у Ефири најбољи бјеху.

Илијада, VI, 209-210

Агон, телесно и морално такмичење, један је од најважнијих социолошких и карактеролошких закона човечанства.(...) Кад је живот вечита неумољива борба, кад је већ Ерис, богиња неслоге, подстрекач у животној борби, то се она може само на тај начин да сузбије, ако, као што је чинио Хесиод, поред оног истински нагонског у човеку, дакле, поред “зле” Ерис, завидљиве кавге и жеље за уништењем, ставимо “добру” Ерис, Ерис натечања и утакмице. На тај начин ратништво у оплемењеном лику агона постаје извор свега доброга, извор хуманитета. Али у погледу на Хесиодову изреку морамо учинити једну оgradu: његова добра Ерис то је богиња малограђанског менталитета: “Она тера и најнеспретнијег човека на рад; и кад један који нема поседа гледа другог који је богат, он настоји да на исти начин сеје и сади и да кућу окући; сусед се такмичи са суседом који тежи благостању. Добра је ова Ерис за човека. Али лончар се срди на лончара и дрводеља на дрводељу, просјак завиди просјаку и певач певачу.”

Тешки задатак да се од животиње створи човек не решава се тиме да се поред грађанске Ерис стави и ова ратничка и људи убеђују да се ратничке, као зле, одрекну и приклоне оној грађанској која доноси благостање. Јер овде се разлучују и духови и доба: на колевци једних изрекла је свој благослов једна, а на колевци других друга Ерис. И ко под судбинским опредељењем једне од ових наречница завидљиве неслоге неће да се изроди у звер или убојицу, или у домаће живинче и у ћифту, мора биолошке драгоцене особности *своје* наречнице да сублимира добрим особинама оне друге. Ратник мора своје борачке нагоне да оплемени у циљу и начину својих поступака по саветима оне добре наречнице, а грађанин, прихватајући витешки став, да оплемени своју борбу за ваган, као што и занатлија, уместо да мисли на голу сврху предмета, мора да тежи и његовом лепом изгледу. Старогрчки агон, у хомерском друштву властеле још до зла бога опак (нпр. Ахил и Хекторово тело), постаје у току развоја грчког идеала човека све више симбиоза особина обеју наречница, јер оне обе морају стајати над колевком свакога народа и обе морају изрећи своју изреку, ако од тога народа треба нешто да буде.

Ја бих овде хтео да на провереном и необично богатом материјалу разјасним суштину такмичења – агона. Хтео бих да покажем да агон садржи сасвим одређене и животно важне снаге које уобличују живот и културно га прожимају. Хтео бих да покажем да агон није оличење исконске борачке снаге, већ нешто далеко важније: њен регулатив, њен сигурносни вентил, њен господар и учитељ, њен ментор, њен старешина оружја, понекад и њен педантни настојник, укратко: њен закон. О агону

се може говорити и као о извесном “механизму”. Он се толико изгради и утисне у мозак и срце његових носилаца, да се најзад упражњава с непогрешивошћу једног испробаног механизма. А онда иде, разуме се, даље својим сопственим путем до у апстрактност, чак и у чудесност.

Треба себи представити културни положај црногорског и арбанашког друштва: вечите заваде и непријатељства, вечита непоштедна борба за голи живот и истодобно за највеће људске и народне вредности, у глади, ратним и душевним невољама, ову по природи земљишта условљену излованост од сваке уређене духовне активности, ово море крви и патњи у једној “бесудној” земљи. Кад Фалмерајер (Fallmerayer, *Das albanesische Element*) каже: “Албанци су пружили живи доказ да један народ, кад се подвргне општим условима људског изграђивања, остаје мужеван и борбен, да чак без науке, без академије, без уметности, чак и без азбуке, може да живи и да сачува неокрњену своју исконску снагу усред културно високо изграђених нација”, тај његов доказ има једну празнину. Није у питању само чување те исконске снаге, већ чињеница да је та исконска снага улагана и управљана за више циљеве. Очување те снаге кроз многа столећа није највећа заслуга црногорских и арбанашких племена; то није био ни њихов историјско-политички задатак за нацију као целину, него је ту нешто друго у питању – и то је оно што је велико и за дивљење – да су ови људи, мучени крвним непријатељем и невољама живота, *изградили један сасвим одређен, јасно сагледан, меродаван и обавезан идеал човека* (курзив уредника). Разуме се, овај њихов идеал остао је непознат “висококултурним нацијама”, није постао узор општег европског изграђивања човека, као што је то постао старогрчки, али је несумњиво један од идеала коме су Грци свесније од иког другог тежили, а коме су ревносно стремили и наши германски преци: *идеалу херојског човека* (кур. ур.) Али и ова идеја значила би мало да се отелотворила само у ратничком типу човека, да се у сиромашној и малој Црној Гори није оплодила још у изграђивање хуманог човека у јунаку, у изграђивање *хуманости*. То је крупна реч, али надам се да ћу је доказати.

Овај читав развој, од оне исконске снаге до изграђеног хуманог човека у јунаку – *humanitas heroica*, не може се замислити без оних средстава која су примењивана, без закона по којем су она упражњавана, тј. без агона. Агон је стваралац овога морала, демиург који савлађује материју. Тек изграђивањем једне одређене врсте човека путем агона обезбеђен је *велики историјско-политички успех* (кур. ур.) ових “бесудних” народа, који им Фалмерајер с правом признаје. Закон агона је овде она моћ која савлађује Киплинггов “закон цунге”.

Ненадовић саопштава једну забавну изјаву која у неку руку допуњује горе наведени цитат од Фалмерајера. Ту каже неки Француз, озлојеђен због уображености Црногораца који се докони достојанствено шетају: “Немају ни индустрије, ни књижевности, ни пруга, ни флоте – ништа немају. Да им се одузме све оно што други народи за њихове потребе производе, остали би и без капе, у самој кошуљи и опанцима, са гуслама у руци. Нико од простих Француза нема толико неразложног народног поноса колико га има један њихов козар” (Љ. Ненадовић, *О Црногорцима*, X, 51).

Овај козар, очигледно брат оног арнаутског пастира о коме прича Марко Миљанов, није нипошто “човек из народа” по европском схватању (кур. ур.). Његов понос није никако без разлога, *јер он је испунио закон живота, он је*, као оне личности из Киплингвог романа, *обрао плод свога живота: част коју доноси испуњени агон* (кур. ур.).

А шта је црногорски агон? Исто оно што је био код старих Грка. Збир правила у борби и животу према којима човек треба да испуни свој борбени животни задатак, као низ канонски утврђених прописа по којима се таквом човеку од стране његове друштвене заједнице указује част и поштовање – у Црној Гори, за наше појмове, чак готово с несхватљивом тачношћу, често претерано педантно одмереном дозирању удела те почести. Да се послужимо грчким стручним изразима: *арета*, вредност човека, средњовековно-немачка *тugend* (врлина), код Хомера је још витешки идеал, спона углађене отмености с ратним јунаштвом. По Јегеру (Jaeger, *Paideia*, 25), првобитно “одважна снага, храброст, која се, по нашем схватању, још не цени као витешки подвиг и оваја од снаге”.

Арету, вредност човека – која се касније из јуначко-ратничког и витешко-херојског идеала развила у хуману вредност човека, не треба мешати са нашим грађанско-идеалистичким “унутрашњим” вредностима. Изрека: “Моју част не може ми нико одузети, јер је носим у себи”, овде не важи. Ми се овде налазимо у једној особеној заједници. Човек у оваквој заједници није индивидуалиста. Он своје тежње може да уложи само на то да буде *бољи* од других, али не да буде *другачији* од других, као индивидуалиста. Човек ове заједнице може да изгуби част, која је сасвим реална. За сваког човека заједнице, а не само за старинског Грка, част је, по Јегеру “нераздвојива пратилица његове вредности – његове арете”. Још више: она је уствари исто што и арета, само њена друга страна, други пол истога домета снаге; између арете и части не постоји никакав каузални однос него однос напрегнутости; част се односи према арети као појава наспрам ствари као такве. Ако хоћемо да сазнамо како човек заједнице може своју част да изгуби објективно, а тиме истовремено и субјективно, треба част да схватима као такозвана грађанска часна права. У овоме случају не може ни грађански идеалиста рећи да он част неизгубиво носи у себи. Ако је изгуби, рецимо услед какве судске заблуде, она је изгубљена и не може је надокнадити никаквим поносним бусањем у прса.

Онако као што је грађанин у својим грађанским часним правима – он “може” да бира и буде изабран, он “може” да буде војник, итд. – сачувао последњи бедни остатак части старе заједнице, тако ни част коју додељује витешко-херојска заједница, часно право и право на част нису још одвојени. Грађанин има часна права али нема права на указивање почести. Са психофизичким паралелизмом између арете и части – ако је допуштено да употребимо ту филозофску слику – стоји у вези и то да обе морају бити у складу, иначе је човек незадовољан, несрећан, тада почиње трагедија ускраћивања части о којој говори Јегер, која доводи до револта, чак до лудила (Ајакс) и самоубиства. Наше кратке приче пуне су таквих катастрофа услед ускраћене или увређене части. Многи од хајдука

отишли су у “зелену шуму” само из тих разлога, исто тако ради тога је многи пребегао Турцима и затим се, као други Кориолан, нашао са непријатељском војском против свога народа. У једној причи (М. Павићевић, *Црногорци*, XII, 42) у питању је неки млад човек који се већ осећа као будући јунак. Осетио се запостављен и увређен кад му нису пружили почасни комад од заједничког печења, иако у ствари још није био учинио ништа особито. Направио је галаму, преврнуо јело а онда побегао к везиру у Скадар и с Турцима напао своје племе. Касније се измирио са својим завичајем, повратио натраг и постао вођа племена.

Са колико се пажње мотри на указивање почести која неком припада показује следећи наиван пример. На једну судску расправу позвани су сведоци. Услед галаме која је настала судија је превидео једног старијег сведока и пропустио да га понуди да седне: најмања мера указивања почести. Превиђени ступи напред уз остале, стави руку изнад очију као да хоће да их заштити од сунца и као да тражи неког одређеног човека, па викне гласно: “Ко је овђе сердар Ристо Рашовић?” Овај га примети, схвати ситуацију, поскочи са свога седишта, узме га за руку и понуди да седне говорећи: “Ја сам сердар Ристо”. После су га питали његови сапутници зашто је питао за сердара кога већ одавно познаје. Одговор: “Да сердар Ристо учини оно што је учинио, јер да онако не урадох, ја изгубих и стиму и образ” (М. Павићевић, *Црногорци*).

Један пример како је један сишао с ума кад му није указана част за коју је сматрао да му с правом припада. Кнез Никола био је обећао високо одликовање једном обичном војнику за неко храбро дело. Рекао му је да се касније јави и да га неће заборавити. Ипак је човека заборавио и није хтео да чује за њега. Због тога је овај полудео, скитао се рањавих ногу по целој Црној Гори, са орденима на грудима, нижим разуме се и без онога обећаног. Није, истина, просјачио, али су му људи ипак удељивали. Имао је обичај да се насред пазара усправи и викне: “Слажа ка пас!” мислећи, разуме се, на господара.

Кад ускраћена или увређена част може човека који држи до себе натерати да буде издајник или да изгуби памет, утолико пре га може нагнати у смрт. Народ приповеда читаво мноштво таквих случајева, где је намерна увреда од стране последњег господара или необазриво апеловање на њихову част не само појединца већ читаве бригаде отерало у смрт. (...) Ова чињеница проузрокује још и данас и у већ давно грађанским срединама Србије и Хрватске знатан део криминалитета. И обратно: апеловањем на част могу вође појединих групних подухвата, чак и у грађанској средини, постићи још увек чуда код својих људи.

Част је социјални еквивалент арете, а постепеност у одавању почести мерило степена арете, и не само то – слика је исувише рационалистички употребљена – него, пошто говоримо о симболичарима а не о алегоричарима: част је отелотворена, објективисана арета. Част је и одавање почести; част није нешто статичко већ нешто динамичко, што варира. Сказаљка на контролнику части непрестано подрхтава. Над њом се мора стално бдети, нарочито у узбурканим временима. Једна омашка и сказаљка пада страховито наниже. Отуда толико напрегнута пажња

самоконтроле. *Носилац агона мора увек бити “у форми”* (кур. ур.) За њега нема никаквих пауза одмарања. Отуда је у свима таквим заједницама жеђ за чашћу и почастима толико изражена. “Јунаци су неуморни у међусобном указивању части јер на томе почива њихов друштвени ред. Њихова жеђ за почастима је готово неутољива, али не представља морално карактеристичну особину појединца”. Тиме Јегер хоће да каже оно што сам ја рекао о хероизму као животној форми и карактерологији тога животног стила. “Да већи јунак или моћнији кнез полаже већа права на част и почаст, разуме се само по себи. Никада се нека заслуга призната од савременика није у класичној старини устручавала да полаже право на част која одговора заслуги”, каже Јегер даље.

Овде наводимо неколико упадљивих примера који потврђују наведене чињенице за црногорско друштво, али црногорски тип прелази понегде у грандомана који се слаже са Гетеовим мишљењем да су само слаботиње скромни, а храбри да се диче својим делима.

Одликовање Попа Јоксима Минића

Дијелила се одликовања за ратне заслуге у ратовима 1875-77, па у једној ровачкој чети официр, држећи Обилића медаљу у руци, упитао војнике своје чете коме ће је дати.

Поп Јоксим Минић, који се у борбама одликовао као велики јунак, зграби медаљу из руку официра, подиже је у вис, да је виде сви војници, па рече чети:

- Браћо, који од вас мисли, да је за ову медаљу заслужнији од попа Јоксима нека изађе на сриједу, ја ћу му је сам ставити на прси и нека му је срећна!

Тада цела чета повиче:

- Твоја је, попе, срећна ти била и да је здраво носиш! (С. Церовић, Црногорци о себи и животу)

(...) Према начелу по коме младић ступа – да арету развија и част задобија – одвија се читав један врло компликован систем агоналног тренинга, физичке и моралне контроле, и себе лично и другог, као и строго одмераваног указивања части. То настојање и труд престају тек са смрћу. А тек онда ће се показати да ли је неко достојан највишег уважаења које јунаку предстоји: бесмртност у песми. И кад човек већ зађе у дубоку старост и располаже свим племенским и витешким звањима и почастима, он се ипак још увек осећа под моралним притиском агоналног закона. Иако већ одавно признат, те због своје старости нема више шта да добије, ипак има још увек шта да изгуби. Зато треба чути и схватити тешки уздах који прожима следећу причу:

Увијек млад

Састали се ради подјеле секуларске планине: поп Илија Пламенац, црногорски министар војни, и Али-бег Шабанагић, паша. Оба двојица стари преко седамдесет година.

- Јеси ли остарио беже, упита га Пламенац.

- Јесам за све, сем за једну ствар, војводи, а за једну ствар млад сам као да ми је двадесет пет година.

Војвода се зачуди, мислећи да је млад за жену, па га упита:

- А за коју си то ствар млад, беже?

- За срамоту, јер за њу човјек не стара, док је жив.

- Тако је, Бога ми, заврши војвода. (М. Павићевић, Црногорци)

Рекли смо да црногорски грандоман ниподаштава хришћанску врлину смерности и скромности. Али он не би био великодушан кад би то значило да је и претенциозан. Али он то није. Познавајући до танчина уобичајене ступњеве почаста, он може тачно да зна на коме ступњу његова личност у овом или оном тренутку стоји, и он ће захтевати за себе онај део части који показује ниво његове арете. Ово стање не познаје он само на себи, он га исто тако добро познаје и код својих сабораца у агону. Има на стотину прича у којима се тако “читава” стање арете и одговарајуће почаста, па се припадници неког братства, или племена, или више племена, хијерархијски распоређују према скали: добар – бољи – најбољи. Са колико савесности се то чини, нека покажу две приче које имају и то преимућство што се налазе у *Примјерима чојства и јунаштва* од Марка Миљанова. У обема причама при одмеравању стања арете узима се врло савесно у обзир и ниво старта.

Мора се и поријекло рачунати

На сједник Медуњани разовараху какав је ко и ко је бољи од кога. У то рече Томо Перов:

- Од свијех љуђи што сам досад гледа, бих рад био да сам бољи и љепши без од Божине Стојанова, а од њега не, тек да сам таман ка он.

Једни му рекоше:

- Ти си, Томо, љепши и бољи од Божине.

Томо рече:

- Не, богме, но бољи Божина, но је безијовац, од нејачега братства, а да је Поповић ка ја, ондар ти би видио ко је бољи, ја, али Божина.

и друга прича:

Пита књаз Шута:

- Али си бољи ти ал Божина Радованов, Шуто?

- Бољи Божина, господару.

- А да јеси ли бољи ти, али Саво Перованов?

- Бољи Саво, господару.

- А да јеси ли бољи ти али Маџо Лазарев?

- Што велиш, господару!? Бољи сам ја, но стотину онаквијех, ка Маџо.

- Ти си, Шуто, добар био док бјеше млад.

- Нијесам, душе ми, но су бољи други Кучи били од мене!

- А који, Шуто?

- Поп Ђоко Милачић и Хасо Марашев Улић. Кад гој сам се с њима саставио бон сам се раздвојио.

- А зашто, Шуто?

- Зато што се све више увјеравах да су бољи од мене! Али од попа Ђоке хоћаше ми по мало обладит да мамим наду сам себе, е га је књига и наука помогла; а да није учио, може бит, да не би од мене бољи био; али за Хаса Марашева, који не бјеше учио колико ни ја, виђех да га ништа није помогло, до само рођење бољи но ја да је.

У првој причи пада нарочито у очи како се саговорник опрезно изражава: да би желео да буде бољи и лепши (у моралном смислу) од других које је срео у животу. Мање увијено: они које сам досад видео нису у мени пробудили никакву агоналну завист, него само мисао: кад бих био као они, то ме не би задовољило. Само арета једног човека не да му мира и зато тога човека мора да призна за бољег, јер је овај

из једног мање познатог братства имао тежи старт него он који је као члан једног моћног братства имао далеко лакши.

Исту мисао, која има нешто бунтовно у себи у овоме друштву признатих кућа и предака, срећемо и у једној интересантној здравици. Здравница као литерарна врста има такође агонални карактер. И она – као и лаконизам, борба речима, загонетка, свечана беседа – има важно место у духовном агону. Кад кнез Никола једнога од својих војвода наведе да одржи здравицу неком јунаку из прошлости, агон се не састоји само у лепом облику у коме мора бити изречена него и у слободном избору јунака у чију се част чини и, као у старој Спарти, у поузданост разлога за такав избор. Ту војвода значи као најбољег јунака из старијег доба Сима Кођошију, “јер је Симо Вујовић, звани Кођошија, из Ожеговаца код Чева, био највећи јунак у доба светог Петра. Није био ни сердар ни војвода, нити од војвода и сердара, него сељак и сељачки син, а постао је харамбаша и војвода и сердара”.

Добро порекло даје арати човека из добре куће, дакле, кућићу или оцаковићу, преимућство на скали части, али онај који је творац самога себе изазива код савесног просуђивача још више дивљења. Дешава се да изненада, при погребу каквог јунака, кад се у тужбалици, која је често агоналног карактера, заслуге људи из добрих кућа исувише уздижу, да одједном одјекне глас неке увређене сестре или мајке која заслуге својих синова – “ни сердара ни војвода но градова освајача” – хитне насупрот хвалисањима добрих кућа:

Прва тужиља: “Гвозден мосте на Бојани, о Перииа! И ти капо од Ловћена, о Филипе! А што ћу их набрајати, сви сердари и војводе, то мој роде!”

Тада је прекиде друга још гласније: “Ни сердари ни војводе, о мој роде! Но Мрђена капетана и Милоша барјактара, што градове освајаху а сердаре не питаху, то мој роде!” (М. Павићевић, Црногорци)

Други случај: нека жена тужи за својим мужем за кога се зна да није био јунак, али да је био добар и имућан човек. Овде је тужиљу прекинула једна друга и додала: “Није тако већ овако: није Миле јунак био, но је Миле добар био, имао је готовину те купио трговину”.

(...) Где се читалац ових прича сретне са упадљивом скромношћу јунака, нека зна да је у питању скромност из задњих намера, да је реч о херојској скромности. То спада у добар тон међу опште признатим јунацима да, насупрот познатом црногорском хвалисању, један другоме дају преимућство, бар пред другим људима и на наметљива запиткивања. Али о једном од ових “скромних” јунака прича казује како се у млађим годинама енергично борио с једним другом око части да приликом крштења престолонаследника Данила носи барјак. Дошло се било у неприлику, јер се стварно није знало ко је “бољи”, пошто су се обојица хвалили да су одсекли по 32 турске главе. Ствар је решио кнез Никола као врстан познавалац свога народа и

стручњак у питањима ранга и почести: да један од њих носи барјак пре подне а други после подне. (С. Церовић, *Црногорци о себи и животу*)

(...) Кад је кнез Никола потпиривао честољубље код својих људи, а у другим случајевима хтео да их понизи у ускраћивању почести – злоупотребљавајући у многим случајевима и своју песничку обдареност – ипак је био свестан колико је то била опасна ствар. Али, у многим случајевима његова мудрост му је показала прави пут. Ако је хтео да неког главара уклони с положаја, он му то није саопштавао, него би поставио другога и препуштао да они један с другим ствар сврше. То није увек ишло глатко. Или, кад је једном имао два кандидата за чин бригадира, а то је био висок ранг, онда је рекао запостављеном: Драгиша, ти си бољи јунак од Мира Павићева, али је Миро старији и паметнији од тебе..." (М. Павићевић, *Црногорци*) Запостављени је сад био тај који се радовао наименовању свога супарника.

(...) Пошто су ордени и одликовања видни израз агоналног реда, то је већином било врло тешко да се неко одликовање додели без изгреда правом човеку. Сваког часа појављивао се на Цетињу пред кнеза понеко који је сматрао да је запостављен. Још 1925. године, када је краљ Александар дошао у Братоножиће и упитао их за њихове жеље и потребе, одговорили су му, иронише народ, да им не фали ништа сем мало више воде – и за сваког по једна медаља. (М. Павићевић, *Црногорци*) (...) Овде спада и она слика коју износи Ненадовић у својим писмима из Црне Горе. (Ј. Ненадовић, *О Црногорцима*) Један слабашан Црногорац у поцепаном оделу дође на Цетиње и – вероватно због хвалисања пред скептицима – паде у ватру па се испрси на сред пазара усред две стотине присутних, изређа све бојеве у којима је учествовао и имена Турака чије је главе посекао, наброји ране које је задобио и заврши свој "диван и дуг говор" следећим речима: "Црногорци, кажите ко је бољи од мене?" Војвода Мирко, отац кнеза Николе, стајао је такође у маси света, па му одговори: "Имаш разлога: *јеси ка најбољи Црногорац*". Тиме је изречен један агонални стручни израз који омогућава да загледамо дубље у суштину ових ствари.

Црногорац је необично обазрив у оцењивању живих личности или оних које спадају у непосредне претке присутних лица. Мора се водити рачуна о осетљивости савременика. Сем тога, овде ствари стоје слично као код грчког остракизма и изјаве Ефежана: "Међу нама не треба нико да је најбољи; али ако има неког, онда нека буде где друго и код других". Као што остракизам овде значи агон масе, то јест, надвладаних и превазиђених, против "најбољег" појединца, тако је и израз "као најбољи Црногорац" или "први уз првога" разумљива реакција једне аристократске републике где је сваки пуноважни грађанин – али само он – *vir optimus*. Код јунака прошлости већ се поступа издашније у додељивању највећих оцена, али се и онда свакако има за дужност да се таква оцена и образложи,

У ствари, познат је само један једини случај да је јавно мишљење једнодушно означило једног живог савременика за најбољег – разуме се са изузетком самог изабраника који је опет другог истицао испред себе. И, разуме се, са изузетком његова кнеза који славу свога поданика није могао да поднесе. Не што се стварно плашио да би он могао да се прогласи господарем Куча и Арнаута, него што је и

сам, подложен исувише дубоко закону агона, мислио као Ефежани: прво, ја сам овде први и најбољи, друго, ако је већ неко други најбољи, онда нека буде где друго.

Овај најбољи Црногорац свога времена био је војвода Марко Миљанов. И кад мене неко запита – а често сам био упитан – кога јунака ја, који познајем толико јунака из историје, епских песама, тужбалица и кратких прича, сматрам за најбољег, морам и ја пружити венац старом војводи. Разлоге овде не могу износити. Приказати Марков живот и дати слику његова карактера спада у један од најлепших задатака будућег балканског Плутарха. Безбројне су приче о његовом личном јунаштву, о његовој мудрости, о његовом дивном чојству, доброты и честитости, о његовом поштењу, истинитости, исправности и моралној неустрашивости, о његовом успону из једне тада незнатне породице, у којој је отац био мека нератничка природа о мајка права јунакиња, до црногорске а затим до европске величине, до пада у агоналну немилост код завидљивог и љубоморног господара. Ове приче не круже само у црногорском народу већ и код Арбанаса, за које је Марко Миљанов био узор витеза без мане и страха и највиша инстанца у сумњивим агоналним случајевима. Он нас овде и интересује само као агонални судија и оцењивач.

Колико су високе оцене народног мишљења о њему и његовој вредности и како се народ труди да за те вредности нађе и погодан израз, навешћу неколико примера. Тако је једном ишао путем Шуто Радованов, такође познати јунак, тих и замишљен, још потпуно под утиском ове снажне личности која је сада живела у немилости. Један од његових земљака упита га откуда долази. Одговор: “Од најбољег Црногорца”. “То је крупна ријеч”, одговори овај, “доста би било да си рекао да си био као код најбољег”. Али овај се обрегну: “Шта ти знаш о томе? Ако је Бог икада имао посла са каквом женом, онда је то морала бити мајка Марка Миљанова”. Један арнаутски поглавица решио је ову стилистичку тешкоћу сасвим једноставно: ословљавао је војводу непрестано без титуле. У овоме друштву, где се толико пази на ред и ранг, то је неучтивост. Зато Марко затражи најзад објашњење. Арнаут као да је на то и чекао: “Војвода има довољно, а Марко Миљанов је један једини”. (М. Павићевић, *Црногорци*) Једнога Куча упиташе да ли је што у роду с чувеним Марком Миљановим. Одговор: “Војвода и ја смо од једнога братства. Но, ако си ти бољи човјек од мене, онолико колико си ти бољи, толико си ближи војводи Марку; а други, који је бољи од тебе, још му је ближи”. А једна отмена Туркиња, која је кроз решетке харема гледала како Марко пролази јашући на коњу, рекла је својој пријатељици: “Силан ђаур! Дај боже да од његова рода не остане трага!” Друга ће на то сажаливо: “Не реци то, иако је Србин. Штета би била да такав човјек остане без потомства” на то ће опет прва: “Знам шта говорим, јер може да остави кога хоће, али му нико неће бити раван. Боље да такав јунак нема потомства, да се његово име не срамоти”. Слично је поступио и Турчин који је Марку честитао смрт његова малолетна сина. Даље се од овога у агону не може ићи.

Са хришћанско-грађанског становишта војвода ове химне не би заслужио, и поред тога што је у себи савладао толико много окрутних и старинских одлика свога народа, да није савладао и ону “херојску” скромност из “задњих намера”, о којој је напред било речи. Он је био, и поред свег поштовања своје личности и толико импозантног самопоуздања, у души скроман човек, понекад чак и смеран – смеран пред Богом, пред својим народом и пред својим задацима. Марко је познавао, као што и доликује једном стручњаку агона, и своја преимућства и своје недостатке. Он је услед тих недостатака тешко патио. Он је својој моралној личности постављао највеће могуће захтеве. Његовим земљацима, који су му се покоравали и поштовали га, била су неразумљива ова самокритичка расположења њиховог чувеног војводе, чији су дом посећивали дипломати, путници и новинари. Али, као што велики уметник не може да се тако брзо задовољи успехом свога уметничког дела, нити скрушени богомолац да нађе задовољења у својој души, тако су притискивали овога генија агона недовољности *његовог* уметничког дела: *херојског карактера* (кур. ур). Није никакво притворство, нити разметање комплиментима, кад Марко Миљанов толико пута наглашава да свога старијег савременика и очинског пријатеља, васојевевићког војводу Миљана Вукова, сматра “бољим” од себе.

У дубини његове душе овоме човеку су сви разговори о “најбољем” били одвратни, јер је при томе стално довођен у поређење са осталим заслужним народним главарима; сем тога, његово је схватање о вредности човека већ далеко превазилазило народно, ратничко-јуначко схватање агона. Имао је осећање да га његови људи већ не разумеју. У читавом низу кратких прича, које саопштава у својим *Примјерима*, он је покушао да убичајено народно схватање агона сублимира. Одмах ћемо чути једну такву причу. Из многих прича које о њему круже саопштићемо бар ову једну у којој војводу Миљана ставља изнад себе. Из увода јасно излази да су му такви разговори били непријатни. (М. Павићевић, *Црногорци*)

Војвода Марко Миљанов и Миљан Вуков

Војвода Марко Миљанов сједио са својим племеницима на зборном мјесту и егленисао. Бећо Николин Поповић устаде и упита га:

- *Војвода, да те нешто питам, да ми право кажеш, само немој се љутити.*
- *Ела, Бећо, само знам да нећеш ништа паметно проговорит.*
- *Образа ти, има ли бољи Црногорац у Црној Гори од тебе?*
- *Ето, Бећо, богме сам знао да нећеш ништа мудро рећи. Како нема јадан не био!*
- *А који је то?*

- Много их је. Ја их не бих могао пребројати за три дана.
- Кажу нам бар једнога, јер ми мислимо да нема од тебе бољег.
- Е има. Једнога ћу ти казати, ма ме немој за више питати.
- Ко је тај?
- То је војвода Миљан Вуков. А да је он бољи и човјек и јунак од мене, казаћу ти примјером, да не би мислио да причам напамет. Ево како:
- Јавим ја војводи Миљану у Лијевој Ријеци, да ћу прве неђеље доћи код њега на разговор. У неђељу кад сам се појавио с пратњом на помолу Лијеве Ријеке, на мјесто звано Погане Међе, Миљан ме видио, па је дозволио попа Пера Ивановића и рекао му:
- Попе! нареди да звоно на цркву бије.
- Поп, зачуђен, упита:
- А зашто, војвода?
- Долази војвода Марко, па да се објави његов долазак.
- Па ако долази војвода Марко, не долази владика, господине војвода, одговори поп.
- Нареди нека звоне, па кад дође владика, узећемо један чактар са добра овна и објавићемо његов долазак.
- Поп је морао и наредио је те је звоно звонило. Ето, Бећо, ово је доказ да је Миљан бољи човјек од мене; јер да се бојао његовој части и чојству, никад ми такав дочек не би приредио. Но је био сигуран у себе. А да је и бољи јунак од мене, ево ти и за то доказа:
- Сједимо уз огањ ја и он и пијемо вино. Посље дуга сјеђења рече:
- Ајде, Марко, да спавамо.
- Мени се не спава, Миљане, а ти заспи, одговорих му ја. И он заспа поред огња, а ја остадох да сједим. Сједећи сам, замислим се и нехотично дохватим ожег, који је био уз огањ, па почнем са њим лупкати по пријекладу. Разбудим га. Он скочи из сна и рече оштро:
- Нека!

- Ја се препадох као дијете и баџих ожег из руку. Дуго сам и даље сам ћутао и пио вина. Заборавим да сам прије лупао ожегом, па поново почнем ударати по пријекладу. Миљан се опет разбуди, скочи, оте ми ожег из руку, па мјесто да ме бије по глави, стаде ударати и он по пријекладу ожегом, вичући:

- Марко, Куч, Дрекаловић, Арнаут, ђаво, ђаво те понио и ће си долазио!

- Ја сам све ћутао а могао ми је лако разбити главу, да му не смијем рећи – немој војвода!

- Ето, видиш, да је и бољи јунак од мене.

Јасно је шта је Марко хтео да каже, иако је тешко претпоставити да су га његови слушаоци могли разумети, јер су очигледно у питању ствари које су војводи биле непријатне: јер он је, поред свег усрдног настојања да себе савлада и контролише, био плаховит и напрасит, брз на речи и делу, понекад и непромишљен, а иза тога га је мучило кајање. Ово самосавлађивање је оно чему се он дивео код свога нешто старијег пријатеља. Причање о почастима које су му указане при дочеку уперено је на адресу његових земљака. Он хоће да им јасно стави до знања њихову главну ману, њихову агоналну завидљивост, њихову суревњивост и завист, злу Ерис, којој врло тешко пада да призна заслуге других, уместо да се угледају на ову другу, добру Ерис. Ван сваке сумње је да Марко чини себи неправду кад се прави као да он сам у својој пуној самосвести не би био у стању, тобож, да изнад своје сопствене вредности истакне вредност другог човека. Али њему је стало више до другог доказа. Познато је, наиме, како су многи људи зле воље кад их неко у сну узнемири – епски јунак Марко Краљевић имао је обичај да таквима сабљом главу одруби – а овај овде, с правом расрђен, исказује свој бес на комичан начин псовкама и ударима по главњи уместо по ономе ко га је разбеснео.

Да је војвода Миљан Вуков Вешовић заслужио с пуним правом цену коју му Марко признаје, у Црној Гори и дандањи нико не пориче, само је војвода Миљан био опорији, строжији, затворенији, примитивнији, ако хоћете: црногорскији него Марко Миљанов, који, иако Црногорац, још уз то и Куч, ипак више одговара општечовечанском и европском идеалу витеза, јер се његово преимућство састоји баш у томе, што је он стари иако несумњиво поштовања достојни црногорски менталитет у себи савладао и уздигао га на један већи морални ступањ.

(...) Поред утакмице међу појединцима утакмица влада и међу заједницама: између породица, родова, братстава, племена, народних групација, народа, религија. И овде као и тамо исти је начин одмеравања вредности. Тако дође у госте Марку Миљанову, као што се иначе често догађало, један арнаутски поглавица. Док су се они приближавали кући, рече Маркова жена у шали: “Сад ћемо да видимо ко ће први ући у кућу, дакле, ко је бољег соја и племена”. Марко то чу, па застаде и рече Арнаутину: “Заиста, који сој сматраш за најбољи код вас?” Види се како Марко врло вешто скреће пажњу са опасне тачке агоналног разговора, коју је његова жена

непромишљено истакла: застаје као да му је пала на памет нека мисао. У ствари, хоће да добије у времену пре него су стигли до врата где се првенством уласка мора да одлучи постављено питање. Војвода помера истовремено питање на споредни колосек: потеже питање који је *међу Арнаутима* најбољи сој. Тиме је Марко опасни агон између два народа ограничио на разне групе *једнога* народа. Дипломатска окретност огледа се и у томе што Марко не мења тему већ је само помера. Арнаутин избегава да одлучно одговори, зато Марко сам даје одговор: Миридити католици најбољи су Арнаути, јер откада постоје нису никад мењали своју веру нити се одрицали својих предака, што се не може рећи ни за Србе ни за остале Албанце. И у овоме одговору Марко је велик и паметан. Он не даје Арнаутима у целини преимућство пред Србима, већ само једном аранутском племену, али у једном једином, иако важном, односу и пред Арнаутима и Србима. Тако меша дозе почести и првенства.

Интересантно је да су ови људи при изрицању таквих општих оцењивања веома свесни релативности тих оцена. Једна прича узима на пример при оцењивању у обзир и место, месна и уобичајена мерила према којима се мери нека туђа група. Исти Шуто – Шуто Радованов из Куча – кога је кнез Никола питао за његов агонални суд, упитан једном да ли су бољи Кучи или Пипери, одговорио је: ми смо суседи, орођени, у пријатељству, често у савезу, идемо на исти пазар, пијемо исту воду. Тешко је рећи ко је бољи. У случају заваде између нас и њих понекад они имају првенство јер их штити река Морача. То се мора одбити од њихова јунаштва. У сваком случају постоје разлике. Кад, на пример, најбољи Куч и најбољи Пипер дођу на Цетиње, Куча тамо боље познају; тамо ће му дати првенство. Предикат “најбољи” дакле сложен је појам: зависи од стварног успеха, али и од славе и угледа који се има код људи, који, као и код Грка, теку опет као арета к њеном носиоцу. Кад Куч и Пипер сиђу у Котор и Боку, наставља Шуто, сматраће их и по чојству и по јунаштву равнима. Али да признамо поштено, кад Куч дође у Русију, тамо га познају боље него Пипера, јер су Кучи у Русији чувени још из доба њихова главара Радоње. – Ко уме да слуша оно што се каже између редака, излази да су, по Шутовом мишљењу, Кучи ипак бољи: на Цетињу бољи, у Котору једнаки – у Русији чувени.

Сазнање о просторним, то ће рећи културно-географским условима у погледу агоналних оцена, често се срета и код појединаца. Са већим образовањем увећава се и ово сазнање, али начин моралне оцене чак је и при примени на туђу околину црногорски, па и међу школованима. Тако се у току разговора неколицине средњошколских професора и младих чиновника у Подгорици повела реч и о прекомерној црногорској осетљивости и наглој распаљивости и на најмању увреду. Тада је рекао један од присутних – мислећи већ сасвим грађански – да би он с презрењем прешао преко сваке такве увреде, али други је додао: “А ја, кад би ме ко опсовао у Лондону, не бих се ни окренуо, у Берлину бих га тужио, у Паризу бих га изгрдио, у Београду бих му зубе избио, у Црној Гори, међу Црногорцима, гађао бих га из револвера. Ако Црногорац дозволи да га опсују и наруже, десиће му се да га чешће осрамоте, ма како био миран. Не прекипи ли му и лати ли се револвера, према обичају, пропао је међу Црногорцима”. (М. Павићевић, *Црногорци*)

Интересантно је овде степенасто карактерисање европске сигурности. У Лондону је лична и морална сигурност најбоље обезбеђена: презрен је онај који вређа а не увређени. У Берлину преузимају судови брзу заштиту, у Француској би већ реаговао, у Београду потегао песницу, а у Црној Гори увреду пере само крв.

Агон између Куча и Пипера одлучила је једном приликом нека жена изванредним карактеролошким запажањем. Ова жена се два пута удавала, први пут у Пиперима, у кућу Божовића, затим у Кучима, у кућу Поповића. Тада ју је припитао један Поповић: она би морала свакако знати које је од ова два братства боље. Одговор: ви Поповићи сте и бољи и гори од Божовића. Ви имате тако добрих људи који су достојни да седну поред цара, али поред њих и тако рђавих који би без икакве увреде могли да седну поред Циганина. Код Божовића тога нема – једни поред цара а други поред Циганина – “но су они у скуп да не знаш који је од кога бољи, е они никоме не приличе до сами себе! Ето, то је, што сте ви бољи и гори”. (Марко Миљанов, *Примјери чојства и јунаштва*)

Најубичајеније средство да се одреди агонални положај неког племена или неке мање групе јесте питање: ко од њих може да наведе више најбољих јунака у прошлости или садашњости. Јер докле иде чувено име неког јунака дотле се простире и слава племена односно групе. Овом мерилу се повинују друга племена, иако не без зависти. Мерило је уосталом оправдано, јер значај вође не зависи само од његових јуначких подвига и његових моралних квалитета – њима располажу и други – већ од успеха његова рада за племе или будуће јединство нације. Пример за то имамо у војводи Миљану за Васојевиће. У изједначавању вође са племеном наводи Шобајић много примера. (С. Шобајић, *Црногорци*) Понекад то схватање иде тако далеко да ће се Црногорац чешће показати као страшљивица, не излажући свој јуначки глас опасности, него да у двобоју ризикује и свој добар глас и глас свога братства односно групе или племена. Тако се опирао један који је у једној нози сакат да учествује у двобоју двеју група хладним оружјем. Ако сакат погине при борењу, осрамотиће читаво племе, зато ће учествовати само кад се буде гађало.

Међу Морачанима који су дошли у помоћ Карађорђу и његовим Србима налазио се и један изврстан јунак, Сава Меденица. Њега прозове на двобој цилитом на коњима један добар српски бињација. Сава није знао да јаше, али као Црногорац, није, разуме се, хтео ни по коју цену да призна да он нешто не уме. Помогло се на тај начин што је одвалио једну летву са плота и коњаника њоме тако снажно треснуо по леђима да је пао с коња. Пред разбеснелим Карађорђем овако се правдао: “Господару, звао ме да се цилитамо: ја нијесам умио, па да се не осрамотим и пред војском и пред тобом, учиних шта учиних.” (М. Павићевић, *Црногорци*) Једно спортско такмичење између једног црногорског и једног херцеговачког војводе на очиглед црногорског народа било је прекинуто по кнежевој заповести, на шта је Херцеговац, који је био надмоћнији, узвикнуо зачуђено: “Ма шта је вама, људи божји: не деле мегдан Ерцеговина и Црна Гора, него ја и сердар”, (С. Шобајић, *Црногорци*) и није хтео да попусти. Због тога је пао код кнеза у немилост. Кад је другом приликом неки немачки путујући рвач позивао на Цетињу да му одреде неког домаћег противника нико се није јавио. Дозволити да буде побеђен од једног

Швабе и тиме осрамотити сву Црну Гору, ко би смео узети на себе! Нашао се само неки Херцеговац. Победио је, разуме се, Швабу али не поштујући рвачка правила. И обратно може бит случај: увреде племена, чак и ненамерна, погађа јунака и лично.

Црногорски идеал човека није никако обожавање његове телесне снаге и само ратничке храбрости. Видећемо да је тај идеал: свакако борбено али и хришћанством и витештвом оплемењено чојство. Кад је у питању највиши степен агоналне хијерархије, морају се стећи заједно многе способности и особине: осим несумњиве ратне врлине, која је претпоставка за све, пре свега честит карактер, мудрост, способност за обављање народних послова, искуство и спретност при пресудама; јунак треба по могућности да је и добар дипломата и преговарач, навачан војсковођа, убедљив говорник, способан за брз и духовит одговор, чак и зналац гуслања и певања.

Пошто се све то тешко може саставити у једној личности, то човек који има претензија на највећу част мора располагати бар једним делом ових вредности. Не треба се, дакле, чудити да је и натецање духовним оружјем нашло одјека у нашим причама. Тако је и црногорско друштво, исто као и спартанско, створило оне агоналне питалице и одговоре о којима говори Плутарх. Тако се при заједничком биваковању или обедовању стављају питања и на њих одговара, на пример: ко је најизврснији човек, какву вредност има неки одређени поступак, ко заслужује поштовање а ко не, или, по Ксенофону, шта је неко племенито урадио у земљи. Одговор мора садржавати и доказе, дакле, ону агоналну каузистику о којој је напред било говора. И одговор мора бити што краћи, “лаконики”. То је социјално порекло из кога се развила историјска кратка прича и агонални пример као врста друштвене књижевне продукције у Црној Гори, у Спарти и старом Исланду. И као што је у Црној Гори било људи који својим вечитим питањима о “бољему” и “најбољему” постају досадни, тако их је било и у Спарти где је, према Плутарху, краљ Демартос отерао једног таквог наметљивца.

Код Црногораца та агонална питања у разговору гласе отприлике: Ко је најбољи војник? – После многих одговора добија следећи: онај који се три дана може да бори иза симсије, то јест иза најмањег могућег заклона. Ко је најбољи Пипер? – Победни одговор: извесна жена која је једног за другим родила девет добрих Пипера. Ко је најгори човек? – Победилац: онај који не држи задату реч. Шта је лепше и боље: богатство или јунаштво? Или: шта је најбоља реч, највеће добро, најбоље дрво, ко најбоље пролази кроз живот – велики или незнатан човек? У овом последњем случају одговор гласи: мали човек пролази боље кроз живот, њему је лакше, њему се не стављају неки велики морални захтеви као једном признатом јунаку. Или: ко је најпааметнији у племену, ко је најбољи судија, ко најбољи говорник, најбољи свештеник. Одговори се често дају и бране у стиховима. Срета се чак, већином у шали, и агон обрнутог значења: ко је највећа сплачина, на пример.

Ова врста натечања духовним оружјем у досетљивим и духовитим одговорима, у епу, у здравици, чак и у тужбалици, срета се и у загонетци. Али загонетка је и овде, у Црној Гори, већ изгубила све своје агоналне праисконске одлике страве и дражи: митска Сфинга никог више не баца у провалију, нити се ико више баца у казан и поједе ако загонетку на живот и смрт не може да одгонета, нити се живот оставља на милост одгонетачу, али глас једног проницљивог ствараоца и одгонетала загонетки преноси се даље и такође овековечи у краткој причи. Наводимо само два примера. Тако је један кнезу Николи, који је био такође пријатељ загонетки, задао једну која је гласила: 10 деце, 20 младића, 30 јунака, 40 људи, 50 вукова, 60 медведа, 70 оваца, 80 јагњади, 90 пилића, колико је све то заједно? Кнез је одговорио да му се остави рок до идућег јутра, а онда је рекао постављачу загонетке: “А ће смо нас двојица?” – “Ти међу људима а ја међу вуковима”. Одговор, наиме, гласи: људски живот. (С. Церовић, *Црногорци о себи и животу*). Или једна друга. Кнез Никола је запитао приликом својих уобичајених агоналних разговора једном на двору: “Шта је Црногорцу најмилије као први залогаш после ускршњег поста?” Најзад је један рекао: “Јаје”. Тада је господар прекинуо разговор. Идуће године, исте вечери, обратио се кнез истом Црногорцу и упитао: “Са чиме?” – “Са сољу, господару”, био је хитар одговор као да су разговор тек прекинули, а не пре годину дана.

(...) У једном питању – да само њега поменем – црногорски агон се принципијелно разликује од грчкога: и црногорски познаје спорт, борбу као спорт, али му не придаје никакав особити агонални значај. Спорт се (рвање, вучење клипка, трчање, скакање, бацање камена с рамена, гађање у белегу и томе слично) сматрао као телесно вежбање за озбиљне случајеве, али без дубљег агоналног значења. Разлози су јасни као на длану: озбиљни случајеви наступали су и сувише често. Овде спорт није, дакле, замењивао борбу, него борба спорт. Марко Миљанов оставио нам је један диван опис свакодневних чарки између Куча и Турака (Марко Миљанов, *Племе Кучи*): како деца трче на брдо да посматрају свакодневно бој који тамо сваког јутра почиње, а кад се борба развије како брат трчи брату у помоћ, и уколико му је даља кућа утолико касније стиже, али је најлепше било гледати “дивне турске чете” како из разних, често удаљених утврђења журе к разбојишту једна за другом, како јуначки призори у сумрак престају, како се свак враћа кући и на сваком огњишту прича ко је данас био најбољи. Сад је и разумљиво зашто стари Црногорци нису прихватили модерни спорт гађања у нишан. Да би показао бесмисленост ове врсте такмичења, пришао је један стари Црногорац с пушком до на двадесетак метара пред нишан и онда тек опалио. Погодак није, разуме се, уважен, али је он додао с презрењем: “Тако се то ради у боју”.

(Глава VIII из *Чојства и јунаштва старих Црногораца*, Обод, Цетиње, 1968 (*Heroische Lebensform*, Berlin, 1943), превео Радосав Меденица. За СРПСКИ ЛИСТ приредио Момчило Селић).

(Герхард Геземан (Gerhard Gesemann) рођен је 1888. године у Лихтенбергу, Брауншвајг, а умро је 1948. у Телцу, Горња Баварска. Као млад студент славистике 1913. године дошао у Београд из Кила, и постао суплент у Првој мушкој гимназији. По избијању рата 1914. одлучио да се не враћа у родну Немачку већ је приступио српској војсци као добровољац-болничар. Са Србима прешао и Албанију. Године 1925. објављује најстарији зборник наших народних песама, *Ерлангенски рукопис*, 1928. *Карактеролошку типологију Србохрвата*, а 1943. *Херојске облике живота* (код нас преведене као *Чојство и јунаштво старих Црногораца*). Основао Немачки институт у Београду 1939, а по избијању рата 1941. повукао се из јавног и научног живота. Оставио за собом огромно научно дело о српском народу и његовим обичајима, начину живота, и моралним одликама, и ћерку православу, која живи у Београду.)

Горан Бјелановић ЧЕМУ ЛИ ЋУ ГЛЕДАТ ПУТ ПЛАНИНЕ

Лако је наћи Љуту. На четвртном километру од Миоске, према Шавнику, уздигао се јаблан. Под њим клупа. Ту се скрене лијево, па низ кршевит друм. Низ брдо није тешко, низ бријег можеш кад хоћеш. Може се и преко ријеке. Морача је добро премошћена. Ал кад се уз брдо крене, кад угледаш небо изнад себе, а путеви се изукрштају, распу без реда и закона: који лијево, који десно, онда се човјек мора добрано припазити.

Чудни су код нас друмови. Отровне су ово планине. Ако обрнеш лијево, зна ти се док си жив. Једнако је и с десном страном. Лијева не трпи десну. Десна не може с лијевом. И брда, Морачом расцијепљена, растављена оштро и заувјек, намрачила се једно другом, надгорњавају се и реже, само чекаш кад ће се за грла дохватити.

На лијевој и десној страни, чини се, ништа није исто. Ни камење, ни траве, ни цвијет. Изнад лијеве и десне и облаци се разликују. Једино гробља се личе. Само смрт свуд досегне и само се несреће једнако шуњају, вјерне и насртљиве – као сјенке.

Кућа Момчила Јовова Кљајића је чардак под облаком. Преко планинске косе, за брдом, у брду, над птицом, а шума испред и иза. Хајдучки чардак – шта друго. И ракија му је хајдучка – од најдивљије крушке. И кријепи и реже. И гости му хајдуци. Професор Славко Минић. Човјек из чијег се причања лако могло закључити да више држи до тога што је син прослављеног четничког команданта Љубомира Минића, него ли до какве титуле. Имао човјек оца да се на казује по мајци.

Стиже и Никола Бијелић, изборан старац, с шајкачом коју не скида ни кад спава, лаког корака, оштро увијених бркова, очију сраслих с облацима из којих каткад сијевне, а каткад се разлије туга.

Истина, дође и “Јоксим”. По капи сам га познао. Мало жмируцну, кашљуцну, па отрча да извијести у Колашин: ко је и због чега је, код кога наврнуо.

* * *

До Момчилове ливаде чудног назива: “Гробља” не можеш ни по цигара испушити. Не можеш ни два дима, толико је узбрдо.

“Ово је гробље Мацура”, хвата ваздух Момчило Јовов Кљајић. “Премда је ријеч о стећцима, сви су постављени у правцу исток – запад и по томе би се рекло да су Мацуре били православци. А видиш ову јабуку... Уз њу се један официр црногорске војске прислонио и са два револвера простријелио прси. Био је ожењен ћерком Радомира Вешовића. Не зна се шта је последице било с њом. Вратила се у род, шта ли. А овај официр био је осјетио да је почео да губи памет, па је узео себи живот не би ли сачувао образ. Том приликом је и јабука рањена. Једна страна јој остала сува од ране, а друга сваке јесени цвјета и рађа. Такве врсте јабука мислим да нема више није. Стара је више вјекова... Има нешто митско у томе што још рађа, што се не предаје...

Гледам ону јабуку. Чемерно, неугледно дрво. Ни три метра за толко вјекова. Шта јој би да се “разврста на стране”? И она на лијеву и десну. Боље би било да је цркла. Пригрлила куршум и готово. Него што дише кржљава толико вјекова. Како би тек изгледала да се опредељивала између “опција”?! То би било страшило!

“А преко оне косе, у оној вали ми је погинуо стриц матурант”, не да ми Момчило да се приберем.

Гробља... Гробља... Гробља... Има ли један камен по сурим морачким небом и једна узвишица, стопа да није нечији гроб?! Стресем се од те помисли и одлучим да се помјерам што мање. Што мање корака направим, мање ћу гробова нагазити.

“Ово је имање моје мајке Савке”, обавјештава ме Момчило. “Тачније, њенога оца Благоја, носиоца Обилића медаље. Тај мој дјед, Благоје Милошевић, од дјеце је имао само моју мајку. Ишколовао је за учитељицу. Била је у то вријеме једина школована дјевојка у овоме крају. Отац ми се родио на другој страни, на брду преко пута, у селу Рашица. Мој дјед Богдан, очев отац, уз мога оца Јова имао је још пет синова. До рата. Из рата му је само Јово изашао. Ране су га хтјеле, смрт не. У рат је отишао као резервни поручник топовске батерије Краљевине Срба, Хрвата, и Словенаца. Борио се на Бугарском фронту и отуд донио двије прострелне ране у прсима и пјесму у којој је опјевао уништавање петнаест бугарских тенкова. У вријеме општенародног устанка, он као резервни поручник, изабран је између мајора и капетана, којих је имао овај крај, за командира партизанске чете. Волио га је народ. Учествовао је и у бици за Пљевља. По повратку из Пљеваља, у Колашину

се нешто у њему сломило. Написао је резолуцију (имам њену копију) у којој је захтијевао да нико без суда не може бити стријељан, да се народ не истребљује, да устанак буде општенародни, да га не води ни једна партија посебно и слично. Због те резолуције Саво Брковић, Пеко Дапчевић, Бајо Секулић и Будо Томовић осудили су га на смрт. Тада је бацио петокраку и отишао у четнике. Повезао се са Љубомиром Минићем, командантом Сињајевинског сектора, последице је именован за команданта четничког Доњоморачког батаљона. Рат је ишао како је ишао...”

Прича Момчило, везе готово ведро. Само му рука са фотографијом мајке Савке подрхтава. Језик говори о једном, а рука о другом рату. Бива потпуно јасно док је ратовао Јово, правио и падао у засједе, пуцао и пуцали у њега, писао резолуције и наређења, да је Савка водила један мучнији и тежи рат: јер Морачом су пролазиле војске, отегнуте и злослутне као змије, свака са својим отровом. Требало је сачувати и сина и кућу и образ док се Јово не врати.

“Отац је избјегао стратиште на Зиданом Мосту. Био је снажан, крупан. Раскинуо је окове и побјегао само у доњем вешу. Испод мајице је сакрио карту Југославије, то га је кући и довело. Од Марибора доведе фатан је више пута. Налазили су га исцрпљеног и снемоглог од глади. Сваки пут је кад се мало опорави успијевао да побјегне...” свједочи мој домаћин.

У онај глуви сат у којем се ноћ тако примири да ни своје било не чује, кад се први петлови ишчекују да се ка зори преломи, неко је Савки на прозор покуцао. Устала је на прсте да Момчила не пробуди и угледала некад очи некад лица, кезио се – да ли човјек. Бацила се дрхтава преко Момчила, да дијете заштити, остатак ноћи се не усуђујући главу да подигне, немоли погледа према прозору. Жена мужа није препознала, мајка сина јесте.

“Мог оца је само баба Сава успјела да препозна, толико је био пропао. Сама кожа и кости. Тако се на његовом случају потврдила прича о Одисеју. Шест мјесеци се никоме није јављао...” прича Момчило.

За Јова рат није био завршен. Бијаше одлучио да се не преда. Повезао се са једним “самотњаком” Владимиром Дуловићем и Мујом Радоњићем и избјегао у планину.

* * *

За њега је тако отпочело вријеме одметништва, за Савку ход по мукама. ОЗНА је почела да сумња да је Јово “ту неђе”. Кад год би одлазила у Колашин неко од “брижних” би је приупитнуо:

“Шта збори Јово, је ли ико од наших претекао?”

Слабо је шта зборио. Мало је коме вјеровао, ријетки су га виђали. Но, нешто се није дало сакрити. Остала Савка благословена. Из дана у дан крупнија. Како прође тако жене лактовима заиграју:

“Виђи Обилића копиљуше, како је напредна, машала! Оваква ћецу да нам учи!”

И братственици се забрижили.

“Како нам узе образ!”

Она је само ћутала и носила своју муку. Кома да каже да је дијете Јовово. Како на врат да му наврзе “хајкаче”?

“Причала ми је мајка, кад год јој је било најтеже, кад је гласине сколе или тешки рад премори, погледала би пут планине која је скривала Јова. Знала је да је горе, да је њен и уз њу и тјешила саму себе: Добро је! Све ће бити добро!” повјерава ми Момчило.

Некако ове гласине пристигну и до Јова.

“Ја сам се увијек борио за част своје породице и мада знам шта те чека и шта ме чека кад кажеш да је дијете моје, друге ти нема. Иди у село и признај да сам ту”, нареди жени Савки.

Чим је признала да јој се муж вратио узаврело је и село и планина. Једна хајка за Јовом, друга за јатацима.

* * *

“Мене је она учила”, присјећа се Никола Бијелић. “Имао сам ја година, али је вријеме било такво, било је доста одраслих ђака. Сјећам се тога дана кад нам је у разред упао злогласни Панто Перовић и пред разредом исцијепао Савкину диплому и рјешење, а њу из разреда избацио наглавачке”.

Наглавачке у затвор.

“Говори!”

“Говори!”

“Признај!”

Проговорила би Савка како је Јова завољела и дом кренула да свија, хтјела да живот проживи домаћински, нормално, не повијајући се ни лијево ни десно. Признала би да није призивала рат, нити у кога пуцала, нити писала резолуције. Био је то мушки посао. О томе је одлучивала мушка памет. Можда би признала и гђе се налази Јово, ко су му јатаци и које су им јавке али кад се о томе ломила, запиштала би у њој опора крв Обилића, запјенила и у грло наврла, па из њега ни ријеч, са усана ни слово.

У затвору се породи. Роди сина Момира. Момир рођен ухапшен.

Није вјеровала де ће беба да јој преживи. Кад би некако успјела да му опере пеленице, једну једину преобуку која се беби-сужњу бијаше посрећила, сушила би их око себе, да би га што прије утопила.

“Причала ми је мајка”, присјећа се Момчило, “да је два пута падала у искушење да изда гђе је Јово. Били су је ставили на страшне муке. Провукли би јој мотку испод кољена, а онда руке испод мотке, па везали око ручних зглобова и привезали за таваницу да виси. Висила би док се не онесвијести, а онда би је скинули, полили ледном водом, па поново на вјешала. Једном је били скинули да подоји дијете, а она као без руку, утрњеле јој пусте, не могла дојку да прихвати, него се нагнула над бебу, не би ли сама дојку пронашла и нахранила се. Новорођенче се мучило, колико се мучило, тражило дојку узалуд. Савки сузе саме покапале и беби падале по лицу, а бебица почека да лиже сузе и њима де се храни. Е, тад је умало издала.

“Још једном је једва одољела искушењу. Почели глађу да је муче, сколила је пуста глад да се с душом раздваја, у то пред затворским вучјацима угледа векне хљеба, па помисли да отме векну испред пса и њоме глад да утоли. Онда се мене сјетила (брата ми Момира била је прежалила у часу кад је рођен, мислила је да дијете неће издржати затвор колашински) и одустала од тога наума да ми неко послије не приговори како ми је мајка од паса љеб отимала”, једва проговора Момчило.

* * *

Нијесу само Савку затворили. У затвор одведу и оца њенога и мајку и свекра и свекрву. Остала пуста земља сама. Сеоски одборник одреди настојницу за Благојево имање, неку Златану Томић, а Златана се одене у црногорско одијело Савкине мајке, па за говедима. Ћера говеда и командује:

“Ојс шароња, четничкога ти оца, да ти оца!”

Била се, веле, на голему муку ставила.

“Ови се из затвора неће вратити никад”, селу се повјеравала, “па сам ти на велику муку. Не знам да ли прво да продам овај дио имања или онај”.

Понекад би Савку и пустили из затвора, тек Јова да намаме. Но, он се није дао намамити. Био се свио у планини која ни вука не би изимила. Прво настанио пећину у сред сриједе литице. Кад су му тај ваган по одбљеску ватре открили премјестио се у пећину Ћедов до. Чудна је то била пећина – као ђедово наручје. Некако је гутала и дим, ко зна на коју страну планине је излазио. Одметниковао је до 1948. Но, ни ОЗНА није мировала. Некако су били дошли до једног Јововог јатака, до сестре Влатка и Лабуда Пековића, и убједили је да изда и њега и његову

групу. Она пошаље јавку по којој је цијела група требала да сиђе у село, Јово нешто предосјети и не дане дружини но каже:

“Нећемо сви да силазимо јер сам нешто сањао и мислим да ћу погинути. Сићи ћемо само ја и Мујо”.

Сиђу Мујо и Јово, остане Мујов брат (који им се у међувремену био придружио) и Владимир Дуловић. Прије него ће сићи напише три писма: једно у којем ОЗНИ саопшти све што о њима мисли, друго опроштајно породици у којем их поред осталог замоли: “Сахраните ме на Орли кршу и не градите ми споменик. Мој гроб обележите само grubим каменом и на њему напишите: Одавде сам кренуо и доведе дошао – Јово Кљајић” и треће, захвалницу неком колашинском трговцу.

* * *

Сестра Пековића спремила одметницима вечеру. Скувала им купус и у њега утукла неке кости. Јову се оброк учини чудним па скочи и викне:

“Издаја! Шта си нам ово спремила?! Какав је ово прах кроз купус? Пробај ти! Пробај ти”, она почне да једе прва, умири одметнике и преко залогаја им саопшти да очекује сестру и сестричину, да ће им се и оне за вечером придружити. Стигну “сестра и сестричина”, два официра ОЗНЕ у женске хаљине одјевена. Колико су прескочили праг Јово посумња и викне:

“Јеси ли ти Јело, јеси ли ти!” потегне пиштољ, пуца први и погоди једног официра у бутину и ту му пиштољ “закује”, овај Јова у срце, али и њему се оружје “залије”. Други официр потегне машинку и она откаже. Мујо извади пиштољ и њега изда оружје. Јово још врућ скочи на ноге, скочи и Мујо, све четворица стоје и гледају се, свима мртве цијеви. (Не да се оружје на брата, сумњам да постоји други разлог.) Официри истрче, за њима фијукне енглеска бомба, не експлодира ни она. И Јово мртав истрчи, сједне под једну крошњу, о дебло се ослони. Ту су га ујутру нашли, са испруженим пиштољем у хладној, прехладној руци. Пуцали су га мртва и убили још једном, а онда је каменован, сва лобања му је изломљена, тако је убијен и трећи пут.

* * *

Када је тога дана Панто Перовић, веселији него икад, отворио врата ћелије у којој је Савка робијала све јој је било јасно и без ријечи “муштулука”. Није пустила ни сузу. И да је хтјела није могла заплакати, сва се била претворила у мисао леденицу:

“Куд ћу јадна с двоје сирочади?! Чему ли ћу гледат пут планине?!”

Поведе Панто Савку код свекра Богдана, ту приђе старцу и каже му: “Залелечи, Богдане, убили смо ти Јова! Како бијаше силно избечио!”

Старац сузе не пусти него потражи гусле и запјева “Косовску изгубницу”. Само једна суза закотрља се старцу Богдану док је пјевао стихове: “Ту брат брата издат не хтјеше, докле гође један тецијаше”. Пјесму је завршио стиховима које је тад допјевао:

“Како ћу вас дјецо осветити, кад не могу по гори ходити, нити видим низ пушку гледати?”

Момчила издало грло, па комшија Никола припомаже:

“Какве су то хајке биле, колико је ту муниције сасуто и сад дуб не могу да посијечем, а да сјекиром не пронађем куршум. А и ово сад, шта је то него хајка? Прошних избора дође ми један партијски активиста и изљуби се са мном. Ево колико година имам до те прилике никад се пољубили нисмо. Вели ми, гласај за нас, Никола, упиши се у ову свеску (црне корице имаше) и оца ми мога и мајку ако ти не дадемо стан да га бираш. А ја му зборим да сам досле три савардака начинио, па ако оће кола да ми купе да савардаке обилазим онда у реду, гласаћу. Он ти се наљути, покупи ону црну свеску испод пазуха, па оде без поздрава. Кад послје избора, преварили га његови, недали му оно што су му били обећали, он ти се ту расрдио и цијелу једну радњицу коју држи ишарао порукама контра његове партије. Не дај Боже да сад која пукне, црње би било много, но што је било прошлога рата. Онда смо имали двије стране, а сад стотину опција. Како се множе још која ће се придат, сигурно!”

Узмути се небо понад Орли крша. Облаци легли на зубе од камена. Мрачи се или се мени мути од сведочења која сам управо чуо. Не размишљам о томе јер једва видим пут. Асфалт, цеста пода мном. За леђима се уздигао јаблан, око њега сјени с лијеве и десне стране витлају, стижу се и гуще. Непомирене и у смрти.

(Чланак објављен у београдској *Дуги*, 22. децембра 2001. године. **Горан Бјелановић** је слободни новинар који живи и ради у Црној Гори.)

Жан Дитур
ДУХ ПРОТИВРЕЧЕЊА, ТЕМЕЉ ВРЛИНЕ

Мишел Мороа, кћи нашег истакнутог и непрежаљеног колеге, имала је у детињству енглеску гувернанту која ју је звала Литл Мис Но јер би сваки пут кад су од девојчице тражили да нешто уради, кад би јој нешто наредили или изнели неко мишљење, она одговарала “не”, а њено мало лице добијало је јогунаст израз који је показивао да она никада никога неће послушати. Ову анегдоту чуо сам од ње; испричала ми је једног дана кад сам јој, смејући се, замерио што систематски противречи. Тада је имала шездесетак година.

“Видите да ова црта мог карактера није од јуче!”

Честитах јој што је била толико верна себи и што је читавог живота, нагонски, примењивала максиму чудесног Епихарма: “Сети се да будеш на опрезу”, коју је Мериме дао да му се на грчком угравира на једном прстену, како би је увек имао пред очима.

И заиста, оно што људи обично траже од нас да учинимо, горљивост и ласкања којима прибегавају не би ли нас убедили, наговарање које уносе у своје аргументе, треба да нас упозоре да се од нас заправо очекује да радимо у њихову, а не у своју корист, да они једино желе да нас придобију, да нас заврбују за неку ствар до које нама уопште није стало, а њима је при том свеједно што ћемо из тог подухвата изаћи ошурени.

Рећи “не” а priori, из принципа, без посебног разлога, изврсна је интелектуална, а нарочито морална хигијена. То штити јаке који морају да обесхрабре безбројне молитеље, а чува слабе којима хоће да наметну јалове или нечасне дужности. Јер, ма колико били слаби, мали, без средстава, савезника и заштите, они ипак имају исто онолико части колико и велики победници овога света. Чак би им се могло поручити да је имају и више пошто је услед спољашњих узрока могуће све изгубити, пошто је могуће са висина стропоштати се у беду и немоћ, али само од нас зависи да у том бродолому не жртвујемо наше једино неотуђиво добро, наше самопоштовање. Добро знам да част није лака ствар и да приврженост њој може водити у разне несреће, па и у смрт. Но, умрети за такву ствар и није тако лоше. Могли бисмо чак рећи да је умрети зато да би нам част остала неокаљана начело врлине.

Удаљили смо се, ето, од Литл Мис Но. А можда и нисмо толико колико то може да изгледа. Зар нам се није често дешавало, током последњих двадесет година, да

зажалимо што овај надимак не можемо да дамо људима који су управљали Француском? Један од разлога што се, када све саберемо, генерал Де Гол толико допадао народу (а допадао му се, нема сумње, као што се допадао и честитим комунистичким борцима који су повремено гласали за њега) јесте тај што је он без зазора говорио “не” свему што му се чинило противним части земље, и што је тако поступао и у најситнијим стварима. Постојало је тада међу Французима невероватно политичко поверење јер су имали осећај да некакав републикански монарх, који живи у предграђу Сент Оноре, нимало не хаје да ли ће се било коме допасти или неће, у својим поступцима се једино руководи чашћу или националним интересом (што је, када је о држави реч, једна те иста ствар).

Из овога следи да врлина једне земље, баш као и људска врлина, почиње са духом противречења. То се може опазити већ у детињству. У групи деце одмах примећујемо оне који пристају да свет виде онако како то старији желе, који прихватају њихове описе и учења, усвајају их и наивно шире. Али, у тој скупини малих оваца нађе се једно или двоје непослушних, једно или двоје непоткупљивих, који, у петој или у десетој години, више воле да верују у свој нагон, исправност сопственог расуђивања и свој добар вид, него да допусте да их друштво придобије. А оно врло брзо почиње да на њих гледа са подозрењем и то им показује тако што их кажњава, излаже презиру и јеткостима, а нарочито тако што упорно одбија да их озбиљно схвати, мада су управо они једини озбиљни духови свог нараштаја; тачније, у деци која његова правила не прихватају без критике друштво открива непријатеље против којих се треба борити одмах, чији мрски дух по могућству треба убити пре него што одрасту.

У познијим годинама, ова деца настављају да се оштро сукобљавају са животом. Све постижу са више труда, напора, тешкоћа него њихови савременици пред којима се свет испружио као пас, пред којима се каријере широм отварају, а положаји и почести гомилају, толика је жеља да се награди њихова послушност. Бомарше је то веома добро изразио у Фигаровом монологу за који бисмо могли рећи да је манифест изузетних људи обузетих врлином: “Требало ми је за голи опстанак више науке и промућурности него што је за сто година било потребно да би се владало свим Шпанијама...” Педесет година пре тога, војвода од Сен Симона је у својим “Мемоарима” написао да га је увек и једино истина привлачила те да ју је чак “обожавао и против себе”.

Ова два сведочанства драгоцене су између осталог и зато што показују да ни у једном добу онима који више воле да мисле својом главом него да певају у хору са конформистима није лако. Сен Симон је живео под Лујем XIV, а Бомарше под Лујем XV и Лујем XVI, у раздобљима која нам се, у поређењу са нашим, чине врхунцима интелигенције, здравог разума, интелектуалне смелости, уметничког знања, а ипак их друштво није штедело колико год да су били заштићени, први својом ливадом и станом у Версају, а други обдареношћу и новцем. Видети стварност онакву каква јесте, морати је описати, сматра се нападом на успостављени поредак. Прећутни поредак, додуше, који постоји откако је света и века, и који једнако успешно бране све власти, укључујући и оне које се

проглашавају револуционарним. Људи се много труде да на овој земљи завлада извесна лаж, или, ако више волите, извесна конвенција која треба да увери нараштаје који се смењују да се добро нужно налази на једној страни, а зло на другој, да између црног и белог нема прелазних боја, те да је, желимо ли да заслужимо “лепо име човека”, неопходно да се сврстамо уз бело, без преиспитивања, из простог разлога што је оно таквим проглашено.

Врлина почиње са духом противречења. Она се јавља око шесте године, ако не и пре. Ова карактерна особина нипошто не доноси мирну савест онима који је поседују. Дешава се, наиме, и то доста често, да се одрасли труде да у дечије главе улију тачне идеје. Како одбацити тачну идеју под једним изговором да оне долазе од људи за које знамо да у целини греше? Све се своди на то, и то је разлог због којег, у седмој, осмој, дванаестој или двадесетој години, ма колика била интелектуална снага коју нам даје општа побуна против света, нисмо баш сигурни у себе. Знамо да је посреди велика обмана, али будући да смо поштени и искрени, тешко нам је понекад да не пређемо на страну непријатеља и не допустимо да нас начну.

Код крајње непокорне, дакле суштински врле деце, која свему што покушавају да им наметну супротстављају једно непоколебљиво “не”, постоји некакав рани политички дух. Човек уверен у оправданост онога што мисли мора бити глув за сваки аргумент који долази из супротног табора, чак и онда када је тај аргумент неспоран и очигледан. Он мора да слепо критикује све акције тог табора, ма колико оне биле достојне хвале или добре. Да их одбаци, да им се супротставља колико год може.

Једини циљ политичара је победа његове доктрине, која је исто што и његова душа самим тим што претпоставља философију различиту од других у које хоће да га преобрате. Биће времена да се, после победе, испита да ли је и у супарничким учењима било нечег доброг, и да се она преузму без опасности по наш духовни интегритет. Украсти идеју када смо јаки сасвим је друга ствар него пристати на њу искрено пре него што смо успоставили своју надмоћ. То је ратни плен, а не потчињавање моћнијем, то је намет узет од пораженог, а не један од оних одвратних миметизама којима побеђени углавном прибегавају кад се суоче са победницима.

Једна од сибилских поука коју нам доносе године јесте та да тачна идеја постаје погрешна онога тренутка када је усвоји већина. Док смо млади, то јест спутани логиком, тешко нам је да прихватимо тако скандалозни преображај: оно што је једном за некога било тачно, због чега је тај био прогоњен или бар изложен поругама, не може престати да буде тачно зато што хиљаде, или милиони људи мало по мало прихватају ту истину, у њу се преобраћају, прокламују је и претварају у догму. А ипак је тако. Тачна идеја је благо. Човек који је поседује је богат: али ако то благо подели гомила наследника, свако од њих добиће само понеку пару. А то је недовољно да се промени живот, да сиромаш постане краљевић.

Поезија нам помаже да схватимо како се тачне идеје претварају у погрешне. Извесне слике оставиле су снажан утисак кад су изишле из пера својих аутора јер су истицале везу или сличност између неочекиваних појава. Ко је, на пример, први написао да је цветна ливада “слична емајлу”? Које је пало на памет да љутиће и булке поистовети са емајлом? Ком се песнику та сличност учинила тако упечатљивом? Нико то више не зна после толико векова. Ово љупко или виспрено откриће, баш због своје успешности и тачности, прешло је у текући језик, постало опште место, клише, обичан начин говора.

Тако је и са идејама: кад доспеју у гомилу, оне изгубе сјај, укус, плодност, а понајвише сложеност. Постају схематичне и карикатуралне, претварају се у стереотип; укратко, спремне су да послуже као ратне машине или пројектили.

Риварол тврди да човека који је у праву двадесет и четири часа пре осталих за та двадесет и четири часа држе за лудога. Људе који су у праву читавог свог живота за све то време држе за луде, иако повремено примећујемо да се у овоме или ономе нису преварили. То је зато што у тренутку када признамо да су једини они добро видели, они брзо скрену поглед (или дух) на другу страну, и опет су у праву, само сада у стварима чија је истина још скривена. Осећају без сумње да је успех њихових становишта неспојив са њиховом тачношћу, и да се баш због тог успеха она кваре и више не одговарају својим интелектуалним или моралним захтевима.

Нека ми буде допуштено да после Риварола поменем и једну списатељицу која има мало везе с њим, али се у овом случају зачудо са њим слаже, мислим на Симон Вејл, којој дугујемо једно запажање попут оних која налазимо код Паскала: “Правда, та бегуница из табора победника”. Сећам се колико сам био задивљен кад сам ово прочитао пре неколико деценија. Да ли је то било у *Тежини и милости*? Био сам тим више импресиониран што ми је пред очима био човек, један од наших колега, који је, не без ризика, својим ставовима у животу илустровао ову мисао. Било је то 1945. или 1946, а тај човек био је Жан Полан, кога сам касније често виђао и чија ме је чврстина увек очаравала.

Био је тада у победничком табору. Био је члан једног од оних репресивних тела каква у наше време настају после ратова, када народима треба утувити у главу да су добри победили у складу са моралом, и да ће рђави бити примерно кажњени. Ово тело звало се Национални одбор писаца. Његова главна делатност састојала се у томе да писце који су показали извесну наклоност према режиму из Вишија или су неопрезно одржавали везе са окупатором, казне смешном казном: забрањивано им је, као што се дете лишава слаткиша, да током неколико година објаве и најмање слово. Чини ми се да су Монтерлан и Жионо били осуђени на ову казну, тачније на ово злостављање, у трајању од пет година. Било је то мало саблажњиво, осим што је било бесмислено: наслућивао се маневар осредњих писаца који су хтели да, бар за неко време, из књижара одстране конкуренцију талентованих.

Наша дружина, господо, која традиционално додељује награде за врлину, која се труди да врлину открије на местима где се она обично не тражи, никада, чини ми се, није помишљала, осим повремено, да би један од њених чланова могао бити предметом овог дирљивог одликовања. Француски академик Жан Полан би, сигуран сам, био пресећан да смо га одликовали што је, у једном времену, када је за то требало имати храбрости, напустио табор победника и узео у одбрану поражене: бучно је напустио бедни Одбор и објавио текст који је изазвао велики скандал. *Писмо вођима отпора*, где се стављао између чистилаца и очишћених, и, како су му то увек налагали његов карактер и душа, пружио руку онима који су лежали на земљи, штитећи их својим пером као бедемом, пошто им је, ако тако смем да кажем, то исто перо заривао у тело током четири године. Тај чин грађанске храбрости, сличан свим подвизима такве врсте, само му је створио непријатеље међу некадашњим пријатељима. Заузврат му је, јер добро дело не може бити сасвим погубно за оног ко га чини, донео поштовање, ако не и захвалност, неколицине негдашњих непријатеља.

Да, мислим да би се награда за врлину много допала Жану Полану, мада се, он који је био сушта доброта и морална исправност, често забављао тиме да хвали злочин. Био је доста лаком на ту врсту почести. Сећам се да му је било и те како стало да, после тридесет година рада код Галимара, у својству директора *Nouvelle Revue française* и учитеља мишљења више нараштаја, добије медаљу која се додељује времешним службеницима. Ово скромно одликовање церемонијално му је уручио сам газда, Гастон Галимар, и одржао у његову част пригодан говор, на који је Полан одговорио са узбуђењем које је могло бити сасвим искрено.

Опростите ми, господо, што сам преопширно говорио о нашем сабрату Жану Полану, кога је заправо познавала само неколицина међу вама. Учинио сам то зато што је он био сушта супротност врсти људи која управља светом већ неких пола века, и што баш због тога нуди један типично француски модел врлине, оне сталне бегунице, увек спремне да спакује кофере чим осети да више није потребна или да јој прети опасност да буде компромитована.

Има пола века, наиме, како се пуритански дух домогао власти на земљи и свести намеће свој нељудски закон. Овом духу својствено је да даје апстрактне дефиниције добра и зла и да их се придржава слепо, да не кажемо фарисејски.

Под таквом моралном диктатуром нема шансе да правда побегне из победничког табора. Она је ту заробљена, везана, спутана – и талац и барјак. У њено име и мирне савести поражени је докрајчен ако је толико дрзак да не призна своју кривицу, а прва му је кривица баш та што је побеђен и што се не каје довољно гласно, а понајвише, а понајвише! што не преузима све како би личио на онога који је постао господар и пуритански је уверен да је “најбољи” јер је победио, те да човечанство мора да га узме за искључиви узор. “Буди ми сличан или умри”, каже господар, “јер оно што на мене не личи припада ђаволу и заслужује једино да буде уклоњено са земаљске површине, послато у пакао, враћено ништавилу”.

Пошто је у свету мало врлине, тако понуђени узор није мрзак народима којима сила увек годи. Да се још једном вратим Жану Полану, он је написао предговор за једну књигу која, како је то духовито рекао Пјер Луис, није “од оних које син може да поклони оцу” и тај предговор насловио “Срећа у ропству”. Ова формула се може боље применити на масе занете силом него на заљубљене жене које не презају ни од чега да би угодиле својим љубавницима.

Гомила, односно јавно мњење, никада сама не зна куда иде: њој треба показати путеве којима ће кренути, тачније јурнути. Кад господар пресуди: “Овај је добар, а овај лош”, гомила без размишљања кличе првом, и исто тако без размишљања каменује другог. Никад у историји није било толико тешког а добровољног ропства као сада.

То, наравно, дугујемо средствима пропаганде или тровања, која су се, откако смо се ми родили, а за нас се може рећи да смо далеко од детињства, стално усавршавала. Нико од нас није упознао тихи свет наших предака када је, да би неко био индоктриниран, дотични морао барем да буде радознао и потруди се да оде до места на којима су се трибуни, политичари, агитатори надметали у говорништву.

Да би у XIX веку неко био линчован, потребно је било показати какав-такав убеђивачки дар, смисао за дијалектику, речитост. Сад је довољна једна слика на телевизијским екранима. Показују је десет, двадесет пута, милионима некритичких духова, и та нападна слика, праћена одговарајућим коментарима, чини мњење. И више од мњења: она суверено показује добро и зло. И није важно да ли окривљује жртве које претвара у целате: нико не проверава. Некада је лаж улазила у душе само кроз уши. Али, наука и техника су напредовале па сада у њих улази и кроз очи. Сваки човек је постао мали неверни Тома који верује само у оно што види, али је то што види нетачно.

Оваквих манипулација било је толико много за последњих пола века да се најзад морала наћи реч која ће их именовати. Кад се у речнику појави нешто што се тешко да именовати, то значи да је морал капитулирао, или бар да се недолична појава толико раширила да више не можемо да се претварамо да за њу не знамо. Она постоји исто колико и осећања, закони, срећа, метеорологија; она је део људског света, обичаја, са њом се више или мање мора рачунати. Тако је настала реч “дезинформација”. Речник потврђује њену појаву 1954. и даје следећу дефиницију: “коришћење техника информисања, посебно масовног информисања, како би се обмануло, прикриле или искривиле чињенице”. Глагол “дезинформисати” још је експлицитнији. Јавља се 1959. и, према истом речнику, значи: “информисати тако да се извесне чињенице сакрију или фалсификују”.

Да би дезинформација била ефикасна, важно је да монопол над њом не буде препуштен приватним иницијативама, то јест новинарима, интелектуалцима, непоузданим људима са којима никад нисмо сигурни да их неће обузети неки обзир, макар и незнатна храброст, или обичан хир, или да, својим предубеђењима упркос, неће схватити да су им се наругали.

Постоји ту, како се у модерном жаргону каже, одређени “људски фактор” од којег се не можемо довољно заштитити. И зато дезинформацији дајемо званичан вид оснивајући међународни суд и смештајући га у пристојни и мало учмали градић на северу Европе. Не можемо, наине, ни замислити да овакав преки суд заседа у некој топлој области, у Ређију на Калабрији, Делфима, Монтекарлу, Памплони. У наше време, морал нам стиже из хладних крајева. Да би нешто изгледало озбиљно, нема тога што може да замени северњачке магле, фламанске канале, влагу и ветрењаче Холандије.

Међународни суд додељује Нобелове награде за ратне злочине, Нобелове награде за злочине против хуманости, Нобелове награде за геноциде над појединцима и заједницама чија је једина кривица што се нису допали силама које управљају светом, које хоће да их згазе, али под часним изговорима. Истински будна врлина не сме да допусти да је преваре ови процеси који у суштини нису много различити од Московских, а ови су опет били копије Париских из 1793.

Најпоучнији пример ових процеса је процес против Срба из Босне, као да су они једини кривци у грађанском рату који се водио у Југославији, а они су, можда, њиме највише погођени, тај народ који је у својој старијој и новијој историји доживео највеће трагедије, а чија храброст, осећање части, као да нису од овог века.

Зашто је требало изабрати баш Србе, окривити их за све грехове, оптужити за неопростиве страхоте, а они су, пре би се рекло, таквих страхота починили мање од осталих, па ако су и били мало жешћи, било је то више из потребе за самоочувањем или из легитимне одбране, него из покварености? Али има људи, приметио сам, којима се као злочин приписује и то што неће да умру. Срби су од тих: Турци, који су неколико векова покушавали да их преобрате у мухамеданство и у томе нису успели, набијали су их на колац, аустроугарско царство их је шкопило, усташе клале, Конференција на Јалти их јефтино продала комунизму, хрватски диктатор Тито скидао им је главе, а они су и даље ту, тврдоглаво опстајући у свом бићу, и одржавајући у животу ону неопипљиву и бескрајно драгоцену ствар каква је национална душа. Философи, интелектуалци, професионални хуманитарци, владе, Уједињене нације, Хашки суд, сви притискају Србе, убијају их и клевећу.

Како је могуће да се правда не осети пробуђеном да се стави на њихову страну? Како је могуће да врлина, била она и сасвим слепа, не буде привучена њима, који су сами против света и баш зато, против њега, морају имати право?

Због чега су баш њих изабрали за жртвене јарце, питамо се. Због неколико скривених мотива за којима, ако је будна, врлина мора да трага све док их не разоткрије, или бар назре. Најупадљивији од ових мотива је тај што Срби нису пристојни, односно што не одговарају ономе што је врхунска политичка мода ове године.

Имају три мане, од којих је прва та што се налазе у положају сељака који бране своју земљу. А то није узвишено у очима светског мњења које захтева да се људи туку за идеје а не за леје поврћа или неку стару срушену капелу. Друга мана им је што су хришћани, а тога се гнуша западњачка мисао, која доста добро подноси будизам, ислам, анимистичке празноверице и с поштовањем би, у име људских права, клечала пред амајлијама врачева, али нема ни мало милости за оне који се позивају на Христов крст. Трећа и вероватно неопростива мана Срба, мада се никад не помиње, јесте велико пријатељство које су они одувек осећали према Француској, а она им га, све донедавно, узвраћала. Заједно са нама Срби су добили Први светски рат, рат о којем се више не говори, чији се трагови грозничаво уклањају, или се прерушавају како би спорна слава порађања модерног света сва припала екуменском пуританизму.

Срби су били наши сапутници, наши ратни другови. У том својству би требало да су нам свети. После четрдесет година ропства, њихов први порив био је да се окрену нама, да обнове савез. Врлина је морала да нас подстакне да њихову ствар, макар она и не била боља од ствари других страна у рату, пригрлимо, да слепо станемо уз њих и не слушамо оптужбе којима су их теретили.

Они који су се поставили као судије Србије били су видовити: није им промакло, наиме, да ће, осуђујући овај народ, ову нацију која је покушавала да преживи онако како је умела, посредно нанети ударце и Француској; надали су се да се код нас неће наћи довољно врлине за солидарност са старим друговима и та се рачуница, на жалост, показала тачном. Код нас увек постоји једна туђинска страна, или, ако више волите, страна одрицања, која некад превагне, и тада нам наметне акције или ставове због којих зажалимо кад се врлина врати у наша срца.

Излапели Запад је, чини нам се, у овом тренутку утонуо у атмосферу осветничког осећања, нетрпељивости, а можда и мржње према Француској. Можда би због тога требало да будемо доста задовољни јер то доказује да и нисмо постали тако мала и безначајна земља како би хтели да нас увере национални песимисти. Мрзе се само нације или људи који имају душу или карактер. А антипатија прераста у бес када се установи да се, ма колико се трудили, ма колико придиковали, карактер не мења, већ задржава своје неподношљиве особености, и да је душа толико дубоко закопана у бићу да ју је немогуће одатле ишчупати.

Темељ врлине је дух противречења. То је тачно у свим временима, а у нашем можда и тачније. Једна од максима или девиза које нам, по обичају, стижу с оне стране океана толико је застрашујућа да је смемо помињати само с ироничним осмехом: она изражава жељу да људи данас буду “политички коректни”, односно да сматрају добром, неспорном, необоривом и заправо обавезном извесну политичку философију која, споља, изгледа као да је плод морала, трпељивости, хуманитаризма, напредности, једнакости, демократског духа, док је у ствари само најауторитарнији израз међународног конформизма, који се, под плаштом идеализма, може претворити у разударени прагматизам, и, по потреби, не презати ни од злочина.

Философ Алан у неком од својих *Разматрања (Propos)* каже: “Подразумева се оно што је лоше.” Ова мисао посебно је тачна кад је реч о врлини. Врлина се, као и добро, не подразумева. Стварност света је скривена иза зида свакојакних лажи и привида. Задатак врлине је да кроз ту завесу прође као пешак који иде пустињом пуном фатаморгана или коњаник луталица који треба да убије аждају и ослободи заточену принцезу. Фатаморгане су веома уверљиве и треба прићи сасвим близу па се уверити да су град који смо тобож видели или река која се преливала на сунцу само испарења. Слично томе се и аждаје, у *Заљубљеном ђаволу*, издалека указују коњанику у лицу љупке Биондете, али кад им се сасвим приближимо, кад се с њима нађемо готово прса у прса, са ужасом откривамо да су то права чудовишта која бљују ватру, прекривена крљуштима и наоружана канцама и зубима.

Тако ствари стоје са врлином. Она захтева од човека највећу храброст: да се супротстави духу свог времена. А како нам показује нејасно лице, варљиво нам препуштајући избор између удобног мњења већине и строгих захтева нашег срца, тешко нам је да је се придржавамо. Тешко и опасно: свет није, како се тврди, пун вукова, већ оваца, које су много опасније животиње. Кад овце не скачу у море, оне оснивају међународне судове и вешају лудаке који имају смелости да не завијају са њима. Јер овце су те које завијају. Бар у XX веку.

(Беседа на јавној годишњој седници Француске академије, у Паризу 5. 12. 1996. Објављена у *Политици* 25. 12. 1996. Превела Мира Вуковић.)

Жан Дитур (Jean Dutourd) је рођен у Паризу 14. јануара 1920. године. Дипломирао философију на Сорбони. Као члан француског Покрета отпора ухапшен почетком 1944. Успео да побегне и учествује у ослобађању Париза. Добитник многих француских и међународних књижевних награда. Члан Француске академије, Легије части, Удружења писаца, и носилац Националног ордена за заслуге.

Витомир Пушоњић

ЕПСКА ПОЕЗИЈА ИЛИ ЗАВЕТНИ КОВЧЕГ

Не Запад, него силе које владају Западом, уцењују нас заповедајући: “Не гледајте у прошлост, него у будућност!” Без обзира што нам се тиме и ругају, њихов рецепт превођења Срба у “напредан, модеран, европски народ” наилази на велики одјек и подршку наших “поштених интелектуалаца”. Распоређени по владиним и невладиним организацијама, разноврсни грађани света који само случајно живе у Србији а плату примају са Запада, демократе који чекају да опет почне безбрижан

живот од донација и милостиње са Запада као у “срећно, Титово време”, и многи други којима је заједничко да дарованом коњу у зубе не гледају, игноришу стару истину да је “Историја учитељица живота”. И мада се будућност једино може правилно сагледати посматрањем прошлости – то јест, сагледавањем нечега кроз време, а не само кроз простор, заблуде, или лепе намере – њима је српска прошлост ирелевантна јер је епска. Наводно, епика нам је гусларска и митоманска, а позивање на њу опасно, што ће рећи накарадно и штетно.

Да би нам при том што више огадили и прошлост и епику, речи епика и епски употребљавају у најпогрднијим и најподсмешљивијим значењима, мада су се многи умни и поштени људи Запада својевремено дивили управо тој епици као нашем најаутентичнијем доприносу европској и светској култури и цивилизацији. Но, по њиховим савременим, исполитизованим и несамосвојним настављачима, да бисмо напредовали ка остварењу још једне “лепше будућности” морамо се хитно оканути наше епске прошлости и слушати њихове бајке о срећном “евроамеричком сну”. Код марксистички, материјалистички, демократски и слично одгајених Срба овај позив на безобзирну потрошњу, уз музику електричних гитара и стихове црначког репа, има велики одјек, као сваки други позив на одрицање од себе, док им се и на сам помен гусала диже коса на глави. У трци ка срећној Европи и “бољем животу” немају, на пример, ништа против слања Слободана Милошевића у Хаг, иако је тежио истим левичарским циљевима као и они, и мада се у Хагу брани аргументима да је, заправо, био већи “Еуропејац” и глобалиста од оних који му суде.

Јер, по речима својих најжешћих критичара, с којима је своједобно делио места и части по гимназијским, универзитетским, те градским и републичким активима Савеза комуниста Југославије, Милошевић се, наводно, понашао епски у невреме те постао ратни злочинац – мада се заправо понео као партијски апаратчик, “менаџер”, “играч”, и обичан трговац. Јер, ратујући на кварно и на парче, договарајући се се непријатељем током најжешћих борби, и прихватајући диктате “међународне заједнице” када је ваљало показати да српска слобода, част, и територије немају цену, Милошевић је, истина безуспешно, само антиципирао понашање данашњих српских властдржаца. Од њих се разликујући једино илузијом да може наследити Броза, заборавио је да су и Броза странци довели на власт, на њој га одржавали, и по његовој смрти само дошли по своје и зараду с којом он, Милошевић, није имао никакве везе.

Да је, наимае, више учио епику него марксизам, несретни Милошевић би имао више осећаја и за свој народ и за истинску историју – ону изнад свакодневне, орвелијанске преправке – а не би, као они који га данас беспошtedно критикују, омогућио нашим непријатељима да себе прогласе жртвама а нас геноцидним народом.

Јер, у погледу баш те прошлости и епике примећујемо да атак на Србе и њихове вредности није од данас, а сећања на “напредне другове” који су нас разним братствима и јединствима са историјски осведоченим непријатељима замајавали и

неприметно одсецали не само од наших територија, већ и корена, још су нам свежа и болна. То, што се деведесетих година показало да сва та наша “браћа” имају право на своје државе у којима ће, ослобођени Срба, остваривати све своје националне особености, а ми само на “грађанску”, ни Милошевића ни његове либералне, грађанске критичаре није исувише забрињавало. Продао би он, наиме, све Србе на свету таман као Крајишнике, Босанце и Косовце, само да су му партнери пристали на његову, личну супремацију у некој недогледној, вечито брозовској Југославији. Јер, Милошевић није ратовао за Велику Србију већ за Великог Себе, те му стога није требало никакве епике. С тазе прошлости, епски необрађеном, и он и његови противници знали су како ће: препустили су је разним брозовским “историчарима”, на чије су се марксистичке тезе и процене само надодали разноразни Ноели Малколми, Лоре Силбер, Тимови Џуде и Маршали, и ко зна ко још.

Но, осим тоталне бестидности ови усређитељи – свих узраста, нација, боја и било којих других различитости, а заједничке мржње према чојству и јунаштву – показали су усто велику способност у откривању темељних тачака на којима се те наше вредности држе, невероватно упорно и истрајно насрћући баш на њих. И, уместо да умине – пошто смо послали Милошевића у Хаг и најзад постали демократе, плуралисти, грађани, те сексуално ослобођени и епски индиферентни – ова офанзива достиже кулминацију, претварајући се у фронтални напад на свим пољима: војном, економском, културном, верском и сваком другом. Одвајајући нас од прошлости и морала утемељеног на части као пречој од живота, макар и “бољег”, наши јавни и скривени непријатељи и противници отуђују нас и од наших очева и дедова, не би ли нас по свему судећи уподобили за нешто потребно њима, не нама.

Да би нам отели територију засули су нас товарима малих атомских бомби, а да би нам отели душу прешли су, по нашој капитулацији, на следећу фазу економских и других уцена преко демократски изабране власти. Разарањем и разградњом наше економске основе, те националне па и полне припадности, уместо нашег – Божијег, свевременог, епског, чудесног света, у коме је све било постављено на своје место – нуде нам свој виртуелни, по модном диктату стално променљиви, савремени свет, несталан и отрован попут детерџентске пене. У име хуманизма и индивидуалних слобода укидају нам полне, генерацијске и све остале разлике, свакоме нудећи да фиктивно буде све, зависно од његовог или њеног демократског, то јест, политичког опредељења.

Као да им је мало што нам је комунизам – то јест, милитантни, људодерски либерализам – под видом једнакости оставио хаос у коме се истичу мужевна жена и женствен мушкарац, но нам још потурају свој демократски џумбус у коме су хомосексуалци већ призната друштвена снага која је, искључиво на основу свог сексуалног опредељења, ушла и у неке њихове парламенте. Под истом фирмом натурају нам усто и безбројне друге накарадности разорне по човека, брак, породицу, и нацију.

На жалост, историјске околности су бивале такве да смо којекаквим социјализмима, марксизмима, дијалектичким материјализмима и сличним хуманистичким шареним лажама одсечени од самих себе, те смо се толико изродили и изгубили у хаосу пролазних вредности, које су на нас јуришале преко школе, средстава јавних комуникација и на друге начине, и трајале од идеологије до идеологије, од тренда до тренда, од данас до сутра, да многе вредности које су нас чиниле људима, односно Србима, ми данас и не разумемо, већ нам се чине глупе, заостале и несавремене. Скоро да смо дошли до тога да више нема Србина који се не штречне кад му неко каже да је несавремен. Брже боље прихватајући све што нам странци подметну како бисмо доказали да смо “ин” и учинили им се подобним, готово да не примећујемо да нам се непријатељи од пређашњих разликују једино по томе што више и не крију намере да нас, сада већ демократско-цивилизацијским празнословљем, преиначе у бесловесна биолошка створења која уместо осећаја за част, достојанство, праведност, те саосећања и љубави према ближњима имају једино потребу за задовољењем физиолошких и материјалних потреба, и најнижих страсти.

Устремљеност савременог западног света на епику – и њено пресељење у бајку, историју или научну фантастику – говори да је она, заправо, нешто изузетно битно за српску нацију, и да крије нешто што модерна цивилизација разних “мајстора интерпретације”, те медијских магова и паблик рилејшнс стручњака или не сме или не може да трпи, поред све своје “толеранције”. Наиме, већ се руски путописац и етнолог Александар Гиљфердинг, путујући по српским крајевима средином претпрошлог века, чудио да у сто села нема цркве, а народ изузетно побожан. Није му било јасно како се толика вера одржава међу светом лишеним одговарајућих установа и стручњака. Шта је то, питао се, што је Србе у туђим царствима без икакве помоћи, и нужних услова, одржало у њиховој православној бити? Тајна, коју Гиљфердинг није могао докучити – будући и сам Западњак не само именом и презименом већ и својим мирским школовањем и словенским, провинцијским жалом за модернитетом – лежала је тада је у епици која је код српског народа била што код Јевреја заветни ковчег.

Јер, по свакој логици, кад су Срби изгубили своје земаљско царство те пет стотина година пребивали у три туђа царства, требало је да се претопе у друге вере, језике, народе и нестану као Срби, оставши без институција и кадрова који је требало да их штите од духовне трансформације. Штавише, не тако мали број “плахих и лакомих”, не би ли био по мери тадашње “међународне заједнице” – то јест, Турака, Млетака, и Немаца – и јесте отпао од српског корена. Међутим, све оне божанске вредности и хришћанске врлине које су могле сачувати човека да “не прода веру за вечеру”, нашле су управо у епици начин да опстану преносећи се са оца на сина, спасивши највећи део Срба губитка душе, тако жалосно очитог у понашању наше одрођене “браће” у целом двадесетом веку.

Без обзира да ли су те српске врлине и непролазне вредности биле упаковане у епску песму, причу, бајку или пословицу, својим аристократским схватањем живота оне су нас врло добро обезбеђивале од непријатељских прогона и забрана.

Српски стоицизам нису створили не Зенон ни Епиктет већ безимени гуслари и хајдуци који су се, мада раја, често по цену живота понашали као племићи из наше усмене и изгубљене дворске традиције. Наиме, мада нам је у наслеђе остало само нешто житија светаца и летописа наших средњовековних бележника, наша јуначка поезија указује на баштину дугу колико и славну, усменог преноса садржаја битних за честит живот. Јер, ни грчки, ромејски еп *Дигени Акрита* није био записан до 12. века, већ се од племића на византијском дворовима столећима очекивало да га науче напамет, као што су некада хоплити учили *Илијад*у или *Одисеју*. Тако се и код Срба, у скровитом породичном кругу, на слави или обичној седељци уз гусле или разговор наша епика “распакивала” усменим исказом, једноставно и разумљиво продирући у душу слушалаца свих узраста и полова. Да би је усвојили и уградили у своју личност нашим прецима није требало ни академија ни академик, ни књижевних критичара ни доктора књижевности као тумача. Данас, међутим, међу интелектуалцима нема таквих приповедача који умеју причати тако да их други нетремице слушају, и да им верују као што веровали неписменим али душевним старицама, старцима, паметарима или гусларима.

Јер, епика не лежи само у садржини, него и у личностима које је преносе и слушају, односно које заједно чине амбијент у коме се тај садржај оживотворује. Десетерац уз гусле – намењене не музици, већ допуни људског гласа – подстиче на узвишено, за разлику од данашње разарујуће, разграђујуће електронске забаве с телевизијских екрана.

Наиме, све те “бапске приче”, како су их често називали наши приучени, одрођени и покондирени интелектуалци и академици, те успаванке, нису успављивале децу, него напротив, њихов дух одржавале будним у врлини, па су зато и чобанчад могла постајати и национални јунаци, државотворци и веште дипломате, по потреби. Са врха се лако силазило у долине: коме је пред очима лебдео Косовски мит, могао се снаћи и у српским ослободилачким ратовима, од 1870-1918. Подучавала га је српска народна епика залажући се за највише општељудске и хришћанске врлине, сагледане изнад сопствене личности и живота, чији се смисао и вредност и иначе тражио у врлини. “Бити или имати” није се постављало као дилема пред Србе све до Броза, и марксистичке – данас, већ пост-марксистичке и либералне – приче о бољем животу и будућем обиљу.

Обиље се наиме тражило у признању и угледу, а разна страдања, казнене експедиције, помори, куге и ратови потрђивали су људе у науку да једино што могу стећи, и сачувати – па и на Онај Свет понети – јесу образ и име.

Пред многим искушењем да почини нешто нељудско, и јунак и слушалац епске песме би застали, знајући да је злодело “Од Бога грехота, а од људи зазор и срамота”, било да сами тако осећају, било да их други на то опомињу. Да су се слушаоци народног предања заиста руководили епским, витешким моралом није лако поверовати савременом слушаоцу, одгојеном у свету где се и сама реч срамота врло ретко употребљава, а речи грехота и нема. Јер, у потрошачком свету где је профит врхунска вредност и где циљ оправдава средство, нестали су или се

деформисали осећаји и срамоте и грехоте. Савремене школе чак се упињу да потпуно униште стид у деци, уверавајући их да се ваља стидети једино самога стида, и учећи их како да му не подлегну. Поред осећаја стида који човека брани од сопственог нечовештва, ту су, како каже Владика Николај Велимировић, и све остале божанске силе и трајне вредности које су Србе и њихове разне заједнице – почев од брачне до националне – чувале од, како би се данас рекло, ерозије, или пропасти. Тако је и силни цар Стјепан, мада беспоговорни владалац, после тешких искустава са “Латинима старим варалицама” закључио да је “Тешко свукуд своме без својега”. А Страхињић Бан опростио је жени и неверство, не могавши, међутим, шуревима да опрости кукавичлук, и још гору бруку што су “јунаштво и храброст” исказали на беспомоћној жени, рекавши им да нису достојни ни да с њима “пије ладно вино”. Бег Костадин не зна да човештво не лежи у богатству и бљеску те чини бројна нечовештва, да би и он и његова слава и кућа допали општег презира. Насупрот њему, Војвода Момчило саветује свог подмуклог убицу да не узима жену која је “Данас мене у тебе издала, а сутра ће тебе у другог”.

Све хуманистичко-марксистичке приче о тешком положају жене у “мрачној прошлости” – настале, као и данашње либерално-глобалистичке, из потребе да се раздели, завади, и влада – наша епика оповргава бројним приказима управо супротног: да је жена била изузетно уважена и поштована као одсудни чинилац у породици и друштву. Почев од безбројних “самохраних мајки” које су “на преслицу и десницу руку” подизале своју “нејаку децу”, и од њих правиле честите људе причама о чојству и јунаштву њихових прерано изгинулих очева, па до Јевросиме која саветује сина да је “Боље изгубити главу, него своју огрешити душу” епика је безгранично помогла духовном, па, често се заборавља, и физичком опстанку српског народа. Наиме, босански и санџачки муслимани јесу се, напустивши српски завет на чојство и јунаштво, физички одржали, али у мањем броју и обиму од раје – усто као одроди презрени и од самих азијских Турака. Да смо сви пошли њиховим, или хрватским и словеначким путем, Срба као нације одавно не би било.

У савременом потрошачко-профитерском свету, међутим – у коме Видосава не би била куја већ савремена, еманципована, самосвесна и продорна жена која прати савремене трендове, али у својој заосталој средини не наилази на разумевање те завршава трагично – тешко је схватити величину Јевросиме и њенога сина. Јер, ако човек не признаје душу као нешто онострано и надвременско, онда ни правда нема смисла, нити озбиљног и трајног упоришта ни у чему плотном, претварајући се у пуко право – нешто релативно и прилагодљиво тренутним потребама одрођеног и често поживинченог човека.

За разлику, рецимо, од мајки које су 1991. пред Генералштабом у Београду протестовале против слања њихове “деце” у борбу за одржање државе и нације, Јевросима је много више од обичног даваоца и чувара живота – она је и чувар животворног, витешког, националног завета. Јевросима се наиме плаши да њен син, мада дорастао до делиоца правде, не подлегне начелу “и по бабу и по стричевима”, а не “по правди Бога истинога”, те га опомиње да чува оно што је

најважније. Колико су част и оданост код Срба били изнад биолошког постојања показује и Пријездина љуба, која не пристаје на живот у коме ће љубити непријатеље, већ радије скаче са мужем у хладну Мораву, те сестра и љуба боланог Дојчина које не пристају на понижење и срамоту живота с насилницима и никоговићима, поред болесног али још живог брата. Зато и брат, мада тежак болесник, мора да их заштити од понижења, и тек тиме заслужи смрт која га ослобађа дуготрајног и тешког боловања.

Оно што највише смета творцима нових хуманистичких вредности је храброст и јунаштво који се слави у епици. Да би му се што више наругали они га представљају као силецијство, подљудски порив, или прежитак. А ради се о срчаности којом се увек брани нешто високо и вредно: част своја, девојачка, породице, брака, нације, вере, и људскост уопште. Храброст у епици настаје из потребе да се очува нека вредност без које живот не вреди, и нема никакве везе са “савременим”, лицемерним, вербалним, “грађанским” залагањем за заштиту “вредности” које се мењају из броја у број неких недељних новина. Српска храброст, забележена епским предањем, није зато никакво кабадахиско, безумно и безразложно разметање снагом каквим се диче, рецимо, англосаконски заштитници међународног реда и морала, и њу не исказују само Марко Краљевић и Милош Обилић као професионални јунаци, већ и безбројни обични људи, жене, и деца свакодневно. У свакој епској творевини зло је кажњено, а врлина награђена, али не по неким тренутним, идеолошким или интересијским мерилима, него по Божијем закону. И кад се ратује, ратује се за “Крст часни и слободу златну”. У таквој борби нема мржње, осим према злу, без обзира ко га носи. Чак се ни Турци не мрзе као припадници друге нације, те им, рецимо, Марко помаже када су у невољи, нити се дозвољава етничка мржња, него се мрзи окупатор, зулумћар или носилац неког другог зла. У бајкама старији син као носилац зла увек на крају губи, а млађи као носилац врлине жртвом побеђује. У целокупној нашој епици врлина побеђује кроз напор и жртву, што је и један од основа хришћанске науке, односно хришћанског поимања живота.

Негирајући Бога и све његове датости, а усвајајући хуманистичке, антропоцентричне вредности, за наше европејце човек се свео на биолошко, анимално биће, и ту је почетак и крај постојања, изнад чега нема ништа. Таквим људима речи мајке Јевросиме, нарочито упућене рођеном сину, делују као глупост и бесмислица. Просто је немогуће човеку који себе доживљава само као низ биолошко-хемијских процеса, који је самом себи и почетак и крај, да схвати да су Божанске силе које делују у човеку – то јест, осећања љубави, правде, самилости, саосећања и сличне – вредности које су изнад пролазно-биолошких. И мада је епски човек свестан да је и биологија незаменљив део његовог божанског бића, он такође зна да ништа приземно не сме бити изнад тих осећаја, па макар се радило и о глави сопственог детета. Све те Божанске вредности које су Срби уградили у своје биће, по свему судећи и пре Светога Саве, нашле су места у разним нашим епским формама, вековима у њима одржавајући дух српске заједнице и повезујући их међусобно у различитим и туђим царствима. Дух Небеског Царства – то јест, свести о стварном и постојећем Надвремену – јесте тај који је стварао мајке

Јевросиме, Синђелиће, Танаске Рајиће, и многе друге јунаке, који су нам, нажалост, били неопходни сваких двадесетак година.

Јер, да се овде где пребивамо од памтивека икада могло “живети као сав нормалан свет”, сигурно би се наши преци – ништа глупљи нити више самоубилачки расположени од нас – одавно тој вештини приучили и ње држали, разумни и стамени већ какви су били. Но, када смо коначно и стекли неко земаљско царство, тањило се оно под навалом не више турског, азијатског дивљаштва већ управо европске хуманистичке цивилизације у којој је човек, а не Бог, мера свега. Упркос тога, српска епика успела је да створи једног Мишића, Гавриловића, па у наше време и Милана Тепића, а никад није недостајало ни Пријездиних љуба ни мајки Јевросима. Због тога, ваљда, тражи Запад да заборавимо прошлост, при томе пригодно заборављајући да не бисмо имали ни Мишића ни Тепића, ни специјалаца коју су потукли њихове сасовце на Косову 1999, да се нисмо од њих морали бранити трипут само у прошлом веку.

Епика, наиме, није никакав српски хир, већ историјски потврђена, насушна потреба, док су све друге теорије: од “братства и јединства” до “вежи коња где ти газда каже” историјским искуством обезвређене, и биле би одавно одбачене да их наши непријатељи вештачки не одржавају духовним насиљем и физичком силом.

(За податке о аутору видети страну 87, Броја 1 СРПСКОГ ЛИСТА)

ПЕЧАТНИК

Момчило Селић МАРКО МИЉАНОВ ПОПОВИЋ, КУЧ

Много је људи писало о Марку Миљанову, Србину из Црне Горе, кога су и Шиптари ожалили пославши одред лелекача који је вичући: “Благош тебе Мар-Миљанин, е ћеш живјети довијека!” ступао испред леса спорим кораком, тресући се у кореографисаној, немој грозници. О Шиптарима, мада непријатељима, Марко Миљанов писао је најлепше, говорећи: “Нико није више од Арбанаса с малијем добрим задовољан, и малијем злим огорчен!” У смрти, као у животу, Миљанов

беше победио аждаје: ковчег с моштима носили су му широм Црне Горе, поред изричите забране Краља Николе I Петровића да му се одаје јавна почаст.

Кажем “ковчег с моштима”, јер је Марко Миљанов Поповић био светац, а црква која то буде прва схватила биће заиста Христова, за разлику од свих дотадањих, које Исуса јесу љубиле, али слабо разумеле. Јер Христос, као Миљанов, беше борац, ратник, мада његов мач беху реч и дело а Марков истински јагаган, с немања божјих моћи. Марко Миљанов, наима, није био никакав Бог, већ Човек: страстан, кратковек, унапред осуђен Падом у коме није саучествовао. Против Турака, потурица и Арбанаса није се могао борити искључиво собом: повремено, морао је то допуњавати ратним подвигом јер му беше стало да му народ поживи у времену и простору колико и на небу.

Не да се Миљанов, Христов војник, одрицао ичега из Косовске баштине. Напротив: нико се пре њега па до данашњих дана није више заложиио за Крст Часни и Слободу Златну. Но на радост, рецимо, Ребеке Вест, која се згражала над старохришћанском жртвеношћу Косовске одлуке, Миљанов се није либио непријатеље већ на земљи да победи, снагом праведности већом од њихове злоће. У бици на Фундини, на пример, покрећући своје Куче да се у лесама зајурени обрушавају на Турке, чинио је само што и његови преци – те потомци на Скадру, Мојковцу, или Србијанци на Церу, Колубари, или Кајмакчалану, или Босанци на Бихаћу 1994. године.

Но, као што мало ко схвата Марка Миљанова као свеца, још мање се о њему размишља као писцу. Јован Скерлић, на пример, већ је писао о свом савременику из Црне Горе као о архаичном прежитку, налазећи сву своју инспирацију и узор у Паризу, десет пута просторно и неописиво историјски, културно, и духовно удаљенијем од наших и Маркових балканских, стеновитих Куча. Болест Скерлићева, нажалост, показала се готово неизлечивом: уместо као један од највећих српских писаца, Марко Миљанов је у свести већине Срба остао само још један из дугог низа јунака и ратника, с којима се све мање њих успевало поистоветити. Јер, скерлићевска, западна, просветитељска догма о императиву савремености, израсла из схватања Времена као апсолута и Модернитета као његовог врхунца – другим речима, из одбацивања Бога и као могућности – припустила је Миљанова у наше школске па и универзитетске програме искључиво с *Примјерима чојства и јунаштва*, а не и његовим целокупним делом.

Јер, то дело – и књижевно, и животно – јесте можда најбољи путоказ куда, камо и како на “овим просторима” и у свим временима. Ако је Књига, наима, само отисак Стварности – која, опет, и сама јесте отисак Наднаравног, Првотног, и уму недоступног (значи, Бога) – онда је Миљанов писац над писцима. Но, онима који су убеђени да је заправо Свет првотан, а уметност једино што се из те сировости издваја – што више тим боље – Марково дело у најбољем случају остаје грађа неком публицисти, докторанту или постмодернисти. Не схватајући да деривативни књижевници не могу бити истински уметници јер им штиво превазилази искуство, ни наши фарисеји се не разликују од израиљских, једино надменошћу надмашујући

своје слепило. Наиме, како их подсетити да Хомер, ни приближно учен као Платон, ипак стоји упамћен као песник над песницима, а Платон само као дидакт?

Стога, да је и наша црква више Христова а мање институција – то јест, да се више усредсређује на суштост човекову а мање на смерност – Марко Миљанов био би исправно виђен као хришћанин већи од многих монаха, аскета, и превасходно верских подвижника. Јер, Миљанов беше прихватио да живи јуначки, не одричући се људског усуда зарад Неба. Награда, њему, лежала је у достизању Исусове људскости, а не Његовог божанства. Миљанов није тежио ни за апсолутним Знањем ни натприродним Просветљењем, нити за превазилажењем плоти, времена, а понајмање места. Све то је као Србин прихватио, понео, и достојно му се одужио: муж супрузи, отац сину и ћерци, свој својти, друг друговима, главар племену, војвода народу, писац и паметар будућим нараштајима, узор људима, чојству је одао пошту примером и речима, достижући величину многим савременим Србима, изгледа, несагледну. Јер, што је битно и живо у Марка Миљанова није историографско, ни етнографско, већ ванвремено: када су Турци ударили санкције Кучима у 18. веку, Кучи су се повукли у себе, и издурали. Када се то поново десило у 19. веку, против душмана су се борили без обзира не жртве. Ниједна жртва, знали су, није узалудна док има соја, сопства, и слободе – макар та слобода била и изгон у Ровца. Као што пољска химна каже: док је нас, биће и Отаџбине.

Но тај завет ова времена као да су заборавила: и опстанак је сведен на преживљавање индивидуе, чак по цену личности. О опстанку рода, соја, или слободе, већ мало ко и размишља. Марко Миљанов Поповић би се томе врло зачудио, али не више од својих сусељана и племеника, такође свесних да се губљењем себе губи и део Бога (или Вационе, по безверницима). Наиме, како нас подсећа и келтска легенда, сваки неделом се убија по делић Света, док смрт појединца није до свачија судбина. Смрт нације, међутим – као и лепоте, истине, или правде – космички је злочин, јер разара оквир смисленог, људског живљења. Философ Марко Миљанов знао је, осмехнут, да је морална наука једина од значаја, а што се других умећа тиче, Кучи су се већ сналазили, правећи барут од сушеног измета слепих мишева, јатагане од прекованих коса, једући у глади што се данас, уз велико истраживање, учи на америчким академијама за преживљавање.

Марко Миљанов Поповић знао је, такође, да нема писмености мимо исповедне, искрене, и исказне. Научивши слова после педесете, ценио их је као средство, не тражећи у њима што не би могао са усана говорника, приповедача, или сведока. Из таквог поимања књижевности израсла је и српска десетерачка епика, уметничка без грча многих извиканих дела савремене скрибоманије. Приповедање уз ватру захтевало је, наиме, развијену реторику: слушаоци су седели будни, увек помало гладни, смртоносно подругљиви, и жељни лепоте и љубави као деца. Ставити истину на хартију одвајкада је стога мучило људе од соја, својом посредношћу вређајући им најтананије пориве. Марко мора да се нацепео скупоценог папира као многи стари борци жељни да нешто пренесу омладини. Јер искреност, говорио је неко, није што и обелоданити све на срцу и уму, већ не изрећи што није. Тога се Војвода Марко држао, казавши да сматра Војводу Миљана Вукова Вешовића

бољим човеком од себе. Међу агоналним Црногорцима, и Србима уопште, таква храброст остала је ретка – главосека смо одувек имали и више но довољно, а поштених и скромних кудикамо мање.

Онима који историји одричу референтност, посматрајући је као низ упокојених појава, Марков пример није до анегдоталан. По њима, ако су Кучи могли трпети нешто у 18. веку не значи да то можемо и ми, у 21. Но то је памет лажног Прогреса, а њене поклонике ваља питати јесу ли Кучи умирали друкчије од нас, и волели своје породице, пријатеље и својту мање него ми, или ходали на три ноге, за разлику од нас, Модерних? У људи, наима, није се ништа променило од Гилгамеша, нити се Одисеј носио са било чим што не мучи и нас, данас. Да ли је нуклеарно уништење ишта страшније од помпејског, и по чему је америчка војна техника смртоноснија од аланске оклопне коњице, татарских коњичких стрелаца, јаничара, швајцарских копљаника, или било које премоћне војне силе, икад? Да ли је Марку Миљанову требало мање снаге и храбрости да се не упусти османлијама и њиховим Шиптарима него нама да се носимо са НАТОом, и Тачијем? Јесу ли нам очеви били људи супротставивши се хитлеровцима, и јесу ли своје животе ценили мање но ми наше? На таква питања, нажалост, ниједан прогресивиста не може одговорити потврдно, ма колико циничан. Јер, од људи пре нас друкчији смо једино безмерном нашем слуђеношћу, понајвише плодом сулудог схватања да се нешто битно променило у Богу, свету, и нама.

Но смрт је увек стизала иста, била од мача, ножа, копља, распрскавајућег метка, артиљеријске гранате, томахавак ракете, или тактичког нуклеарног оружја – у стању смо да осетимо само онолико бола колико нам живци могу пренети, те се смрт, изгледа, најчешће своди на огромно изненађење што се дешава и нама, бесмртнима, драгоценима, јединима и непоновљивима. Но, и срамота остаје иста: слизати се са НАТОом или Бајазитом једнако је; живот, необразложен жртвом, и данас има исту вредност као кад су неки Срби продавали веру за вечеру, остављајући себи и свом потомству вечну самомржњу, из века у век све болеснију. “Шта ти вреди част, када си мртав?” јавно је изјавио, не тако давно, кандидат за председника САНУ. Шта би тек тај злосретник имао да каже о Марку Миљанову, Куч-Илији Туровом, Раку Ђурићу, или безбројним другим Србима забележеним и фотографским апаратима, не само усменим предањем? Куч-Илија и Рако Ђурић, на пример, четовали су на шиптарском и османском Косову и Метохији пре једва више од сто година: Куч-Илији излазило је пиће на ране од ножа, метка, или јатагана, а обојица беху једини наоружани и побуњени Срби између бар колико их и данас има на окупираном Космету. Зар су Браниоци моста из Косовске Митровице мањи јунаци од њих, и зар њих вреба друкчија, страшнија смрт од оне коју Турци беху наменили Куч-Илији, када су га шест дана јавно мучили на тргу у Призрену?

Дело, и пример, Марка Миљанова, Поповића и Дрекаловића, бесмртни су. Они су заправо једино мерило ваљамо ли ми данас. Немојмо се заваравати да су наши преци, у свом сиромаштву, имали мање да изгубе од нас, уљуљканих у лагоди и берићету. Истина је да нико свој иметак са овог света није понео, али су они могли

изгубити и што су им многи потомци заборавили да постоји – свој углед. Част и име се наине могу понети на онај свет; живот, одживљен људски, једино је што носимо са собом, што јесмо – и у тој безмерној, несагледној Вечности где ни време није до простор, као што је и време атомских честица код нас, на овоме шару. Бог грли јунаке, а Његов Противник све који угађају својој и туђој беди и слабостима. Марко Миљанов нас зато стално подсећа и шта је култура и шта човек, и нема тог софизма, тих интелектуалних, правних, или политичких марифетлука одрживих наспрам њега – скромног, ведрог, истинољубивога, правичног, и мушки лепог.

Марко Миљанов Поповић **ДВЕ ПОХАРЕ КУЧА**

Прва (1774):

Турци, видећи крајње муке Кучима, поновише сваку досаду према њима, да се нико ш њима ни састат не може, а камоли трговат. Свака их помоћ издаде, да се ни травама пријед поменутијема помоћ не могу, а то је било стога што за толико година нијесу могли соли набавит, но су траву неслану јели, па им се чињело да их је и трава издала, те да не кријепи као пријед. То је лако вјероват, јер су пријед траву замјењивали и мијешали некад с млијеком, некад са сољу, некад с месом, а некад су кријући купили оку брашна или уграбили по путова турскије више торбица и товара, а сад нигђе ништа од тога, те зато је трава изгубила своју првашњу моћ.

Видећи да Кучи неисказану муку поднијеше, Турци изгубише наду, да ће их муке нагнат да им се покоре, па како су их пријед залуду молили да се помире и цару дају арач као други, стога су им сад искали три турске ситне паре на кућу, само да су у тефтер царски записани ка подајници. Кучи пристану и даше по три паре. Другу годину заишту Турци арача по тридесет пара, мислећи да Кучи, онолико измучени, а сад данули душом у отворене пазаре, неће заратит. Кад Кучи не шћеше дат но опет заратише, Турци опет склонише на три паре, али Кучи не даше ни то, говорећи: “Пошто преваристе другу годину, знамо шта ћете трећу тражит – псу и сили тек се кост дадне, и месо ће изјест!”

Тада везир пошаље Пунана Дедина Ораовца да им збори за арач. Пунан је доша међу Куче и рече им: “Дајте Дрекаловићи, арач, кумим вас Богом, е вас учила турска сила, оће вас похарат, а везир вам је склонио арач на пет стотина гроша, и то сви Кучи да дате”. Они одговоре: “Не дамо”. Пунан је опет река: “Дајте, Дрекаловићи, ви сви половину, а ја ћу сам половину, теке да не погинете”. Онадар рече Синан Перов Мијовић: “Ја ћу дат Турцима сам свих пет стотина гроша, но виђите, ви Кучи, можете ли примит срамоту, јер смо се и лани осрамотили што смо

им дали по три паре, а они ове године тридесет траже”. Онадар рече Никола Паунов Пејовић: “Кад ми посијеку Турци девет брата и братанића и мене, онда нека дођу да узму арач”. Сви Кучи на то рекоше: “Не дамо”, и Пунан се врну и каза везиру.

Кад ово чује скадарски везир, употреби овакви начин: дадне мито у Куче, да се међу собом издаду, и то му испадне за руком. Неки од осталије Куча примише мито од Турака и издадоше. Ево њиховије имена: Љуља Палумбов, Турчин из села Ледина, Пале Лекин, Латинин из села Бањкана, Пунан Дедин, Србин из села Берове, Бећо Савићев, Србин из Лијеве Ријеке. Они су четворица узели из Турака по капу пуља. (У то вријеме много је тије пара било. Једна пуља имала је вриједност један и по грош.) Турци су послали пара по ријеченијема издајницима да дијеле народу и одбију остале Куче од Дрекаловића.

Поменута четворица дијелили су паре народу, ко је хтио узет. Кад је Пунан Дедин дијелио Ораовцима, питао је Ола Прашова: “Оћеш ли, стрико Оле, издат Дрекаловиће?” Оле одговори: “Не, тако ми душе”. – “Ада оћеш да ти дадем пуљу?” – “Оћу, тако ми душе”. Ова ријеч и сада живи међу Ораовцима, те друга ораовска села укоравају Подграђане, кад се поријечају, говорећи им: “Ви ћете се за пуљу продат, ка што су вам и стари”.

За колико су ови четворица дијелили паре, у толико се војска турска купила да удари на Дрекаловиће. Везир скадарски доша је с војском у Зету на кулу Беговића. Ту су му дошли два ораовска јунака, Ђуља Јованов из Подграда и Ивеза Вуков из Кути. Везир је дава Ђуљи барјак да иде пред Турцима на Дрекаловиће, но Ђуља му је река: “Не допушта ми православна вјера и част јуначка, да војујем противу браће”. Послије дужег разговора, везир је спуштио кроз прозор низа зид барјак и конопац, говорећи: “Узми, Ђуља, сад које оћеш: барјак пред војском или конопац на грло”. Говорећи ово, везир је био на прозор од повисоке куле Беговића, а Ђуља међу војском, улогореном на поље око куле.

Пошто га је нагонио везир да узме барјак или конопац, искочио је Ђуља између војске и доша при зиду ђе виси барјак и конопац и примио се на штицу повисоко намјештену за вјешала, говорећи: “Помози, Боже: оћу конопац на грло, а не барјак противу браће”. Додајући још: “Остављам мога свакога на аманет Дрекаловићима, а ја весело мрем за њи”, и метнуо је намчицу на грло. Везир му је опет река: “Узми, Ђуља, царско знамење, а макни конопац с грла, да ти не мичу штицу испод ногу”. Ђуља је одговорио, смијешећи се подругљиво: “Ја ћу, пашо, то учинит сам, да се не муче твоји Турци”, па је треснуо ногом, и штица се преврнула, а он оста висећи. Причају да је тада издајник Пунан пита: “На чију кућу врана смрди”? а Ђуља му одговорио: “Данас на моју, а сјутра ће на твоју”.

Онда је везир спустио и други конопац покрај барјака и обрнуо очи на Ђуљина друга Ивезу и река му: “Оћеш ли ти барјак или конопац?” Ивеза је река: “Ја ћу што и Ђуља”, па је кренуо к вјешалима. Но потурчењак Ивезин рођак, који се зва Сулејман Кут, замолио је Аци-пашу Османагића из Подгорице, да му га одбрани од

везира и вјешала. Аци-паша дофати Ивезу, да не иде на конопац, говорећи везиру: “Честити пашо, може ли га благо откупит?” Везир одговори: “Не”. – “Ада може ли мој син да се за њега објеси?” Везир: “Не”. – Османагић: “Аман, могу, све ћу дат, а њега не дам”. То је говорио, држећи Ивезу за оба рамена. Послије овога говора везир је ћута замишљен, па тек доцкан изговори: “Ето ти Ивеза, поклањам ти га”. Војска је честитала Османагићу као побједиоцу, кад је кренуо са Ивезом у свој логор, и чудила се Ивези, како га гуше сузе и жалост, остављајући Ђуљу свога друга. Турски и арбанашки војници говорили су: “Гле како га гуши жалост, кад се избави конопца, а прије кад иђаше к њему, није тога не бјеше”. Многи су турски и арабанашки јунаци долазили, да честитају Ивези славну смрт његову и његова друга Ђуље, не разликујући једнога од другога, а Османагић дичио се, што је таквога јунака избавио.

Много се прича, да је турска и арабанашка војска говорила и чудила се, како српски јунаци весело у смрт иду, а виша их туга спопада, кад се од ње избаве. Ово је и велики страх у турску војску улило, и говорили су да се залуду на Куче војује, знајући како тамо војске гину, и гледајући како ови радо на смрт иду. Овај страх је поплашио цијелу војску, те су многи говорили да се натраг враћу, и Бог зна оће ли се ико вратит из тога проклетога крша.

Но у тај највиши турски страх оживјеше и кучки издајници. Паво Стојанов Ораовац из села Лазораца није чека да се Ђуља макне с вјешала, но је покрај њега барјак узео и кренуо пред војском турском вичући: “За мном ко је јунак!”

Везир скадарски разредио је војску, да им са седам страна удари овако: бегови босански и ерцеговачки да ударе преко Купусаца, Међикућић преко Биоча, бег Зотовић с главарима турскијема и арбанашкијема од доње Арбаније преко Фундане, Усеин От с горњом Арбанијом преко Затријепча, бег Шабанагић и паша Махмудбеговић од Старе Србије преко Ораова, капетан Мекић од Колашина преко Веруше, а везир с његовом војском на Медун.

Кад је везир доша на Медун, Дрекаловићи, видећи да се не могу издајству и толикој сили турској одржат, нијесу се у град затварали ка првије пута, но су начињели шанац на Убли на крај Гомилица. Ту су чекали Турке, а стоку и ситно робље прећерали у Малу Ријеку, ђе је велика увала и скривено мјесто, мислећи да их ту неће Турци наћ, нити моћи доћ. Везирова војска од Медуна прва им је ударила на шанац. Ту су се бранили, док су их опколиле и друге војске, које су предводили вјешти издајници, кудијен ће их мањи ризик бит и наши боље гинут.

Дрекаловића није било под оружјем до сто четрдесет војника, од којих Турци посјекоше у шанац седамдесет, а толико утјече к Малој Ријечи. Ту је погинуо и прије поменути Никола Паунов са девет брата, као што и народна пјесма каже:

“Ту брат брата не кће оставити,
Ту ниједан живот не заштеђе
Макар старој мајци рад заклетве,

Но поштење и млијеко њено
Љубавом их брацком опојило
И вјенчало да умру заједно,
Али не без турске погибије”.
итд.

Оне што утекоше из шанца рашћерали су уз Цвилин, кудијен су их друге непријатељске војске сретале.

Пунан Дедин, који је предводио војску турску од доње Арбаније, доша је по ноћи у ораовско село Кути на кућу Ивезе Вукова. Чељад, како су сјеђела око огња, нијесу знала за Турке док нијесу у кућу уљегли, а Ивезин брат, како је пјева уз гусли, бачио их је, а огањ се потулио, и збркала се чељад, а он кроз гомилу народа утека из куће. Пунан га је зва и говорио му: “Немо убит кога, Ивеза ти је у турске руке”. (Тако је и било, и Аџа-паша Османагић, није пуштава Ивезу искрај себе за неколико година, да му га везир кријући не оштети). Турци су закончили у кућу Ивезину. Ујутро, кад су кренули, све су Ивезино разграбили до једнога сача, под којим је ту ноћ жена Турцима љеб пекла. Паша Махмудбеговић који је ту коначио, река је да се жени остави сач. Тај је сач и сад у Спасоја Божова Никочевиха, али не цио, јер је половина прегорела, те је Спасоје ону изгорелу половину поправио.

Војска се турска кренула из Ораова преко Безјова горњијем крајем кучкије села, палећи доврх Цвилина. Ту су срели с некијем Кучима, који су из шанца утекли. Војске су се турске састајале од свјукуда. Кучи су измицали бијући се до на Цепину за Цвилином. Ту је био дуб дебео, ка стог сијена. Иза тога дуба били су се неколико Куча с Турцима ка иза шанца, док су их приморали да бјеже. Но стари Бјелан Мићков бијеле до паса браде није оружја носио, но је дотле на тољагу доша. Он је река дружини: “Ја, душе ми, даље не могу бјежат, но ако ћете ми дати једну пушку, да убијем једнога, кад дођу да ме посијеку, а ви бјежете и да сте прости”. Они му дадоше пушку, па се измакоше у крш према њега. Турци се примакоше дубу и Бјелану. Један је пред дружином одио, зелена му чалма око главе савјена. Кад се примака, пукла је Бјеланова пушка, и Турчин пануо низ коња. Дружина Бјеланова завика: “Аферим, старче, проста ти душа, сад не жали умријет!” Ово су пошљедње ријечи које је Бјелан свога живота чуо, а није мога одговорит, јер кад је пукла пушка, треснула је као обично кад пукне, а старост Бјеланова није могла тај стрес поднијет, но кад га је гурнула у раме, пануо је назадачке и није се мога исправит, но су га тако нашли и посјекли.

Тај мах срамота је била, а и сад је, кад кога посијеку непријатељи, а да не погине који на њега. Кад је Бјелан погинуо, не зна се јесу ли убили којег на њега они који су гледали, кад су га сјекли. А за Нишка Вулина Ораовца из села Подграда зна се, да се ту одликова као јунак. Срио се на мејдан са Селчанином и убили се пушкама. Арбанас је пануо, а Нишко рањен утека у гору. Кошу сестру му, која је ш њим у бој била, поробише Арбанаси, али ју послије платише главама и Нишку вратише, јере су Нишко и Селчанин оздравили и побратими послије били; стога је и мога Нишко сестру вратит и светит се. Дружину Бјеланову и Нишкову, која је бјежала од горње

војске, претекла је доња, пред којом је био барјактар Ускоковић из Љешанске нахије. Њега је убио Станоје Лазов наврх Голога врха и ту му је пободен камен, који се зове “Киљан барјактара Ускоковића”. Отален се сви Кучи збјежаше у Малу Ријеку, ђе им је робље и стока била.

Речене турске војске састале су се са седам страна и опколиле поврх наднешеније стијена над Кучима и Малом Ријеком. У ту сапртију није смио уљећ ниједан турски војник, једно од врлети, а друго што је пуцала и ђекоја пушка кучка. У то се чу зла ријеч у турску војску: “Урвите камење врх њих, не може им се ништа друго, но осташе”. Кад су камење урвали, то је био страх божји: низа високе висове малоријечке све је ками загмиза и гору поломио. Ко је то гледа, прича је да “није таквијех громава на живе душе падало”. Кучи побјегну с робљем, што није изгинуло, преко воде Мале ријеке, а све живо остаде Турцима у руке. Чељад пријеђоше Ријеку на братоножићку страну и упуте се да бјеже преко Братоножића; но поп Машко, братоношки главар, кад виђе Куче ђе к њему бјеже, повика је: “Натраг, море, нема ти преко мене бјежања”. Кад су тај глас чули, мислили су да ће постат турско робље, јер не дају напријед, а турска војска приснажује озад.

Умрије нада, стиже очајничка мука, немоћно робље сједе у стрмениту страну повисоко од воде, ту да их Турци фатају, а војници се још бију са Турцима око воде. У народ се прича да су се у овоме боју очајнички борили: Беле Мартинов Поповић с Горњега Медуна, Савко Попов Ивановић, Љакић Станојев Љаковић, Ђуро Толев Ивановић и Перош Вушов Ивановић с Доњег Медуна, Дрекаловићи; Чобо Манојлов Љуљановић с Кржања и Јоко Аџин Жиковић с Убала, и још много одличније јунака Дрекаловића и осталије Куча, и набраја се у каквом је који ођелу био: Савко Попов у црвену струку, Беле Мартинов и Чобо Манојлов у зелене чалме око главе, итд. Но док су се они тако борили и мислили да се ту до потоњега кољу, чу се глас међу њима: “Ево пећина надесно према нас, но бјежмо к њој”. Тај мах упуте се робље к пећини, а за њим ускоче и остали војници.

Онда Турци јуришаше ка на готов лов у пећину, којој је улазак ружан, стрмен и каменит. Кад су Турци дошли до врата пећине, Кучи су их грдно пушкама и камењем побили из пећине, јер који је ту погинуо, ваљао се низа страну к води, а било је и здравије да се премеђу с погинулијема на врат и на нос. Тако Турци стрекну и узмакну, а Кучи се отворе из пећине и јурише у њих пушкама и ножевима, ћерајући их до воде. Узеше неколико фишека с Турака. То је најбоље било, да се више бране из пећине, јер их опет угнаше у њу. Кад Турци поново дођоше до врата од пећине, не јуришају ка прије, тек пуцају у свод од пећине више себе. Олово је падало ка град, ударало у свод, а од свода падало на чељад, која су лежала аљинама прекривена, и кад би претежало и ђеца мала почела кврчат, жене су згртале и олакшавале олово с ђеце. Турци познаше, да су ориједиле пушке пуцат из пећине, а то је знак да фишеке штеде и да их већ мало имају, па су се све ближе врата примицали, да нијесу могли штеђет фишеке у пећину, но су морали пуцат, док један траје. Дође крајња мука, фишеци мањкаше, и дође вријеме, да се ножевима и пушкама ћевачки (врзмице) бране и камење истурише.

Кад би глас у пећину, да већ нема камена ни фишека да има чим друг пушку напунит, настаде жалост и туга, пролеже се пећина од кукања жена и ђеце. Тијем себе издаше да се увјере Турци, да су им робови. Турска је војска учињела веселје, најпријед она близу пећине, која је чула јаук у пећину, а послије загракало је веселје у сву турску војску. Већ се узе муштулук серашћеру да се предадоше Дрекаловићи. Турци дођоше на врата од пећине, вичући: “Излаз робе, на аман”. Из пећине одговарали су Савко Попов, Љакић Станојев и други: “Удри, Турчине, нема амана!” Ка што реко, бране се ножевима и пушкама тољашке. Пријед је доношено посуђа, које им сада служи за обрану. Бију Турке на врата пећине: котловима, штругљама, ваганима и коматима љеба. Жене развиле ђецу из колијевака, да и колијевкама бију Турке; но једна није имала кад извадит дијете, но је ударала Турчина с колијевком и ђететом у главу, те се преврнуо и пануо врх другога, а други врх трећега, и тако ударајући један о другом, да се послије није могло бројит колико их се урвало доље.

Пушка не пуца, тек ко кога може ударит чим реко. У то је Мара Мартинова нашла фишек у спрему коју је носила собом, и даде га сину Белу Мартинову, те је пушку напунио. Турски барјактар ускочи у пећину, сrete се с Белем и убише један другога, да нијесу живи на земљу пали. Кучи узеше фишеке с барјактара те напунише пушке и оне Турке на врата од пећине побише с великом грајом и веселијем алаком. Турци зачуђени поваљаше се, убјени и не убјени, гомилама низа страну бјежећи, а Кучи ћерајући их и тукући жешће него пријед до воде. Узеше фишека и пушака, којему је требало, јер је многи своју сломио, па се вратише у пећину по други пут, Богу благодарећи с новијем животом, па иако су мислили, да им неће дугачак бити, но ће сјутра Турци свршит што данас не моглоше. Али су се веселили, мислећи, како су мало пријед били и Турци о њима мислили, а сад мисли промијенили и незадовољни, јер спузе (измаче) им лов између канца, као коматић леда између прста. Кучима слађе бјеше ово продужење вијека, но пријед што више. Имају још неке фишеке, још ће неки Турци погинут на врата од пећине сјутра кад дођу. Ноћ се примаче, моћ ће се живјет до сјутра; ко је данас погинуо, не жале га – љепше је погинуо од њих.

У пећину су коначили живи и мртви заједно, а најмучније рањеници. Нећу да причам како су љуђи провели ту ноћ на влажну земљу, мало гладни а више и највише уморни; како се вечерало, спало, о чем се говорило; како су се рањеници по пећини у невиђелици без воде и друге понуде ваљали у крви, јечећи и зовући Бога у помоћ, да им душу прими и спасе их мучења; како су здрави стражу чували, на помрк, љуђи и жене камење купили и уносили у пећину, да се сјутра бране, кад дођу Турци, а не буде фишека; како су мајке ђецу замукивале, кад су љеба тражила, ђе га није, јер и што га је било, бачено је тога дана гађајући ш њим Турке – но ко има осјећај и на муку је био, само ће му се казат, и учесник ће бити њиније мука тога дана и ноћи у пећину.

Ту прође ноћ, а дође дан, да се Турцима надамо. Турска пословица каже: “Турчин мудри с кола фата зеца, ни трошећи, ни за њим трчећи”. Тако и сад наредише, да им се без трошка из пећине предаду. Послали су Братоножићима, да утврде путеве

да не утекну из пећине, па не треба јуриша на њих, јер ће побит Турака са онијема фишецима, што су јуче узели од њих, а и стража им је казала, да су камења у пећину нанијели, како су провали и први дан, а од камења бојали су се као и од пушака на стрмени улаз пећине. Турци су знали, да нема у пећину љеба ни другога чим се живи, но је све јуче избачено гађући Турке, па зато су чекали јевтин пазар робовима.

Везир је доша с Медуна на Косор, и метнуо лагум у цркву косорску, који му не пуче по вољи, но како му је шатор био према цркви, кад се уждио у цркву, допро је плам до његова шатора и опалио му један крај, а од цркве паде само једна страна, Везир није да да се више лагум меће ни обаљује, но је тај час вратио се на Медун и ту је чека, да му робље из пећине доведу. Но народна пословица каже: “Ако си јачи, Бог је свачи”, па милостиви Бог посла спасење и Кучима, а ево како.

Ровачки војвода Миња Радулов, кад је чуо и видио да изгореше Кучи, крене са својијема Ровчанима у помоћ, као што је и прије долазио на Орљево и кулу Рашовића. Али сад му не даше доћ Бећо Савићев с Љеворечанима, побише се и врате Ровчане натраг. Онда војвода узме два друга и пође гором беспутице између села братоношкије и љеворечкије и мало прије мрака стигне на високе малоријечке стијене према турске војске. Разгледа је страже и улазак пећине, па ш његова два друга назва “добро вече” у пећину. То му је била прва ријеч, а друга: “Дижте се, да бјезимо”. Пошто је мртве положио једнога до другога, међу којијема су биле и двије жене мртве, за рањенике нареди носила, да се носе преко Братоножића кријући, и заповиједи да се не смије говорит, ни кашљат, и да се пази на сваки крок, да никоме не чорокне ками под ногом; дијете мало у колијевку, којему мајка плач не могне угушити сисом, руком, или било чим, боље да се закоље, јер ако стража ишта дочуне, све пропада.

Најприје крену дванаест рањеника, које су морали носит. Кад су кренули из пећине, морали су одит уз високу стрмениту страну, кудијен ни кожђе (козије) путине нема. Саврх стране, између братоношкије села, која су им с десна и лијева била (Клопот, Поткрш и Павличићи налијево; Вилац, Вратигој, Пелев Бријег, Сеоштица, Кисјелица, Лутово надесно), преко братоношкије брда, кудијен су одили, нема пута, но сапртије, крш и гора. По бијеломе дану да чоек тудијен иде, злом би тај пут запазио, а камо ли премрло робље по невиђелици. Ту мртви рањене носе, јер више је одолио глад и умор здравоме, но ли рањеноме. Бјежали су преко Лутова наврх морачкије стијена које се зову Платије. Ту су слободније могли дисат од страха Братоножића. Прегледали су колико је мртве ђеце у колијевке, које су мајке угушиле у путу, затискајући им уста да не плачу. Нађоше мртво седморо ђеце. Неке мајке не бјеху знале, да им је дијете удављено, но су мислиле, кад су им уста затварале, да су здрава плач прекинула, а сад, пипајући их у невиђелицу, говоре: “Ада није ни моје живо!”

С Платија су навалили низ велике стрмени на воду Морачу, па отолен опет ајд на више све једнакијем путем. Само нема страха ни Турака, а друге муке продужају се, докле не дођоше у Ровца, ђе их Ровчани брацки дочекаше.

Пошто Кучи прођоше преко Братоножића у Ровца, Турци опљачкаше све братоношко што су имали и зајмили у Подгорицу везиру. Везир је пита је су ли све узели и догнали што су имали Братоножићи, и кад су му рекли: “Јесмо све без једне црне мачке”, он је посла луђе те су му и њу донијели, и то мјесто ће су ју уфатили зове се и сад “Мачкин крш”. С благом братоношким оградио се мост код Подгорице који се зове “Везиров мост”.

Турци не оставише Куче на миру ни у Ровцима. Они послаше Ровчанима да им врате свакојега роба, пријетећи да ће сва Ровца попалит, ако бише икога оставили од Дрекаловића да га не врате: мушко или женско, старо или младо. Но кад виђеше да им Ровчани не шћеше вратит Дрекаловиће, кренуше с војском на њих преко Спужа, Бјелопавлића и Пипера. Онда Ровчани оправеше у турску војску једну жену с ђететом у колијевку, да им понуди шишано кумство, јер су Турци оваква кумства примали.

Ровачка жена а турска кума дошла је на Бјелопавлицко поље ниже Мартинића, ту је срела турску војску и замолила војсковођу да прими кумство и да враћа војску. Турци се подругаше томе, ружно говорећи њој и светоме Јовану. Кад је виђела да не помага кумство, у ону љутину извади иза паса прешлицу, на коју је дотлен вуну прела, па ју пободје дршком у земљу међу турском војском, говорећи: “Ево ви, Турци, прешлица, ајте на нас, ако ви мајка није курва!” па се онда вратила натраг, а војска кренула за њом.

Реченој турској куми било је име Прента, и оно мјесто, ће је пободја прешлицу, по њеноме имену зове се Прентина главица. Ту је доскоро био пазар, на коме су се купила Брда и Црна Гора и народ из Турске сваке неђеље, и тргова што је ко има.

Прента је рано стигла у Ровца и јавила да иде турска војска. Ровчани и оно Куча дочекају Турке и побију се. Турци се разбијени врате а Ровчана и Куча погибе шездесет, но не знам јесу ли и рањеници ту бројени, јер су ми далеко Ровца.

Тако се зло завршила прва похара Куча за Дрекаловиће и друге Куче, који су ш њима заједно гинули, као прије поменути Ђуља Јованов, Ивеза Вуков, Нишко Вулин, Чобо Манојлов, Јоко Ацин итд. Од кучкије брастава нијесу издавала Дрекаловиће, но се заједно ш њима борила, муке подносила и бјежала у Ровца, браства Криводољани, Жиковићи и Бакочевећи, од некије брастава једни су били с Дрекаловићима, а други с Турцима, а више брастава били су сви при Турцима.

Ови је догађај с великим осјећајем народ спјева у своје пјесме. Он свакојега јунака име се поштовањем спомиње, а издајнике ружи, као да је јуче било.

Друга (1851):

У ово вријеме књаз Данило затражи од Куча да плаћају данак и да им постави суд. Кучи не кћеше чут о данку, јер га нијесу ни Турцима плаћали. Овакав одговор ражљути књаз Данила, те пошље на њих велику војску са својијем братом Мирком, да их силом посуди и противнике казни. Војвода Мирко доша је с војском на Биоче код Мораче и отлен посла Кучима ову наредбу књаз Данила: да му дођу Кучи, дванаест њиније главара да се мушкетају, ће се уфате, а други народ нека се не боји, да му је божја вјера, само да им постави суд и сједини их с Црном Гором и Брдима, ка један народ и једна браћа да буду.

Иако су се Кучи чудили наредби да се убију дванаест главара, међу којијема су три свештеника, јер нијесу признавали да су учињели такву погрешку за коју би смрт заслуживали, опет су се скупили на здоговор да вијећају о књажевој наредби. Међу Кучима је у то вријеме била велика неслога, стога они који више знаху и због назатка и неслоге очајаваху, надаху се да ће све то излијечит брацко јединство с Црном Гором, говорећи: “Боље је да се сви заједно бијемо, него редом један по један”, али ево муке што не могаху пристат да им се погубе дванаест главара. Због овога Кучи се још више раздвојише. Виши дио Куча ојдоше код Мирка на Морачу, а мањи дио не кће се одвојит од главара и свештеника, којијема се смрт обећавала, а од браства Чејовића не ојде нико, но сви осташе код својије главара и попова.

Око главара и братства Чејовића скупи се неколико војске, у којој су били и четрдесет подгоричкије Турака, и улогори се, према војске црногорске и брцке, поврх биочкије страна, да се бије, кад војвода Мирко крене с војском у Куче. Но Кучи, који ојдоше код Мирка, нијесу много марили за ову војску, јер су сва јака кучка браства била ш њима, а који нијесу ш њима ту дошли, ти су чекали у своја села ка озеба сунце, радујући се свак по некојему добру: неки брацкоме јединству, неки грбу и поглаварству, нетко медаљи али крсту, а ко је бољи и паметнији, тај се веселио брацкоме ојачању према Турака, па и који није умιο за вишу српску срећу мислит, да му јединство користи принесе, а он се нада е ће више зла Турцима учињет кад јединство буде – тек сваки се Куч радоваше без оније дванаесторо главара с дружином, јер и они најсиромашнији нада се, ако не чему другом, а оно правоме суду, који ће га бранит од јачега.

Војвода Мирко сједио је с војском пет-шест дана код Мораче, и тражио је начин како би заузео Куче без велике погибије. Прво је нудио Тура Ђурова и још неке да му, кријући, уведу црногорску војску у Медун. Туро му је одговорио: “Нећу сам себи нађест име издајника, а отворено ако ћеш да идемо, друг сам ти”. Онда се нађоше Брацо Драгојев и Спахо Божов и још неки који примише ту понуду. Они су причали да су тада рекли војводи Мирку: “Не брижи ти како ћеш у Куче доћ и суд поставит, но ни дадни божу вјеру да се ниједан Куч не боји, па ћемо ти пут отворит у Куче да идеш без никакве погибије и штете Ваше ни наше”. Војвода Мирко им на то одговори: “Ја не знам за кога ви тражите божу вјеру; вјера је дата свакоме без оније дванаесторо главара, који су записани да се мушкетају. Њима не смијемо од

књаза вјеру дат, то може учињет само он, а други не. Ако тражите вјеру за друге Куче, то ви је ружна мана, кад сами знате да ја не оћу, нијесам кренуо да се кољем с ришћанскијем народом, но да суд и ред поставим и здружим с Црном Гором и Брдима”. Кучи, ка прекорени што му искаше вјеру, рекли су: “Знамо е нијеси доша народ да кољеш, но ти иштемо вјеру за оне дванаесторо Куча, па мирно да идеш у Куче и да радиш што је потреба, а сви Кучи жељно чекају да се сједине с књажевом земљом, а ако који има да то не умије жељет, такви не може нам смест, но ћемо све лијепо свршит”. Војвода Мирко им је одговорио: “Онијема дванаест не могу вјеру дат прије но књаза видим, но нека се они уклоне из Куча, а ви наредите, како најбоље знате, да ја с вама идем у Куче, да поставимо суд и уредимо Куче, па кад то свршимо, ви ћете остат да судите народу ка његови главари, а ја ћу отић на Цетиње да кажем књазу како смо ствар уредили. У то се надам да ће оне дванаест главара и свештеника призват себе и опростит им животе, па може бит и за главаре послије поставит да управљају народом ка и пријед, и још лакше, јер ће им књаз помагат, а досад су се сами с народом мучили, а ја знам да је народом главарима мука управљат кад нема господара и строгог суда”. Али Кучи који су вјеру тражили за главаре, тражили су само да не буду убјени, а првијенство су жељели, ка обично Срби, себе присвојит, да они будну главари племену, па и ако им је мана била пред народом, да с бољије пренесу главарство на себе и жмурећке се грабе за првијенство, на ту стару Богом неблагословену Србинову прћију. Но, како му драго, Кучи се погодише с војводом Мирком овако: да доведу војску брцку и црногорску по ноћи у Град медунски и да ту к њима сви Кучи дођу, да се, по реченом уговору, суд и ред постави. Само је још углављено да се изгоре куће онијема дванаесторици главара, бајаги да се књазу утули ијед и пријед им опрости.

Тај мах Кучи, које је војвода Мирко одредио, узеше један дио црногорске војске, одведоше је по ноћи уочи Петрова дне низ Мазаницу поврх Дољана и уведоше у Медун. (У првом се рукопису казује: да је сердар Јоле Пилетић, који је, “као пограничар има многе пријатеље у Куче”, склонио неке од њих да предаду Град, пошто им је војвода Мирко дао вјеру “да се ником ништа неће учињет до оније 12 главара”, и да је он одвео војску у Град. Вјероватно је да је ово мјесто намјерно изоставио војвода Марко, штедећи Јола, који је био стриц његовој првој жени. По другом рукопису одвели су војску у Медун поп Спахо и Бацо Драгојев.) Они Кучи који с главарима бјеху поврх биочкије страна наредни да се бију с црногорском војском, кад чуше из Града шемлук и виђеше за собом војску и међусобно издајство, нијесу боја чињели, но су утекли куд је ко мога. Остали народ мирно је дома сједио, а који су били мало више познати, ижљегли су са села да срету војводу Мирка, који је тај мах с војском окренуо на Медун, ка сретњи, видећи брацко јединство и слогу. Но могло се у кретање виђет да војвода друго мисли, а не оно што је говорио; јер не поведе сву војску собом, ка што се мислило, но војвода љешански са својом војском ојде уза село Раће на Момче, а Новица Церовић, Павић Ђиканов, капетан ровачки, и Милисав Мишнић, капетан морачки, са својијема војскама отишли су горњијем крајем Куча преко Брскута и Широкара, како ће пофатат робље и стоку у планину кучку.

Кучи, који први среташе веселу браћу Куче и војводу Мирка с војском, бише сви убјени и посјечени, а за тијем по села све пушка побиле и нож посијече. Не бише поштеђена ни ђеца у колијевке, без разлике је ли мушко али женско, јер је сваки ита да му га други не уграби и за то медаљу али крст добије, а њега без поштења остави. Тако и старци и болесници, па и да се нијесу могли дићи од старости али болести, бише посјечени и главе им понешене на мјесто ђе треба да се број не заборави. С једном ријечи: или је било хрома, или слијепа, кљаства, глува, нијема, одвојеника који се не мијешају с чељадима но се зову губавци, и од тије је неке нож и сабља посијекла тога пута.

У народ се броји колико је које врсте погинуло и од колико година старци и ђеца, јер није био обичај у кршћанина ни у Турака да убију један другом дијете, ни да се освете ђететом пријед но оружје почне носит, а тако и старцем кад бачи пушку и бој батали, и ко би га убио за освету, тај се осрамотио, а не осветио. Тако, поп Мијаило Војводић из Црмнице закла је троје ђеце: двоје Ивана Радојева (старије од двије и по године, млађе од три мјесеца), а треће Николе Маркова, обојице с Убала. (Ружица Николина о томе прича овако: Како је носила дијете у колијевку, војници је уфате и почну раскубат. Она је мислила да ће јој узет аљине ш ње ка другијема, но у то је оставе несвучену, и она весело крену даље, мислећи да је потрефила на војнике којијема је ниско жену свуковат. Но идући опази озада крв низа себе, пометну колијевку на земљу да види оклен је крв, кад – али дијете нема главе, но ју је окинуо и поша речени поп Мијаило. Неке су мајке кумиле и богорадиле војнике да им дијете не закољу, но војници, пошто га закољу, бачевали су га у огањ ђе кућа гори, и причају да је од ђетета зелен плам.) И Коруна Радоњина с Косора носила дијете у колијевку, а Црногорац, трчећи за њом, рече јој: “Стан жено! Што ти је то на плећи те носиш?” Коруна рече: “Дијете, и то некрштено; ево га тебе на Бога и св. Јована, ти да га крстиш.” Он јој рече: “Крстит ћу га, но чека”. Коруна причека. Црногорац, кад дође, закла јој дијете и понесе главу горе на Медун и рече војводи Мирку: “Ево сам посјека главу”. Кад је изнио ђетињу главу без косе, сваки се од туге стреса ко је ту био и видио. Причају да му војвода није аферим да, но је мршнуо на њега, говорећи му: “Погански сине! нијеси ју мога метнут, ђе сви други?”

Пошто је војска Миркова опљачкала Медун, ко је што стига, и изгорела куће, кренуо је дома преко Косора. (Том приликом поарана је црква медунска и понешен из Куча св. Арсеније. Кажују да су га калуђери донијели из Пецке патријаршије у Манастир морачки, но игуман морачки Димитрије река је калуђерима да га носе у Куче, говорећи: “Ту је слободан од Турака, а овђен га не смијемо држат близу Колашина и другије Турака”. И донијели су га у цркву медунску, ђе је стаја док је војвода Мирко доша и понио свеца ка и друго.) Кад су дошли код цркве косорске, његови војници камењем су јој врата сломили, из цркве што се могло понијет понијели су: књиге, крстове и коло св. Богородице, а што му није ваљало, то је уждио огњем и поломио. Ни гробове пред црквом није оставио, но све поломише, што није мога огањ изгорет. Кад су ови грозни зулум чињели у цркву, река је стари Туро Ђуров, потомак војвода Петровића: “Зашто, војвода Мирко, ово да се чини од цркве и гробова?” Војвода му је одговорио: “Није ово црква, но цамија, Туро!” –

“Није но црква ришћанска и ришћани су ју градили да се у њу ришћански Богу моле од неколико стотина година, па јој ти данас турско име дајеш, пошто ју крвнички поара и сатрије. Доста си зла учинио, а да не рушиш и не палиш богомоље. Ево колико ти је глава кршћеније увршћено, има си се чим задовољит и без цркава“.

Ово је река стога што су главе љући и ђеце, које су посијечене, скупљене на уљаник попа Луке и пободене на розге око уљаника, како би их војвода Мирко мога прегледат и виђет колико их је. Говоре да их је било 243 и да је у те главе било 17 војничкије који су могли у бој отић да се бију с Турцима, а друго су били старци, боници и ђеца. Не знам је ли ови број право речен, теке ово знам: да нијесу војници брчки и црногорски бранили, Бог зна колико би ту још глава посјечено било.

Војвода љешански доша је са својом војском у село раћешко. Сељани су га брацки срели, и он их је брацки примио у своју војску. Ту је доша Вучета Мирков, побратим војводин, и ш њим још неколико Вујошевића, и упита војводу: “Бојимо ли се што, побратиме?” Војвода му је река: “Ти ка да си заборавио, побратиме, е смо ја и ти по Богу браћа, но ка да вјеру иштеш”. Вучета: “Ја нијесам, ни да Бог, за мене, но знам да се не бојим код тебе, теке се чује за неке Куче да им нема вјере”. Војвода рече: “Ко је река, ја не знам. Ми смо сви браћа ришћани, божа је вјера дата свакоме, но ме води у твоју и моју кућу”. Вучета с дружином поведе војску и војводу преко преко Убалца и Загреде на Горње Момче. Ту заждише два дубирога за знак докле је војска дошла, па се врнули опет у Раће, гђе су коначили и у друштву провели ка домаћа чељад. Кад су сјутрадан чули глас од Медуна да је војска војводе Мирка све што је стигла посјекла, онадар војвода љешански, знајућ под чијом је заповијести, ослаби и пушти те његову војску посјекоше код њега на гувно у село раћешко. Залуду му је Вучета река: “Шта је ово, побратиме! Камо ти брацка и Божа вјера, коју јуче даваше свакојему ришћанину?” Војвода му је одговорио: “Бога ми ти, побратиме, не могу ништа, но старији заповиједа”. Тако Раћеси и Вујошевићи погибоше, село опалише и оплијенише. Војвода нема ришћанскога срца да одбрани побратима и његову дружину, које бјеше примио у своју војску, ка што су одбранили други неке, којијема нијесу аманет и вјеру давали, а као сенат и војвода мога је и од другије бранит, кад их је већ једном себе примио, стога му говоре у стихове: “Има власти, но не има части”. Народ о војводи говори да није има намјеру да то учини, кад није први дан побратима с дружином убио, но је угађа јачему, а не Богу и својој части; али се у народ и то говори, да је и он сабљом помага сјећ своје нове војнике. Њега су ружили његови војници и други Црногорци. Тако, Јоко Савићев, Чевјанин, река му је: “Што учиње, војвода, од браће и своје дружине, да Бог да ми не испала душа из тијела, док тебе не видио срамотну погибију!” Види се да је љешански војвода просуо брацку крв преко задане вјере од страха, теке је то недјело за сјутрадан оставио, но се препа, кад је чуо што је војвода Мирко са својом војском учинио, па није смио да не окрвави раћешко гувно и да остане без поштења, кад стигне војвода Мирко, који се враћаше дома.

Но горња војска којом су заповиједали Новица Церовић, Милисав Мишнић, командир морачки, и Павић Ђиканов, капетан ровачки, није за собом трага од злочинства није оставила. Кад су дошли од планине у села кучка и виђели што нијесу мислили да ће икад виђет: да је старо и младо, хромо и слијепо под мач пало, старе и младе главе на гомиле скупљене, а лешеве бачени у ублове и огњеве – не може се овђе описат жалост и туговање војске и војсковођа. Видећи тај гадни и безбожни ужас, војници су затварали очи да не гледају тај српски покор. Милисав Мишнић и Павић Ђиканов били су сами себе рукама у прси, лелечући и наричући за домаћом несрећом, с којом се губи пред Богом и пред свијетом. Овако су многи војници и главари чињели, гледајући на гомиле скупљене посјечене главе од старца и ђеце, од којије многи нијесу имале косе: ђетиње нијесу још почеле косматит, а старачке се огулиле, и зуби од старости пали, да их је тужно било и живе гледат, а не сад у гомили глава посјеченије богаља, и ако никад не бјеху мрски другоме нако Турцима; јер у тој хрпи огуљеније глава биле су и главе Зека Јокановића, Николе Радоњина, Ивана Николина, Радована Станкова, Јована Николина и другије старије турскије крвника, који су у своје вријеме били страшило Турака. Реко да их је тужно било гледат, а кад сам, ка дијете, о њима слуша како се говори, не оћа што више жељет, но да ми је ка који од њих бит. Сузе ми на очи ударе, кад зборим и пишем о јунацима, који су ме, у моје младе године, наслађивали њинијем дјелима, а и бриге ми задавали у мисли: оћу ли ја ка они бит. Многи од војника и главара тужнијем срцем кажевали су ми с каквијем су болом те главе гледали и разгледали, тражећи главе својије пријатеља.

Горња војска и њене војсковође тужнијем срцем гледали су ови полом, који је доња војска извршила. Павић Ђиканов и други неки главари тољагом су ћерали своје војнике из убалске цркве, који бјеху уљегли да се прекрсте и Богу помолe. Павић је ка нездрав од туге удара своје војнике, говорећи: “Излаз из цркве, безбожна војско, не заслужујеш у цркву да улазиш, ни да се Богу молиш!” Војници су му говорили: “Нијесмо ми криви, капетане, за злочинство које су други чињели”. Павић с дружином проклињали су праве и криве и сами себе, говорећи: “Све ће не Бог кастигат, тек овако чинимо, па и од Турака ово да чинимо, а не од самије себе”. Ово није говорио само Павић и други неки, но сви Брђани и Црногорци, који су то чињели.

Но није само горња војска са својијема војводама заслужила фалу што нијесу вршили злочинства над својом браћом, но је и у доњу војску војводе Мирка било доста главара и војника, који су радили да мање зла будне. Јоле Пилетић и Петар Вукотић први су почели бранит, и одбранили су од војводе Мирка да их не убије: попа Ђока Милачића, Николу Јованова, Сава Пауновића и Ујка Рашовића, српског јунака и великог турског крвника, који бјеше доша из Фундане да поздрави војводу Мирка, а Рамо Петровић из Марковине одбранио је, ка јунак јунака, Шута Радоњина (Шуто је био један од оније који су срели војводу Мирка на Морачу и увели му војску у Медун), те му је сва војска, ако и кријући, аферим дала.

Да кажем мало више како је било с Николом и Савом. Никола Јовановић с дружином срио је војводу Мирка на Морачу и увели војску по ноћи у Град. Мирко

је у његову кућу коначио са својом господом и слугама. Кад је из куће кренуо, кћене да га убије, али га одбранише поменута двојица, тј. живот му одбранише, а имуће не могоше, но му све што је има узе. Самога оружја сребрнога, пушака и ножева, нарамак, у које бјеше сабља што ју дарова св. Петар праћеду Николину, и “амајлија”, коју је дарова владика Раде оцу Николину. Народ се чудило и његова иста дружина што учиње војвода Мирко: да похара кућу у коју је коначио и љеба ио. Народ је набраја колико је турскије паша сачувало српске куће у које су коначили, кад су српска села палили и пљенили, а војвода Мирко похара своје! Његова млађа и старија господа мрчком су се омрчила, гледајући што чини војвода, али нијесу могли одбранит више но поједини живот, јер он је има владалачку власт. (Који су то гледали, нагађаху да је то војвода учинио, зашто га Никола није, како треба, дворио, кривећи га како је мирно, капом на главу, сједио и пушио дуван у сипсију пред војводом. Ја вјерујем да је Никола тако чинио, јер ни старији Кучи од њега нијесу знали, да пред старјешином на ваља држат капу на главу, ни сјеђет, ни дуван пушит почем све једно другом у Куче прилицаше простотом и слободом. Да ли је војвода Мирко стога Николу ктио посјећ, не знам, теке знам да је даровано из владике оружје и све друго мртво и живо понио, кад је кренуо.)

Поменути Саво Паунов ранио се у бој с Турцима осми дан прије тога и лежаше у постељу од ране, али је мога на штап ижљећ у село, да види војводу Мирка с господом у кућу Николину, јер је жалио што га није мога на Морачу срест ка други, и нада се афериму од војводе кад га види рањена од пушке. Но мјесто тога онакав јунак, којему је ријетко пара наћ у младе јунаке, нађе отворен гроб, да га не одбранише Петар и Јоле, али имуће му понесоше ка другијема. (Савово дијете спасио је од смрти поп Мићо Лубарда с Љуботиња, који се ту потрефио. Поп Мићо је пита за Савову жену, је ли јој кршћено дијете, а кад му је она казала да није, рече јој: “Ја сам поп, дај крстимо га, ако Бога знаш, да ти га не закољу ови богозаборавници, којије није прије било”. И дијете не заклаше, но га ено и сад живо.)

О злочинствима, која су тада у Куче извршена, и сад се с тугом говори по Црној Гори и Брда. У свако племе и село броји се који је што у Куче тога пута чинио. Ко је добро чинио, добро му народ и збори; а ко је зло чинио, пријед га проклињаху, а сад га жале, јер им се зло догодило, па народ набраја какав је којег злочинца божи кастиг стига. Ево да кажем, ако и мали дио, њинога набрајања.

Пиперска војска уопште бранила је Куче и жалила ка своје зло, а само мали дио био је дружина злочинства. Тако и Бјелопавлићи без Вражегрмаца с малијем дијелом жалили су и бранили Куче ка своју браћу. (Тако, поп Петар Вујошевић с Расељенове Главице обранио је попа Лакића с неколико Медуњана да их не побију.) Чевљани су одбранили Куче, ђе су гој до њи могли доћ. Војска његушка, цуцка, бјеличка, ћеклићка, пјешивачка, све ове војске чувале су се од злочинства, нако да је кријући који што учинио. Од Цетињана било је који су чињели, а било их је који су бранили, али њихов војвода Марко Мартиновић одликова се грабњом, ма није сјека. Цеклинско племе има који је што дрмнуо, а уопште су Куче жалили и штеђели. Љуботињани неки су зло чињели, а вишина бранили, но њин војвода, поп

Ђуро Кусовац, који је био први до војводе Мирка, показа је јунаштво на једног сиромаша из села Жиковића именованом Јоко Дурков, којег “не би из купуса изагна” што је она ријеч. (Он бијаше доша војводи Мирку да се пожали на Дрекаловиће, како га бију, зашто је од нејака браства. Поп Ђуро му рече: “Примакни главу да видим јесу ли те били, али лажеш војводу Мирка”. Он је сага главу да покаже ране, а поп Ђуро му је откиде једнијем махом, говорећи: “Нете те више бит!” Попа Ђура народ је клео и уклео: никога му у пуну кућу нема, до његова стара попадија, ђе пјева уз гусли и с тијем се у јаду своме разговара.) Али највише су свакојега зла учињели и безбоштине показали у Куче један дио Црмничке нахије и Вражегрмци из Бјелопавлића, те их је народ клео и пљува, па и они послѣ присташе да сами себе пљују и обличавају, корећи себе и кајући се, пошто виђеше какав божи кастиг на њих паде, да их сад народ жали, иако је пријед проклиња. Тако, некојему су очи испале, некојему руке се осушиле, неки се разгуба те се не мијеша у чељад, некојему ђеца помрла, некојему се побољела, а неком истражила. И сами злочинци, а не само народ, набрајају што је ко чинио и што дочекује. Поп Јово Војводић из Глувога Дола говораше: “Неће од наше куће трага остајат, зашто је мој брат поп Мијаило најпрви почео клат ђецу у колијевке, па сад нема њега ни од њега никога, но му је пуста кућа затворена. И ја сам има три-четири ђетића, сад није до једно живо, и њему се не надам да ће живјет, но ће ми се траг ископат ка свијема злочинцима и безбожницима”. Марко Перазиић пита је Нешка Дупиљанина: “Како си, Нешко? Одавна те нијесам гледа”. Нешко му је одговорио: “Ја никако, Марко, но ми се стече оно кад ми рече да не закољем оно дијете е ђу Богу платит. Ја не послуша, но га закла, и Богу плати: три сам сина има, једнога ми изјела змија, један ми се удавио у воду, а један ми се распа од болести на постељу; сад ниједног немам живог. Мала што сам има и ш њим живио, све ми се је погубало, и Бог ми је све моје нагрдио”. Марко, ожалостен, рече: “Немо сам себе тако убијат; може бит да је то божа судбина”. Нешко рече: “Није то божа судбина, но је то ђавоља судбина, која нагна мене и друге да кољемо ђецу у колијевке и старце, те не Бог нагрди, мене и друге који смо то чињели, те се калијежи народ с нама”. Марко рече: “Не калијежи се народ, но ве жали”. Нешко: “Нема право нитко да нас жали; згријешио би Богу, ко би нас жалио”. Један Љуботињанин запита Ђока Пунишина, Куча, одакле је, и кад му он каза да је из Ораова, упита га: “А је ли сад они дуб код убла близу села?” Кад му Ђоко каза да јест, он му рече: “Под они дуб закла је дијете у колијевку један наш; ето га слијеп од оба ока, а руке осушене”. За тијем му је набраја по села и племена шта се је коме догодило, а слијепец, чујући што му прича, рече: “Нека, Богу фала, е сам ја и други ово дочекали, дадосмо примјер народу”. Здрави му рече: “Вас жали народ, да ви може што помоћ”. Слијепи: “Не заслужујемо да не жале”. Здрави: “Е, јадан, заслужује сватко да се жали; и свети су се варали, па се и ви преваристе, но ће Бог опростит онога што се каје”. Слијепец, мало окријепљен, рече: “Може Бог да ни ове муке што олакшају за они свијет, а за ови немамо што тражит”. Капетан Павић Перазиић говораше: “Богме, ви, Кучи, оне године платисте од нас што није прије било, а ми платисмо од Бога, да се не чује да је Богу ко тако плаћа”, па је набраја с дружином што је ко платио Богу.

Колико је овакога збора у народ, не би ласно описа, да је само у једно село, а не у сву Црну Гору и Брда, а особито сад, кад се све више у народ за ови догађај говори,

иако се отворено не смије, ма се пријед ни оволико није смјело, а сад се свако смије фалит и казат своје добротинство, а особито кад се говори о онијема које је Бог казнио.

У први мах мислило се да је црногорска војска учињела онолика зла без заповиједи старијега, ка незнанија каква, јер се није могло вјероват својијема очима и разуму, док се није виђело колико је војвода Мирко с тијем задовољан. Почем му се није могло познат, кад је на Морачу био, да ће и помислит што рђаво, но ка да је у своју кућу одио, народ је нагађа: “Ш чега учини ово?” Једни су једно говорили, а други друго, али се брзо знаде да је књаз Данило наредио да тако будне, и војвода Мирко није мога да не изврши наредбу, па и да није желио. Истина, мога је да не учини цио ови ибрет и кастиг, али наређено му јест било. Ово су посвједочили главари брцки и црногорски, корећи сами себе зашто пуштише да се оно зло учини, чујући да народ завиди онијема који одбранише, а кори и куне оне који зло чињеше. Капетан Лазо Пуранов, кад су га корили, река је: “Нијесам ја крив, но је књаз наредио да се закоље и дијете у колијевку”.

За сва недјела, која су у Куче учињена, народ с разлогом осуђује књаза Данила (што војвода Мирко кће да убије Николу Јованова, попа Ђока Милачића и Шута Радоњина, који му војску у Град уведоше, ово народ даје њему, а не књазу), и Бог зна колико би још Куча погинуло, да нијесу бранили, и то војници више но главари, јер су војници бољу прилику имали да више живота сачувају. Главари су поједине одбранили да их не убије војвода Мирко, а војници су их на буљук одбранили један од другог на разне начине. Неки су их одбранили, говорећи дружини како “ће се осрамотит, ако убију своју браћу”. Неки су крили Куче гором, ће је горе било. Неки су их преобукивали у своје аљине, а највише су их сачували капама, јер Кучи нијесу тај мах капе црногорске носили, па су им црногорски и брцки војници давали своје капе, и тако је сваки Куч под црногорском капом здрав оста. Многи је Куч спаса живот тијем што је назва којега црногорског војника кумом и побратимом, иако га ни видио није, јер тада га ови војник одбрани од другог војника ријечима: “То је мој кум (или побратим), но ми га немо таћ без твоје и моје зле среће, е немо се међу собом клат, ако ми кума (или побратима) убијеш”. Ако би му друг река: “Откуд ти је кум, а не знаш му ни име?” добио би одговор: “Како откуд ми је кум, пасји сине! Да л нијеси чуо, ће ми је сад река: “Од мене ти Бог и св. Јован”? Зар не знаш да је то једнако речено ка и кршћено кумство?” Ови објеси руке, не зна што га нађе, јер му је казано да “Кучи нијесу ришћани” и да ће “грешан бит пред Богом и пред судом, ако Куча не убије и не посијече”.

Тако су војници спасли многе Куче, кријући од власти, колико се могло, а да су заповијед извршили, други би број погинулије Куча био; јер многи војници који су се натјецали да сијеку Куче, који су на скупове сјеђели у своја села (Кучи нијесу бјежали ка обично што се пред непријатељем у бој може побјећ, но су мирно сјеђели у своја села, не мислећи за опасност, док нијесу пушке у њих почеле пуцат и ножеви махат, а онадар је доцкан било за бјежање), кад виде некојега војника ће брани Куче, вичући: “Не удри брата Србина, Црногорче, црн ти образ, ка ти и јест, мимо браћу!” зачуђени на ови глас, почну и они бранит. Који су Куче бранили, у

првину крили су од власти, а послѣје сви се казаше један другом, фалећи се колико је који Куча сачува, и дичећи се пред народом више но да су турске мејдане добили. Већином млади војници, који су се надали грбу или крсту и медаљи, или другоме дару у будућности, ти су више крили ако су Куча сачували од погибије; а који се није томе нада, па био главар али војник, тај се није крио, но је радо прича што је он и други чинио. (Било је Црногораца који је свој рад у Куче крио и од своје жене, да му се не руга, а многа да га не куне и презире.) Али највише су говорили о прећераности у Куче и осуђивали злочинце они који су смјели говорит. Капетан цетињски стари Лазар Пуранов, Стефан и Машан Перков, Видо Бошковић, поп Ристо Пилетић, Вуле Николин, Сула Радовић и многи старци ове врсте, који се нијесу будућности бојали, нити се степену ни ордену надали, до онеме великоме крсту, који ће их с овога свијета поспратит, смијаху говорит да је књаз Данило наредио “и ђеца у колијевке да се кољу” и да је река: “Удри Куча на божју вјеру, ако га другојаче уфатит не мош!” Многи су се војници, ка на исповијед, један другом жалили, како су неке Куче на вјеру убили. Такви су се војници правдали, говорећи да им је тако речено и да су мислили да ће зло учињет који би жива оставио и једнога Куча: “Кад виђесмо друге ђе не сијеку, но бране и пријете сваком срамотом, тај мах почесмо и ми бранит, иако ни зачудо би како смију бранит од суда, али бранили смо, мислећи: ако погину они што бране, нека и ми погинемо од суда, а још виђесмо да су бољи они што бране, но ми који се грабљасмо да више посијечемо, да ни не уграби други и рече пред господаром: “Бољи сам од тебе”.

Лијепо је да се наш народ боји Бога и клетве и умије цијенит и жалит изгуб који је књаз Данило похаром Куча учинио, те освети Турке од Куча који су им вазда били сумпор у нос, а српска срца уби и заплака у оно доба, кад се бјеху ограшила, особито у Турској око Црне Горе, књазу Данилу и његову суду, па им ово из убаха бјеше брацко поклање. Народ више жаљаше књаза и општи изгуб но Куче, иако сувише тужно и грешно бјеше што је ш њима учињено. Сви по Брда и Црној Гори уздихаху и бонијем срцем тужаху од турског весеља, које чињаху за догађај у Куче, јер оживје и овесели се и најгора турска голица. Турци, који бјеху стрекнули од књаза Данила и српске слоге, мишљаху да су толико добили, да ће Срби од Срба бјежат у Турака и уток тражит, ка што је и било. Турци, весели, подсмијеваху се Србима који су међу њима, набрајајући све што су Црногорци учињели Кучима, и најпослије им и цркве похарали, а међу Турцима све су здраве; али то су зборили Турци џегадури, а не сви.

(Из: Марко Миљанов, *Сабрана дјела*, књига 3, *Племе Кучи у народној причи и пјесми*, “Графички завод”, Титоград, 1967)

Рајица Марковић
НЕБЕСКИ КРВОТОК

Побећи од себе пронаћи се бољи
Са срца огулити отровну красту
Ишчупати жалац световној зољи
Поцепати маску будаласту.

Прекинути снове звоњавом свести
Пробудити зеницу ослепелог ока
Чути у срцу звук благовести
Хармонију небеског крвотока.

Препознати претке у зеници сина
У грани зеленој вечити корен
Пронаћи у мору пешчаних дина
То сјајно зрно из кога си створен.

ПОЛЕТИ ПЕСМО

Полети песмо на крилу југа
Сунчевим прстеном овенчај риму
Успори земљу за пола круга
Позајми од мора талас и плиму.

Заплови пучином ноћног озона
Док обале звезда водоник пљуска
У јеци сјајних небеских звона
Постани мерач и златна трска.

Измери собом празнину света
Дана и сати варку искидај
Сазидај вечност мирисом цвета
Пречистом росом ране извидај.

ПАДОМ ЛЕТИМ

Падом летим
Сузом пловим
Дану претим
Даном новим.

Пијан сањив
И без пића
Болно рањив
Тешког жића.

Спавам ноћу
Дању сањам
Сном све хоћу
Сном све гањам.

Живот гулим
Трулу крушку
Метком хулим
Празну пушку.

Купим спласнем
Распродајем
Земљом гаснем
Небом трајем.

(Из необјављене збирке, пролеће 2003.)

Рајица Марковић рођен је у Крагујевцу 8. марта 1958. године. Писање песама почео у раној младости. У “Црвеној застави” радио као физички радник осамнаест година. У Новој Србији На Западу живи као технолошки вишак. Не жали се ником, са супругом подиже четворо деце и даље пише песме. До сада објавио *Нико као ми и ми као нико* (Крагујевац, 2001) и *Господар – слуга* (Крагујевац, 2002).

Светислав Пушоњић ПОЕМА О ГРАДСКОМ АНЂЕЛУ

У нему поноћ градску
док киша је пролећна љуштила из небеса
из густе водене завесе изрони
млади човек један висок, чедан и леп
у јакни од јефтиног кепера црног
фармеркама и патикама црним
што гацао је улицама кроз осветљени градски мрак
док у ведроме оку чудни му титрао сјај
као да крилима маше и кроз улице почиње лет.

Под стрехом драгстора што радио је читаву ноћ
четири чистача, у руци са боцама пивским
ћутљивим оком посматрали су водени мрак
док густом се кишом купао прљави град.

“Добри чистачи, пиво бих с вама желео попити ја”

“Градски анђеле
Зашто са нама тако добар си ти?
Чедан си, висок и млад; паметан, мудар и леп;
зашто не идеш тамо где ће ти ваљати то
јер богати, учени, славни желе
да будеш један од њих,
уместо што са нама прљавим, тужним и јадним
на овој пролећној киши
испијаш пиво сад ти.”

Тада им анђео градски овакву прозбори реч:
“Јер добри чистачи,
ћутљивим погледом вашим храним се ја
а пиво ми ово је слађе него најлепша учена реч,
срца су ваша пунија од банкарских рачуна
а туга је ваша крвоток васионе
и тако не знате да стихови сте песме којом пева се Бог;
ви псујете, пијете и једни другима
меркате жене,
ал сродство са вама изгубио није
камен, ветар и лист
и пролећна ова кишна ноћ
а сада збогом чистачи добри.”
“Збогом и посети опет нас, градски анђеле”

Док плови даље низ градску кишу што гушће је
влажила тло
а патике цврче препуне воде,
низ Балканску улицу спуштао се он
где се под стрехом на дну скупила проститутка
и она натеже флашу док бутине њене голе
милује улични зрак,
њене се очи злочесто смеше
док нуди му флашу да друштво у пићу буде јој он:
“Градски анђеле,
откуд у ово доба сад ти
и чему ти осмех блажени тај
кад живот је гадан и проклет
баш као и ова плачљива ноћ
а човек је мрачнији од најзабитијег градског сокака.”
Отпија гутљај и враћа флашу јој он:
“Погана жено! Проклети јесу и живот и човек
али је светао поглед твој
и јер у моменту овом жестоко волим те ја
и срце се моје весели што сада са мношци ти
небески крвоток тутњи кроз ову језовиту ноћ.”

“Градски анђеле
тако си уман и леп
а тако си чудан, блесав и луд,
Ко си заправо ти?”

“Ја сам баштован планете
што залива сваки искрени цвет
да увенули не би ни радост ни бол, ни срећа ни плач
ни туга ни бес,
јер извори чисти су то
с којих се напаја живот сам,
а извор си такав и ти

јер искреним болом уздише твоја реч
и Укупној Песми дала си један стих.”

А киша све гушћом копреном кропљаше асвалтни врт
што нашминкан беше болесним сјајем лампиона,
Анђео градски пролазио је кроз Калемегдански парк
где густом језом титраше болесни мрак

и живе душе не беше
ал само девојче једно на клупи
пушташе да косу вода јој лепи и натапа кроз

а она седи сама и некако чудно и лепо беше то

“Девојко чудна
појавом својом прелепим чиниш асвалтни овај врт
а срцем твојим плаче овај небески плач.”

“Градски анђеле,
због нечега овде сама седим ја
ал речима када бих желела казати то
само би покварен био чудесни сусрет наш.
Грли ме, љуби ме страшно
у грљењу твоме желим да изгорим сва.”

Мишицом чврстом и снажном
анђео градски је дохвати тад,
грле се, љубе а кишна им чела се сјаје
низ гњецаву одећу велика слива се вода.

“Девојко страсна
хајде са мном у овај улични лет
да јашемо ветрове, грлимо сунце и плодимо сваки цвет
под ноге људима да се бацамо
и нечујну радосну песму певамо ја и ти
док добри жалосни људи ти
буду нас пљували, тукли и мучили
Укупној Песми да дајемо увек по нови стих.”

“Не могу анђеле градски, не могу,
нек цветови увену ја их оплодити нећу,
Прелепи човече мој, једини кога искрено заволах
иако први те пут угледах овде и сад,
Остај ми збогом и праштај.”

“За опроштај немој ме молити, девојка чудна и страсна,
јер и тебе сам искрено заволео ја
јер тако чудна си, страсна и добра
јер очима твојим ја гледам
што мимо њих видети ми се не да
Сад збогом остај и ти
и сачувај оно што слути ока ти сјај.”

И тако анђео градски ходаше даље
кроз пљусак што гушћи је бивао све
и идући поред кафане “Руски цар”
видеше три га младића како висок је, чедан и леп
жестоком завишћу плану мангупска њихова крв

јер бољи је био од њих,
излетеше пред њега у кожним јакнама младићи
те градском анђелу овакву гневну упутише реч:
“Јер лепотом својом чиниш невидљивим нас
анђеле градски
туци са нама се ти!”

Анђео градски тад ову њима изговори реч:
“Јер искреном мржњом сада прокључа мангупска крв,
борба је ова вашег срца честити плод
зато је прихватам јер она чини ми част
и Укупној Песми додаје још један славан стих.”

јурнуше снажни и опаки младићи
али и анђелу градском борбена проври крв
и мада је многи буботак примио он
ипак је песницом чврстом ударац давао јак
те испесничивши младиће на земљу их баци сва три
те осмехну се и окрену и продужи корак свој

ал гневни младић један под теретом силне срамоте
јер слабији се показа и на земљу оборен би
тргну иза паса пиштољ и хица опали два
што громко одјекнуше кроз густу кишовиту ноћ
те анђела градског згоди у раме и близу срца;
Посрну анђео градски и болни му оте се крик
ал видевши у очима младића да мржње је нестао плам
већ ужас и кајање силно да згрчило њихов је лик
осмехну се и ову тада им добаци реч:

“И мада са жестоком мржњом убисте сада ме ви
Ал чедни младићи немојте због тога се кајати
јер и гневни овај потез ваш
Укупне Песме ипак је један стих.”

а они се снизаше на колена пред њим
и с великим јадом овакву плачну изговоре реч:
“Градски анђеле,
жалосно је ово што теби бољем од нас
гоњени великом мржњом починисмо кукавни ми,
Учини да искреном сузом нашом зацели твој се бол
и Укупне Песме нек наш се погани избрише стих.”

“Храбри и чедни младићи
Укупне Песме ниједан не може бити поган стих
јер жестоким срцем вашим такође се отпевао Бог,

али и искрена жалост којом плачете сад
Укупној Песми нови дописује предиван стих,
а плачем и кајањем вашим храни се сада живот мој.”

И остављајући уплакане младиће продужи корак свој
и посрћући нестане у кишној копрени
што гушћа је бивала све
док му из рана обеју тамна лила се крв
кропећи заједно с водом овај асвалтни врт.

(2002)

(За податке о аутору видети страну 74, Броја 1 СРПСКОГ ЛИСТА)

ПРИКАЗИ

Момчило Селић ИСМЕЈАНИ ЈУГ

(Предлог преводиоцу: *The Southern Tradition at Bay* (Јужњачка традиција на заласку), од Ричарда Вивера (Richard Weaver) и *Cracker Culture* (Гејачка култура) од Грејдија Маквинија (Grady McWhiney))

Мада се многи Срби ових година поистовећују с америчким Индијанцима, значајније поређење ваљало би да буде с америчким Јужњацима. Јер, за разлику од америчких Северњака – Јенкија – пореклом углавном Енглеза са додатком нешто Холанђана и Немаца, Југ су од почетка населили британски Келти. А да су Келти на Британска острва дошли из Централне Европе и са Балкана то се Англосаси труде да забашуре: све њихове студије о Келтима баве се поглавито британском варијантом, мада су се Келти прославили пре свега као Боји (бојовници из Бојке, или Бохемије, данашње Чешке), Волоси (или Власи, са Балкана), Гали (Галићи из

Галије, другог Галичника), Келтибери (из Иберије, данашње Шпаније чији се Ибар и данас зове Ебро), и тек на крају као Шкоти, Ирци, и Велшани.

Наиме, судбина Срба – међу којима келтски слој није занемарљив, нарочито у брђанским крајевима – готово је истоветна са келтском, а индијанском тек у другом изводу. Са Келтима Срби имају крвну везу, а са Индијанцима – понеким – само сличну судбину. Јер за разлику од Апача, Кијова, Суа, па и Ирокеза – свих малореких, суздржаних, а у рату окупних – попут многих Шкота-брђана, Ираца, Велшана, Француза и Шпанаца, Срби цене отвореност, искреност, својеглавошћу, повремено и милосрђе, а воле да попију, да се развеселе, пренагле, побију се, и потом кају. Марко Краљевић сличнији је Кухулину, британском диву, но што су и један и други индијанским, тевтонским, скандинавским, или грчко-римским херојима. Јер и Кухулин и Марко умеју да се смеју, и себи ако треба.

Но, тај смех се и Србима и Келтима – нарочито америчким Јужњацима – једнако о главу обио. Ко се последњи смеје, најслађе се смеје, кажу Северњаци. Тевтонски смех – тежак, суров, подругљив, изазван вратоломијама тела чешће но духа (енглески смех почивао је дуго на pratfalls – клоновским падовима, чему се и данас Немци грохотом смеју), већ преко сто педесет година усмерен је у Америци на Stackers – гејаке, или Hillbillies – брђане, у оба случаја Келте, због њихове непосредности, непромишљености, наивности и пршења. За Јенкије све што Југ чини – било да се спрда као Моравци, Власи, или Крајишници, или да се дичи као Златиборци, Херцеговци или Црногорци – пуко је блесављење поред обиља посла којим се ваља бавити. Усто, смех Јенкија осољен је злурадошћу Јевреја и Хазара, а енглески и подсмехом одрођеног, такође у основи галског племства.

Јер, другог племства до келтског Европа на Западу дуго није имала. Мада по *Алманаху Гота (Gothas Almanach)* европско племство испада поглавито тевтонско, однос према себи и другима као господи у корену је келтски (Роберт Грејвс је сматрао и Ахајце Келтима) и српски. Тако се у Лужичана и Помораца друштво делило на жупане, витезове, и смерде, а код Скита, Сармата, Међана (Медића), Перса (Прса), Сака (Хотећих) и сличних на краља (*рецу* или *раћу*) понекад и цара, па кнезове, марјане, себре (слободне сељаке) и отроке (неслободне, под заштитом слободних). Западноевропско племићко име Алан, рецимо, само је назив једног сарматског народа који је протутњао Европом од Каспијског мора до Шпаније и са Вандалима (по мишљењу Олифанта Смитона, приређивача Гибона: Вендима) нестао у Северној Африци. Но о Србима и Келтима мало се писало до скоро, уз велику пажњу да се не повежу међусобно, а камоли са данашњом етничком сликом Запада. Зато су се прве озбиљније књиге о исконском односу Соја према Богу и људима појавиле тек другом половином прошлога века, када је Црно племство проценило да је безбедно дозволити опела упокојенима.

Тада је одата почаст и Индијанцима, филмовима и књигама као што су *Сломљено копље*, *Мали велики човек*, *Плави војник*, *Плес са вуковима*, *Церонимо*, и припуштено нешто ирске и шкотске традиције у медије, мада су готово сви тевтонски и јеврејски интелектуалци наставили свој обрачун са Ребеком Вест,

Његошем, Владиком Николајем Велимировићевим и другим, не тако познатим племићима. Јер, ако сој презире несој, Црно племство се плаши и мрзи Србе, Келте, па и Романе, Грке и Словене. Наиме, видећи себе као властелу памети, воље, и промисли, насупрот гојских узурпатора од соја, духа, душе и срца, укривени владари Млетака и других трговачких република средњовековне Европе својом завишћу и злочинством исписали су и добар део европске историје. Мада неспособни да владају и собом, лажни аристократи из *Anti-Gothas Almanach*-а су богатством и мрављом упорношћу успели да зацаре светском привредом и политиком, међународним и невладиним организацијама, чиновништвом и тајним службама већине модерних држава, те удружењима попут Шрајнера, Лајонса, Киваниса, Ротаријанаца, Слободних зидара, Малтешких витезова, Темплара, Розенкројцера и сличних, као и већином западних културних, универзитетских и научних кругова.

Зато су о Келтима, нарочито америчким, тек осамдесетих година први писали, наравно незапажено, историчар Грејди Маквини (Grady McWhiney), аутор још непреведене *Гејачке културе (Cracker Culture, the University of Alabama Press, Tuscaloosa and London, 1988)* и *Јуришај, и умри! (Attack, and Die! од истог издавача, 1984)* и Ричард Вивер (Richard Weaver), професор књижевности са Универзитета у Чикагу, аутор такође непреведене *Јужњачке традиције на заласку (The Southern Tradition at Bay, Regnery Gateway, Washington, DC, 1989)*.

Пркосећи незваничној забрани карактерологије, попут Цвијића или Дворниковића, Грејди Маквини се у своје две књиге нашироко бави проучавањем и процењивањем галског пркоса, кочоперности, љубави за велики и лепо гест, јуначења, или, једноставно, хероичног и често необузданог исказивања животне радости и обиља животне снаге. “Вредности Јужњака и Јенкија”, пише Маквини, “као и оне Келта и Енглеца, нису биле само различите, већ међусобно супротстављене... Готово сви посматрачи у последња три века описивали су Северњаке и Енглеце као марљиве и пословне фармере, трговце, и произвођаче опседнуте зарадом и предузетништвом, често хладне и круте, повремено грубе и грабежљиве... Један Швајцарац је тврдио да су Енглецима чак и куплераји озбиљни и пословни. А један немачки посетилац признавао је енглеску ефикасност али се ипак питао “о духовном стању нације у којој се вредност појединца мери његовим дохотком, и у којој се каже, рецимо, да је неко “*вредан сто хиљада фунти*”.

Са друге стране Маквини примећује: “Јужњаци су уживали у свему што се новцем да прибавити, презирући међутим људе који би живот посветили његовом стицању. Један путник из осамнаестог века тврдио је да су “Јужњаци задовољни да живе из дана у дан, само да имају за бакалук и да могу себи приуштити нешто радости и веселја; остало им не треба... Један Јенки је чак изјавио да Јужњаци уствари презиру новац, и да су им дражи и њихови пси него иметак.”

“Многи посматрачи”, пише Маквини, “тврдили су да разлика између Севера и Југа потиче од северњачке љубави за градски живот а јужњачке за сеоски, са свим његовим тежбама и захтевима. “На Северу, Јужњак се среће са изопачењем свих

својих обичаја”, приметио је декан Универзитета Јејл, “и тешко би га ишта навело да овде и остане”. Даље Маквини каже: “У начелу Јужњаци су сумњали да је Овај Свет могуће побољшати, или да то ваља чинити. Очекивали су више од Следећег, верујући да ће им Тамо живот бити угоднији и бољи... Мада романтични и отворено реакционарни, многи су, за разлику од већине Северњака, прихватили несавршеност људи и природе”. Британски Келти, подсећа Маквини, беху исти: “Ниподаштавали су грађане и занатлије, и ценили борбу изнад сваке пословности. У шеснаестом веку Џон Мејдор је запазио да: “Шкоти своје синове не васпитавају да буду занатлије. Обућаре, кројаче и сличне држе недоличним и неспособним за рат. Становнике градова такође сматрају некадрим за војевање”, а Маквини додаје да су сви посматрачи и путници по галским крајевима Британије приметили да брђани редом дају предност сеоском животу над градским.

Уочавајући да Јужњаци у суштини аристократски гледају на свет, Маквини се не упушта у опис тог светоназора. Но Ричард Вивер, аристократа животом и делом, отворено суочава свет келтског, племићког Југа са изопачењима Севера, где је предавао књижевност синовима и ћеркама трговаца, пословних људи, службеника, радника и осталих најамника. Модернисти би Вивера покудили због хваљења живота на земљи, међу људима од части, господства, и угледа, насупротив његовог избивања у Чикагу Јевреја и насељеника који често нису знали енглески. Но, са свог изузетног знања, ерудиције, и искуства, Вивер се изгледа није заваривао да има места другачијих од Чикага. Дух Вавилонa и Содоме, Хефестовог Ада и посувраћене, берсеркерске Валхале стизао је, наиме, и до најудаљенијих забити Југа, колико и до Балкана или Закавказја. “Несигурност наше цивилизације”, пише Вивер у Уводу своје *Јужњачке традиције на заласку*, “расла је са нашом владавином над природом, мада нам беше обећано нешто посве супротно. Накупили смо читаве гомиле машинерије надајући се да ћемо њоме утицати на цивилизаторски дух, или бар ослободити силе које би га подржавале. Но, баш тај дух показује све знакове посустајања – то се дало назрети и пре Светских ратова – и свугде су вулгарност, морална тупост и опадање у надирању. Заведени смо да својим главним задатком сматрамо победу и владавину над природом, укључујући ту простор и време. Напредак у примени механичке силе, а нарочито наша све већа покретљивост, поздрављени су као аутоматски прогрес. Та мисао се показала врло примамљивом, поставши безмало општеприхваћена догма помоћу које лукави искоришћују оне који не мисле довољно: претпостављам, да је њена привлачност управо у ослобођању од потребе за размишљањем. Наука је постала сама себи циљ: као да је покренут неки оријашки строј замишљен да нас аутоматски доведе до неке невиђено напредне цивилизације. Под утицајем технике и роботизованог рада лако смо заборавили да је најтежи и најодговорнији задатак васпитати људе, и владати њима за опште добро”.

“Дух Југа”, пише Вивер, “тако очито супротстављен духовном расапу модерног света, традиционално је и отворено повезан са европском цивилизацијом. Стога се савремена публицистика тим духом бави површно, супротстављајући га модернитету и занемарујући чињеницу да са он ослања на значајније истине о људској природи него већина савремених филозофија. Попут битија којим се бавио

Аристотел, Јужњачка традиција вуче четвороструки корен. Њен најочитији огранак јесте феудално схватање друштва које се, мада пренесено из Старога света, на Југу сматра толико природним и очигледним да Јужњаке до данашњих дана нико није убедио да га напусте.

“Други огранак је витешко предање, то јест, романтични идеализам уско повезан са хришћанством, коме је част главни принцип понашања. С тим у спрези стоји и староставни концепт господина. Први пут поменуто код Аристотела, пренесен преко Кастиљонеа (Castiglione), Сер Томаса Елиота (Sir Thomas Elyot), и других, он захтева стабилно друштвено уређење и систем класног образовања. Коначно, ту је и религиозност, тешко објашњива формалним хришћанством колико општом, историјском религиозношћу. Укратко, својим осећајем за наднаравно Јужњаци одају почаст божанском духу и моћи, и животу као чуду. Сви ови чиниоци постојали су на предратном Југу (пре Грађанског рата 1861-65; прим. ур.) и чине стубове јужњачке самосвојности и данас”. (Виверова књига објављена је 1989. године; прим. ур.)

Виверов опис соја и Маквинијев подробно обрађен однос “тевтонске” Америке и Велике Британије према Келтима, од антике до модернитета, упозорење су и нама. Јер, мада су нам Келти родбина, за њима као историјским жртвама можемо само тужити, трудећи се да нама још дуго нико не пише читуљу. Наиме, попут Хрвата, Словенаца, или Шиптара, многи Келти су се приклонили сили мимо духа и постали најжешћи и најприлежнији тевтонски измећари. “Ако их не можеш победити, придружи им се” (“If you can’t beat them, join them”), каже једна конвертитска пословица. Тако су се за рата у Босни најгори наспрам Срба показали Ирци и Велшани, згађени нашим мурдарлуком, осветољубивошћу, лакомисленошћу и прстодушношћу, управо особинама које Маквини сматра типично њиховим и јужњачким. Но душа и дух народа се не дају мењати колико ни у појединца, па ћемо можда баш захваљујући свом вечитом дечаштву ми претрајати где Келти нису. (А да ни они нису посве мртви сведочи, између осталог, и филм Мела Гибсона *Храбро срце*).

Јер, ни живот ни људи нису никаква “енергија” већ жива сила способна да се обнавља док дише; пошто су им генерали Грант и Шерман спалили добар део земље, Јужњаци, мада и данас ударна снага америчке војске, остали су зато једини бели Американци с којима можемо наћи заједнички језик. Наиме, једино јунаци могу разумети и прихватити друге јунаке, макар као часне непријатеље. Да смо се Америци отворено одупрли још 1991, када је Словенце напујдала на отцепљење, прошли бисмо боље него надмудрујући се с њом. Са рачунцијама се не ваља надрачунавати нити са коцкарницом коцкати: сами Американци то најбоље знају, тврдећи да се “поштен човек не да преварити” (“You can’t cheat an honest man.”) А што се тиче Сасенаха (Sasenachs), како Шкоти зову Енглеze, или Коцкастих глава (Squareheads), како Јужњаци зову Немце, своје особине ни једни ни други нису крили ни приликом првих удара на Британце, Лужичане, и Балте. Нису се случајно, наиме, Јевреји прикучили Германима: викиншке провале, нормански походи, крсташки геноциди над свим Вендима без разлике, уништење галства у Француској

и Средњој Европи, затирање Велшана, Шкота и Ираца и последњи, одлучујући удар на све праве Људе у Америци, Јевреји су добро разумели. Од поклоника моћи на Овоме Свету друго се није ни могло очекивати до да се удруже – не по завери већ карактеру, попут паса исте нарави и пасмине.

Од Јенкија који су пред Грађански рат топовњачама натерали Јапанце да тргују с њима, и сопствени Југ ратом опустошили, поробивши га потом горе него Босну и Космет данас, који су на Јапан из страха бацили атомске бомбе а на нас из пизме уранске, који су допустили, па изгледа и подстакли уништење багдадског музеја и библиотеке, добро не треба очекивати. Но, мада Тевтонци заједно са Јеврејима владају Америком, па све више и светом, основни амерички однос према животу још је добрим делом јужњачки. Цела вестерн епопеја, на пример, јужњачка је, као и америчка војна традиција, којом се чак Јенки поносе. Тако је носилаца Конгресне медаље части са Југа несразмерно више него осталих Американаца. Наредник Алвин Јорк из Првог светског рата био је брђанин са Југа, као и Оди Марфи из Другог. У Вијетнаму се тај однос није променио, тако да су јеврејске филмације увек инсистирале на ликовима јужњачког наредника, или јужњачког убице ијекавског, јужњачког изговора, приметног и површним познаваоцима енглеског. Наиме, ругање Јужњацима провлачи се целокупном холивудском продукцијом: и у цртањима, Легхорн или Јосемити Сем су Јужњаци, смешни ваљда са своје српске необузданости – прочите, рецимо, и код Паје Патка (Donald Duck), Шкота не само именом. Насупрот тога, сви покушаји да се смерност и политичка коректност једног Микија Мауса, Англосаса, учине привлачним пропали су, не само код нас.

Говорећи о америчком фашизму, јеврејски интелектуалци Севера указују стога на Кју Клуks Клан и јужњачке rednecks (црвених вратова од рада на сунцу), као што бесне на све Србе, посебно горштаке. И у америчком и српском случају, међутим, фашизам заиста постоји, али га треба тражити управо код Јенкија и Јевреја, те потомака комуниста који би српско село и ијекавицу искоренили, или их скрајнули до нестанка, као и код покатоличених и исламизираних Срба који су свој фашизам потврдили у сваком рату, а често и у “миру”. Стога су књиге као Виверова или Маквинијеве драгоцене при разоткривању замене теза, и побуда које су довеле до сатанизације или исмевања Људи а повлашћивања мањина, грађана, и несоја, уз уздизање јеврејства и тевтонства. Смех, наиме, јесте делотворан, али ће и наш и јужњачки одјекивати Балканом и Америком и пошто се улице многих метропола затисну гомилама погорелаца и избеглица – као 6. априла 1941, или неког неодређеног датума ове, или следеће деценије.